

HERBERT SPENCER ÉS JÖVŐ FELADATAINK.

Nem az a célom, hogy Herbert Spencer élete művét minden oldalról megvilágítsam s annak kritikai méltatását adjam. Ez oly feladat volna, mely nemcsak erőimet haladná meg, de azt a teret és időt is, mely rendelkezésemre áll. Különbösen is a »*Társadalomtudományi Társaság*« bizonyára legszebb kötelességének fogja tartani, hogy a közel jövőben nagy mesterünk emlékét az által ünnepelje meg, hogy a spenceri gondolatvár minden jelentékenyebb termét, tornyát és oszlopát szakértő férfiak vezetése alatt bemutassa mindazoknak, a kik a lefolyt század legnagyobb filozófiai alkotása iránt érdeklődnek.

Az én szerény tisztetem tehát csak az lehet, hogy e dicsőséges élet néhány fő eredményére és tanulságára figyelmeztessenek s rámutassak azokra az irányelvekre, melyeket a modern tudomány számára ez a csodálatosan nagy és nemes ember látnoki szemekkel megjelölt. S mikor ezt megkísértem, nemcsak egy mély tudományos szükségérzetnek teszek eleget, hanem egy kegyeletes tartozásnak is, mely a fiatal *Huszádik Századot* a filozófia »great old man «-jéhez kapcsolta.

Körülbelül négy éve annak, hogy a modern természet-tudományok eredményeinek a társadalmi élet jelenségei terén való népszerűsítésére és alkalmazására e szemlét megindítottuk s törekvéseinknek az által véltünk legékeesszólóbb kifejezést adni, hogy Spencert néhány bevezető, programmszerű sor megírására kértük fel. Sokan közülünk sem remélték, hogy felhívásunknak valami eredménye legyen, hiszen jól tudtuk, hogy a beteg öreg ember, a ki legintimebb baráti körén kívül a külvilággal minden érintkezést megszakított, mennyire irtózik bármily »szerepléstől« s mily kérlelhetetlenül utasította vissza

a fejedelmek rendjeleit és az akadémiák elismeréseit. Nem naivság-e azt feltételezni — mondották ezek a kétkedők — hogy abból a »splendid isolation«-ból, honnan rideg szavakkal háraitotta el a németek hatalmas császáranak közeledését, szoba fog állani néhány ismeretlen fiatal emberrel »from such a remote part of Europe« — (mint a hogy titkárával íratta, midőn Epitoméje magyar kiadását számára megküldöttük). De mi néhányan, kik világfelfogását ismertük, egész biztosra vettük, hogy a világ legfüggetlenebb embere nem tagadhatja meg támogatását és rokonszenvét azoktól, kik amaz elveket akarják hirdetni és terjeszteni, melyeket ő igazaknak tart s melyeknek kizárólag szentelte életét.

Nem is csalatkoztunk. Csaknem postafordultával jött a levél, melyben az ő jellegzetes stílusával (a tisztaság, erő, egyszerűség és bátorság ezen az összehasonlíthatatlan nyelven) néhány márványba vésett mondattal körvonalozta törekvéseinket s méltányolta azok jelentőségét.

Innen a mi kegyeletes tartozásunk iránta.

Ez a tartozás nagy felelősséget rótt reánk, melyet ez órában, midőn elhamvasztásának híre ideérkezik, különös súlylyal érezzük.

Mi, kik az ő neve és tekintélye alatt kezdtük el bizonyos új tudományos és filozófiai tanok hirdetését, melyek évről-évre erősbödnek az ország köztudatában, különösen a fiatal nemzedék lelkében, úgy érezzük, hogy a nagy halott emlékének tartozunk vele szigorúan meghatározni azt a viszonyt, melyben törekvéseink a spencerizmushoz állanak, annál is inkább, mert barátaink és ellenségeink egyre inkább hirdetik, hogy mi mindenben az ő tanait követjük, mindenben az ő rendszere alapján állunk, hogy a magyar szociológia nem egyéb, mint a spenceri »lelkes glosszálása« illetőleg »szolgai követése«.

Ez a felfogás teljesen hamis. Ha Spencer a *Huszdik Század* és a magyar szociológusok írásait olvasta volna, magával szemben inkább látott volna fundamentális ellentéteket, mint tanítványi megegyezéseket. Hogy csak néhány példát említsek: *Pulszkynak* a spenceri filozófia csak egy épületkő a sok között; *Pikler* a spenceri alaptétellel szemben, hogy a társadalmak »nőnek«, apodiktikusan állítja, hogy a társadalmakat »csinálják«; *Hegedűs* (a ki pedig talán legközelebb áll hozzá) a társadalmi organicizmusnak ép azt az elemét akarja

megállapítani, melyet a mester elejtett: a társadalmi öntudatnak az egyénivel való alapvető rokonságát; *Méray-Horváth* huszáros bravúrral kelti életre az egész organikus theoriát (melyet pedig Spencer később teljesen megtagadott) a társadalmaknak a szervezetekkel való *teljes azonosságát*, nem pedig rokonságát hirdetve; *Somló* a legkorlátlanabb állami beavatkozás eszményét állítja fel oly kérlelhetetlen szigorúsággal, mely az individualizmus apostolát kétségtelenül haragra lobbantotta volna; s e sorok írója is, a ki pedig legtovább megy a spenceri szociológia méltánylásában, annak számos kardinális tételét elavultnak és tarthatatlannak tartja s a történelmi materializmus tanaiban keresi correctiójukat.

És mégis mi mindannyian Spencert nagy tanítómesterünknek tartjuk és úgy érezzük, hogy — bármily óriási úr választ is tőle számos legnagyobb és legkisebb dologban — joggal és lelkiismeretesen hirdethetjük, hogy mi az ő nyomdokain haladunk, az ő eszményeit szolgáljuk s tudományos munkálkodásunkban senkinek annyit nem köszönünk, mint az ő termékeny, gondolatokat fakasztó szellemének . . . Egy jelenség, melynek párja Európa minden kultúrországaiban feltalálható!

Ezt a látszólagos ellentétet csak úgy oszlatjuk el, ha választ igyekszünk adni arra a kérdésre, hogy *mi volt a modern tudományos gondolkodásnak Herbert Spencer?*

* * *

A legnagyobbak élete munkáját kellőleg körülhatárolni szerfölött nehéz, úgy vagyunk velük, mint a hegyóriásokkal, melyek rendszerint éles határvonalak nélkül összeolvadnak a menny bolttal s csak néha, különösen szerencsés időjárási viszonyok mellett mutatkoznak egész izolált fenségükben. A legnagyobb emberi munka is ekként beleolvad a tudás fellegvárába: számtalan szállal és átmenetben összekapcsolódik ismereteink s általánosításaink eddigi rendszerével, a szakmunkások és a népszerűsítők egész serege szövi tovább a megkezdett fonalakat, meghigítva és alkalmazva belekerül a publicisztika fegyvertárába, kiszíneztve és pointírozva pedig esztétikai élvezetkörünkbe.

A Spencer munkájának is ez volt a sorsa.

Hatalmas rendszere, mely választ igyekezett adni az Univerzum minden problémájára, ma már nemcsak egy izolált bölcséleti alkotás, hanem száz meg száz látható és láthatatlan

szállal, mint a cselekvéseket formáló erő működik az emberek tudatában és akaratában.

Épen azért hozzá kell szoknunk a dolgok történelmi szemléléséhez s nem szabad felednünk, hogy nem egy tétel, mely ma már közhely számba megy, az emberi elme legnagyobb és legdicsebb harczának volt az eredménye, mely csak hihetetlenül fáradtságos étape-ok után vezetett győzelemre.

A Herbert Spencer élete munkája számos ilyen felette drága »közhelyet«
hagyott reánk.

Ő előtte a tudomány és filozófia mint két kérlelhetetlen ellenség állott egymással szemben. A tudósok lenézték a filozófiának az élettől és a tényektől elmaradt szörszálhasogatásait és transcendentális önámításait; a filozófusok megvetették a részletkutatók gögjét és bornírtságát, melylyel egész életüket egy szűkös és kicsiny terület feltúrására fordították, mit sem törődve a körülöttük száguldó élet problémáival s a Kosmos titkaival.

Spencer ezzel szemben a tudomány és a filozófia legteljesebb egységét mutatta ki: A tudós és a filozófus nem ellenségek, hanem elválhatatlan szövetségesek abban a nagy hadjáratban, melynek végső célja a legkülönbözőbb jelenségek fölött uralkodó utolsó törvényszerűség meghódítása az emberi boldogság javára.

Soha nem volt ember, mióta a világ áll, a ki a világ-mindenség minden parányának egyetlen, egységes természeti törvény által való ezt a kormányoztatását tisztábban látta és meggyőzőbben bizonyította volna, mint Spencer.

Mert fejlődésről minden időben beszéltek az emberek egy vagy más értelemben, de ő volt az első, a ki a szerves, szerves és szellemi világ fejlődését az anyag és a mozgás ugyanazon mechanikai törvényei szerint fejezte ki és magyarázta. És ha az evolúció spenceri törvénye talán nem utolsó szava is a tudománynak: mint gondolat, mint törekvés, mint eszmény, az emberi elme egyik legfényesebb alkotása lesz, mely minden időkre megjelölte a tudomány és a filozófia alaptörekvését: *minél több jelenséget minél egyszerűbb törvény által magyarázni.*

Ezen általános törvényszerűség felismerésének legnagyobb akadálya volt az a kivételes helyzet és eredet, melyet az emberi nemnek tulajdonítottak. A legbátrabb és legkövetkezetesebb gondolkodók is vallási vagy metafizikai félelemmel hajoltak

meg a fajok és az ember teremtésének misztériuma előtt. Herbert Spencer volt az, a ki az emberi babonák ezt a rettegetes Minotaurusát, mely ólomsúlylyal nehezedett az emberiség szellemi fejlődésére s így boldogulására, kiirtotta a földről.

Már 7 évvel *Darwin* fellépése előtt ő a fajok és az ember eredetét mechanikai elvek alapján, mint egy szigorúan természetes proceszszust, fogja fel és mutatja ki.

Tökéletesen helytelen tehát Spencert a darwinizmus filozófusának tekinteni — mint a hogyan még mindig szokás. Ő Darwintól csak ezen fejlődésmenet egyik tényezőjét, a természetes kiválasztást vette át: nem a fajok keletkezésének elméletét, hanem ezen elmélet egy további magyarázó faktorát kapta tőle.

Spencer tehát a Darwin-gyűjtötte rengeteg ténybeli bizonyítékoknál jóval egyetemesebb és sokoldalúbb fegyvertárral támadt neki a teremtési elméletnek. Hogy azt *tényleg és véglegesen meg is döntötte*: az iránt elfogulatlan ember nem kétkedhetik. Nincs egyetlen komolyan vehető kutató sem ma már, ki a szerves lények egyetlen aktussal való megteremtésének tanát fentartani merészelné, úgy annyira, hogy magának az Egyháznak kebelében is egyre sűrűbbek a törekvések a bibliai teremtés tanát a fejlődési elmélettel valamely kegyes fikció alkalmazásával összhangba hozni.

Kimutatva így, hogy az a fejlődési törvény, mely a geológusok kutatásai szerint a szervetlen világ kialakulását meghatározza, a szerves világ jelenségei felett is uralkodik, Spencer ismét szemben találta magát a primitív vallás-anthropomorph felfogás azzal a szellemével, melyet a kezdetleges népek babonáiból oly jól ismert.

— Igen ám, te gőgös és elbizakodott, te gonosz és elvetemült ember — kiáltott hozzá számtalan változatban a földkerekség minden pontjáról ez az örökéletű szellem — a szervetlen anyagot, a növények és állatok birodalmát, sőt még az ember testét is elrabolhattad a túlvilági hatalom kezéből, mint a hogy egykor Prometheus kicsikarta tőle a tüzet: de tehetetlenül állsz emberi bölcseségeddel, ha a Teremtés legdicsebb alkotásához, az emberi lélekhez, az emberi társadalomhoz s annak legszebb virágaihoz, az erkölchöz és a művészetekhez fordulsz!

Érdekes jelenség... Az emberi elmének nagy önfelszabadítási harcában minden talpalatnyi földet újabb és újabb küzdelmek

arán kell meghódítania. A megvert ellenség újra feltámad, óvatosan hátrál, míg ismét oly helyre talál, mely ideig-óráig védelmezhető. Egykor az egész emberi gondolatvilág az övé volt, ma maga részére csak azt vindikálja, a mit még az emberi tudomány megfejtani nem tud és siet a tudomány megghiúsult kísérleteire ráütni a transcendentalizmus bélyegét. Az emberi agy múltó sikertelenségei, futólagos megtántorodásai s átmeneti kínos vergődései: ez az ő örök birodalma; ez az, a mit újabban »*diadalmas világnézet*«-nek neveztek el.

Herbert Spencer életének további munkája ennek a »*superorganikus*« világnak szólt. Lelki képességeinket beállította a fejlődés általános menetébe, mint a mind érzékenyebbé váló szerves anyag evolúziójának legutolsó fokozatát; kimutatta ezeknek a lelki képességeknek nyilvánvaló kezdeteit az állatvilágban; bebizonyította, hogy miként bővülnek és finomodnak ezek a lelki képességek az idegrendszer fejlődésével karöltve; világossá tette a testi és lelki élet szigorú parallelizmusát; fényt derített arra a rejtelmes folyamatra, mely az állatok ösztöneitől a Newtonok és Shakespeare-ek gondolati műveleteiig elvezet . . . szóval, igen szerény kezdetektől szilárd rendszerbe tömörítette azt a tudományt, mely ma minden társadalomtudomány legbiztosabb fundamentuma: *a fiziológiai pszichológiát*.

Megértetve így az emberi agy és élettörvények mivoltát, az ember testi és szorosabb értelemben vett lelki működéseinek törvényszerűségét, ahhoz a világhoz fordult, melyet az emberi lények összeműködése alkot: a társadalomhoz. Hamar belátta az eddigi társadalmi kutatások értéktelenségét és azt, hogy azok nem tekinthetők a társadalom tudományos szemléletének, mert vagy az isteni önkény, illetőleg az isteni rend megmagyarázhatatlan megnyilatkozásának hirdették azt, avagy nem láttak abban egyebet, mint a királyok, hadvezérek s államférfiak teljesen önkényes elhatározásainak s cselekedeteinek zagyva foglalóját. A társadalomtudományok ilyen szomorú állapota közepette, Spencer külön könyvben a »*The Study of Sociology*«-ban azt a kérdést veti fel, ha vajon a társadalom tudományos vizsgálata egyáltalán lehetséges-e? Lehetséges-e abban alapvető törvényszerűségeket kimutatni, melyek ép oly függetlenek minden emberi önkénytől, mint a természet egyéb jelenségei? Hogy Spencer így először vetette fel ezt a kérdést és az új tudománynak, — feladatát, nehézségeit s módszereit kifejtve — megkülönböztetésül az addigi tudománytalan társadalomkutatással

szemben, új nevet ad, *Comte* szociológia szavát ismét életre keltve: alig több, mint 30 esztendeje. És az ő termékeny szellemét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy e rövid idő alatt a spenceri értelemben vett szociológiának számtalan munkás» keletkezett az egész földön, kik a legkülönbözőbb utakon haladva ugyanazt a feladatot szolgálják és ugyanarra a célra törnek, melyet a mester ama kis könyvében megjelölt. Grandiózus munkája pedig a »*The principles of Sociology*«, melyben az említett program és a »*Descriptive Sociology*« nagy ethnografiai okmánytára alapján az emberi társadalom első rendszeres természettudományi vizsgálatát adja, valóságos bibliája a modern társadalomkutatásnak. Minden túlzás nélkül el lehet mondani, hogy *nem jelent meg világszerte egyetlen jelentékenyebb szociológiai könyv vagy dolgozat sem, mely egészében, vagy valamelyik részében — akár egyetértőleg, akár bírálólág — ne a Spencer alkotásához fűződne.*

Még mielőtt ez a nagy mű kész volt, Spencer állandó betegeskedés folytán életerejében meggyöngülve — nem remélvén, hogy az egész rendszer megírására élete elegendő lesz — azon művéhez fogott, melyet élete tulajdonképeni hivatásának tekintett, az Ethikához.

Kora ifjúságától, úgyszólván halálórájáig, életének legégetőbb problémája, a helyes emberi s ennek kapcsán az állami cselekvés meghatározása volt. A »*The proper sphere of government*« -tól egyik legutolsó essayéig a »*State education*«-ig, tehát teljes hatvan éven át ez a kérdés csaknem egyforma intenzitással kötötte le érdeklődését. Azt a rendkívüli, ideg- és egészségpusztító munkát, melyet az élettan, a lélektan és a szociológia törvényeinek felderítésére fordított, csak eszköznek tekintette, hogy választ adhasson a *kérdések kérdésére*: mily cselekvőséget kövessen az egyes és az állam a lehető legnagyobb emberi boldogság elérése érdekében? És szinte megdöbbenő jelenség, mely az intellektuális rugók erejébe vetett hitet nagyon alászállíthatja: ez a szellemóriás, a ki egy hosszú élet megfeszített munkájával a világegyetem szinte minden zugát felkutatta, a ki az emberi gondolkozás minden terét új és meglepő összeköttetések és törvényszerűségek kimutatásával megtermékenyítette: élete problémáját illetőleg jóformán egy tollvonást sem változtatott azon állásponton, melyet a még tudatlan fiatal embernek daczos vére, a »*constitutional disregard of authority*« (»a tekintély szervezeti megvetése«) szinte ösztönszerűleg sugalmazott! Soha egy perczre sem tért el a kényszer, az állami beavatkozás perhorresz-

kálásától az egyén u. n. magánügyeibe, melyeket a »minden ember egyenlő szabadsága« tág formulája által kívánt meghatározni s mely legmerekvebb filozófiai doktrínája annak a liberalizmusnak, melyet *Huxley* találóan nevezett el »administratív nihilizmusnak«, *Lassalle* pedig az »éjjeli őr állameszményének«. Ez az alapgondolat etikai rendszere számos részét értéktelenné teszi, a mi azonban nem kisebbíti azt a rendkívüli érdemét, hogy az *uralkodó intuitív morálra ő mérte a halálos csapást*. Az erkölcsi érzület és elvek transcendentalis belénkoltottságának tanát a tények és bizonyítékok oly rengeteg tömegével czáfolta meg, hogy az intellektuális haladás lassúságának egy igen szomorú tünete az a körülmény, hogy még anno 1904 is az erkölcsi elvek belénkoltottságával (a tudományban is) a kikaczagtatás veszélye nélkül lehet előállani. És a mi e negatív eredménynél még becsesebb, azaz pozitív eredménye, mely kimutatta, hogy az erkölcsi világ alá van vetve a czélszerű alkalmazkodás általános természettörvényének.

* * *

Ez a sovány vázlat is elég talán arra, hogy megvilágítsa a spenceri munka rengeteg arányait, merészen új csapásait s az izgatóan termékeny problémák azt a tömegét, melyet a gondolkodó emberiségnek hagyományozott.

Lesznek, a kik ezzel szemben utalni fognak arra, hogy Spencer munkája csaknem minden részében már igen jelentékeny elődök nagyszabású kutatásaira támaszkodhatott. De ez a kétségtelenül igaz állítás, mit sem von le az ő nagyságából, csak újabb bizonyíték egyik törvénye mellett, melyet annyiszor hangsúlyozott, hogy minden emberi munka, még a legcsodálatosabb is, csak az elődök hosszú sorának eredményein épülhet fel: a nagy ember, csak a pisztoly kakasa, mely a számos nemzedék által összehordott löporkészletet fölrobbantja. Bármily hatalmas is az általa okozott dörrenés és explózió, nem szabad a kakas szerepét túlságosan nagyra tartani.

Lesznek ismét mások, a kik Spencer munkáját egyes rész-eredményei szempontjából akarják majd megítélni s konstatálni fogják, hogy kutatásaiból »talán semmi sem fog belekerülni tudásunk érczkészletébe«. De ez az álláspont nemcsak történelmi érzék híján való és kegyeletlen, hanem igazságtalan is. A filozófus munkája nagyságának nem lehet kritériuma egyes tételeinek és megállapításainak örök érvényessége: hisz ezen az alapon

a legutolsó kis baktériumkutató elvihetné előre a dicsőség pálmáját. A filozófus nem egyes új igazságok megállapítása által viszi előre tudásunk ügyét, hanem az által, hogy a legkülönbözőbb kutatási szakok eredményeit összefoglalva, számot ad a tudás egy bizonyos korbeli állapotáról, oly problémák megoldását sejteti, melyekhez az egyoldalú részletkutató nem is nyúlhat megjelöli a kutatás új irányait, melyekből az adathalmazban turkáló szakember visszaretten, útbaigazítást ad az emberi törekvések jelentősége, célja és eszménye tekintetében.

A ki csak a »tudás érczkészletét« viseli szívéen, ám kiesinyelje általában a filozófia értékét és jogosultságát és mondja azt a mit Anatole France szkeptikus korában mondott, hogy a bölcselkedés nem más, mint »*de jéter a profusion les sophismes comme un áment dans l'intervalle des verités*«; de semmi joga nincs Spencernek különleges szemrehányásokat tenni.

Mi azonban, kik át vagyunk hatva a gondolattól, hogy az emberi élet értékét nemcsak pozitív tudásunk nagysága határozza meg, hanem gondolkozásunk lendületessége, sőt még a megoldatlan problémák átérzése vagy sejtelme is: meg vagyunk arról győződve, hogy a nagy filozófus munkája főleg abból a hatásából mérendő meg, melyet az emberi gondolatra és akaratra az által gyakorolt, hogy azt új és nem remélt perspektívák elé állította.

És ebből a szempontból Spencer minden időkre a legnagyobb emberi munkák egyikét hajtotta végre. Az ő agyában rendeződött össze nagy és impozáns körvonalakban számos nemzedék természettudományi munkája; ő mutatta ki végérvényesen annak az okoskodásnak értéktelenségét, mely nem tényeken, hanem kellőleg meg nem vizsgált eszméken alapszik; ő mentette meg az emberiséget egyszer és mindenkorra a kezdetleges ember álomképeinek kínos »*survival*«-jeitől; ő mutatta be megsemmisítő szatírával a hősök és csaták történetíróinak»haszontalan feeségeit« s azok helyett *sub specie aeternitatis* megjelölte a társadalomtudomány valóságos céljait; ő gyűjtött maradandó világosságot az erkölcsi világ abban az útvesztőjében, melyet a theologiai és a metafizikai okoskodásnak köszönünk . . . Oly eredmények, melyek mindegyike egymaga örökéletűvé tehetne egy embert.

De nemcsak világnézetet tanulhatunk Spencertől, hanem a kutatás módszerei tekintetében is az emberiség egyik legnagyobb oktatója volt. Ő tekinthető ama tudományos módszer

legtökéletesebb képviselőjének, mely át van hatva attól a gondolattól, hogy a jelenségek nem merev elválasztottságban, hanem észrevehetetlen átmenetekben vannak a világon. Hogy így hamis és egyoldalú minden felfogás, mely bármiben valami lezártat, valami egyedülállót, valami önmagából megmagyarázandót, valami véglegest lát. Hogy ellenkezőleg, minden dolog végtelen kicsiny csirákból, alig észrevehető fokozatokon át lett azzá, a mi jelenleg, hogy ismét alig észrevehető fokozatokon át valami új legyen. Épen ezért vizsgálódásainkban nem szabad a jelenségek fejlődését és kölcsönhatásait figyelmen kívül hagyni, hanem *igyekeznünk kell megcsinálni minden lehető synthesist, mely a tudomány mindenkori állapota szerint megnyugtató eredmények reményével biztat*. Részletkutatás synthesis nélkül a szellemi élet pangásával jár együtt; synthesis, mely nem a részletkutatások eredményein alapszik, csak légvárakat épít.

És bizonyára nem véletlenség, hogy a tudományokban és a világgazdaságban domináló Anglia összeesik a bátor és merész kutatásokkal, harczos hipotézisekkel és égbe meredő synthesisekkel: míg a jelenlegi Anglia, mely a szellemi és a gazdasági erők megdőbentő dekadenciáját mutatja, karöltve jár a vallásos szellem renaissanceával, a synthesisek megvetettségével, az utat törő hipotézisek hiányával, a metafizika újrafeléledésével.

Az egykor diadalmas Angliát nemcsak a német ipar, de a német gondolat is mindjobban szorongatja.

Nem én mondom ezt, hanem a jelenlegi Anglia egyik legfinomabb szelleme, John *Morley*, ki Anglia hanyatlása okát abban a kompromisszum-szemlemben találja, mely egyként áthatja a politikusok és a gondolkodók elméit.

De nemcsak, mint világnézetet teremtő és módszert adó, mint ember is örök időkre példát adott erkölcsi nagyságával mindazoknak, kik az emberi tevékenységek értékét nem csupán eredményeik, hanem belső motívumaik szempontjából is mérlelik.

Egy magyar természettudós mondotta egyszer azt a szép megfigyelést, hogy annál nagyobb egy ember, minél kisebb az ellentét életének látható tényei és lelkének legbensőbb és legtitkosabb érzései között. Ha ez az erkölcsi mérték helyes, úgy Spencer elérte az erkölcsi nagyság legmagasabb fokát. A belső és a külső Spencer tökéletesen egy volt. Hosszú életén

át soha nem tett engedményeket senkinek. Az élet és az elmélet közötti különbség nála megszűnt. A tudósok ahhoz az oly ritka fajtájához tartozott, ki előtt más szempont, más eszmény, más kritérium nincs, mint a tudomány érdeke. És a »*a science pour la science*«, ép úgy, mint a »*l'art pour l'art*«, nemcsak a tudományos, illetőleg művészeti alkotás főtörvénye, hanem az erkölcsi követelmény legmagasabb foka is az egyénnel szemben. Innen van, hogy valóban nagy emberi alkotás teljesen elképzelhetetlen az érzület tartós emelkedettsége nélkül. Nemcsak az elmebeli, de az erkölcsi kiválóságnak is a ritkasága az oka, hogy olyan kevés a valódi tudós és művész.

Hivatását pedig komolyan csak az veheti, a ki egyáltalán hisz az emberi élet értékében, vagy a mi egyet jelent azzal, hogy szívén hordja az emberi boldogság és haladás ügyét. Minden más eszmény több kevesebb önzést rejt magában, mely könnyen felélesztheti a lélek csúnya szenvedélyeit. Ez az egyedüli eszmény, mely megbízható iránytű lehet az erkölcsi világban, hisz az altruizmusnak emberi agygyal elgondolható legmagasabb fokát jelenti.

Herbert Spencer életének tényleg ez volt az egyedüli nagy szenvedélye. Kora ifjúságától késő aggságáig az emberi nem boldogulásának útjait kereste. E körül folyt le egész érzelmi élete, minden lelkesedése és minden gyűlölete.

Feljegyezték róla, hogy még halála hetében is állandóan az emberi haladás útjairól beszélgetett egyik barátnőjével, ki szeretettel ápolta.

Egész életében csak a közös eszmények kultusza által megnevesített viszonyokat kötött embertársaival. Soha nem állott szóba senkivel, kivel szemben a rokon törekvések iránti szimpathiát nem érezte. Csak természetes tehát, hogy mindinkább egyedül élte végig életét, mint valamely »kivert európai emberevő vademberek között«; csak természetes, hogy a nagy, hatalmas és gazdag Angliában nem kaphatott egy szerény állást sem, mely elég időt hagyott volna számára, hogy a mellett rendszerén dolgozhasson; csak természetes, hogy az óriási journalisza honoráriumok országában már-már be kellett volna szüntetnie, anyagi erő hiányában, munkáját, ha a jó szerencse egy amerikai tudós érdeklődését nem kelti fel iránta; csak természetes, hogy a nemzeti génusz őrei ismételten rásütötték a hazafiatlanság vádját, mert Anglia kapitalista rablóhadjáratait keményen elítélte, a helyett, hogy, mint a többi »tudósok«,

»hazafiúi szívvel« igazolta, vagy legalább elnézte volna azokat; s csak természetes végül, hogy elhamvasztása szertartásán a »Neue Freie Presse« tudósítója Anglia legnagyobb élő regényíróján, Hall Caine-en kívül, egyetlen fényes nevet sem tudott feljegyezni . . .

De nemcsak nemzetének, hanem az egész mai tudományos világnak hangulata vele szemben nem áll semmi arányban jelentőségével és nagyságával.

Ellenségei sokkal számosabbak és lármásabbak, mint barátai.

Mi e sajtósági jelenség oka?

A Spencer ellenségei három kategóriába oszthatók.

Az első és legkisebb ama jóhiszemű, de gyöngyelelkű tudósokból áll, kik a Spencer rendszere számos fogyatkozásain és hiányain megrémülve, gyáván visszatértek a transcendentalizmus ölébe.

A második és legbefolyásosabb a reakció embereiből kerül ki, kik a nagy néptömegek szabadságharczának a pozitív tudományos szellemmel való szerves összefüggését jól átlátva, a a raczionalizmus elfojtásán dolgoznak. Ez az az irányzat, melyet Achille Loria finoman így diagnosztizál: ». . . a vallási eszme mai megnövekedése, mely Angliában a katolikus mozgalomban, Ausztriában a protestáns mozgalomban, Németországban a jezsuiták visszatérésében, Franciaországban az antiszemita izgatásokban, Itáliában pedig a pozitívizmus ellen folytatott hivatalos háborúban nyilvánul: nem más, mint megkésett reakció a néptömegek nyugtalankodásaival szemben, melyek napról napra súlyosabbak és fenyegetőbbek lesznek.«

Ezeknek az uraknak persze nagy érdeke a Spencer filozófiájának lekicsinylése.

A harmadik és talán legelterjedtebbet a tudomány kis házalói teszik ki. Ismert faj nálunk és Európa-szerte. Ők azok, kik sok és tarka színű portékáikkal megjelennek a nemzetközi kongresszusokon. Finom szimatú urak ezek, kik a kis revue-czikkeskék alapján jól megérik a tudományos árfolyamokat és irigylésreméltó gyorsasággal képesek új (persze fedezetlen) tudományos határidő-üzleteket kötni.

Ezek természetesen hamar lepakolták a divatból ment spenceri cikkeket és hangosan hirdetik, hogy most már a *Ward*, *Stout*, *Brunetière*, *James*, *Paulsen*, *Bradley* és a többiek

czikkeit viselik az előkelő tudományos uraságok . . . Sőt az öreg Hegel ismét egészen szalonképes . . .

Nem meglepő tehát, hogy ilyen körülmények között leáldozott a Herbert Spencer dicsősége.

A ritmus azonban meg fog fordulni nemsokára, mint maga Spencer megjósolja az emberi nagyság értékeléséről írt essayjében. Kétségtelen, hogy a Spencer rendszere a jövő tudományos és filozófiai törekvéseinek erjesztője lesz. Nem ugyan a liberális polgárság (melynek, mint minden meglevő pozícióját védő osztálynak, tradíciókra s nem haladásra van szüksége), hanem az őt ostromló proletariátus lelkében. Már ma Európa-szerte megfigyelhetjük az érdekes tüneményt: mint veszik át a szocializmus ideológjai egyre nagyobb számban legnagyobb ellenfelük örökségét. És tényleg dús örökség számukra. Mert, mint már a biológus *Pearson* kimutatta, a modern szocializmusnak nincs oka a természettudományoktól tartania, ellenére Huxleynek, Spencernek és Haeckelnek.

Már ma észrevették, hogy Spencer eszménye a jövő társadalom emberéről olyan, melyet Marx habozás nélkül aláírt volna: »Úgy lesz alkotva, hogy személyes szükségletei a közszükségletekkel egybeesnek. Mialatt a maga természetét kiéli, a nélkül, hogy szándékolná, egyszersmind azokat a működéseket is elvégzi, melyek rá, mint a társadalom tagjára hárulnak; de hogy a saját természetét kiélje, csak úgy lesz neki lehetséges, ha minden más ember ugyanúgy cselekszik.«

És ebben a jelenségben van valami vigasz, a mi a Spencer életének nagy tragikumát enyhíti. Nagy tragikuma az volt, hogy az élet a legkegyetlenebbül ráczáfolt szociális és ethikai prognózisaira. A liberális doktrínát végigtaposta a politikai praxis. És szomorúan érdekes látvány: az evolúció nagy apostola, ki az emberi szándéknak és akaratnak oly szegényes helyet tulajdonít a társadalomban az örök természet-törvényekkel szemben, kénytelen megállapítani, hogy az emberiség *szerinte is elkerülhetetlen* jövő világtörténelmi korszaka olyan alakulat lesz, melyet quasi az emberi rövidlátás hoz létre *ellenére az »örök természeti törvényeknek«*. . . . *Egy társadalom, mely törvényei ellenére nő* — — ! !

Így hajtották Spencert gőgös angolszász fajának érzelmei szembe rendszere alap gondolatával.

A diadalmas ellenfél pedig, a ki azt állítja, hogy ő mit sem tehet, hanem csak egy kikerülhetetlen természeti fejlődést segít elő, sokkal inkább a spenceri filozófia szellemében gondolkodik, mint a Mester.

Mert a spenceri gondolkozás egyik alapvető tétele, hogy a *nagy világtörténelmi korszakokat nem lehetséges a természetes fejlődés ellenére »megcsinálni«.*

A jövő kétségtelenül igazolni fogja Spencer alap gondolatát és meg fogja czáfolni politikáját.

Tanulságos tragédia, minőt még nem látott a világ: a hős gondolatai diadalmaskodnak a hős érzelmei felett!

Jászi Oszkár.

EGY MŰVÉSZETI ÍRÓ PSZICHOLÓGIÁJA.

--- ÖNMEGFIGYELÉS. ---

Hogy másokat alaposabban kikérdezzek, hogy példámmal buzdítsam őket a feleletre: ez indított jelen vizsgálódásomra, a mely magában foglalja azt, a mit szeretnék esztétikai okmány-csomómnak nevezni.

Ámde a hogy ekképen feleletre bírtam önmagam, — oly feleletre, a mely néha meglepett és egy kicsit meg is zavart — bizonyos ténycsoportok birtokába jutottam, a melyek révén az esztétika szubjektív tanulmánya az általános pszichológiához kapcsolódik. Az olvasó észreveszi majd, hogy ez a töredékes önéletrajz és vallomás tanulságul szolgál — bár teljesen egyéni és empirikus tanulságul — a következő kérdések felől:

1. A felől, hogy van elvont affektív emlékezet, a mely lehetővé teszi, hogy az esztétikai izgalom, fölindulás átvitessék a benyomások egyik csoportjáról a másokra, s hogy következőképpen a várakozás állapotában is lehet, mert kész nyilvánulni oly benyomásokkal való vonatkozás folytán, a melyek spontán módon és közvetlenül, a különös vonatkozás hiánya miatt nem tudták volna felkelteni.

2. Az esztétikai élvezet különböző tényezőinek viszonya felől, a minők: az alaknak, mint olyannak közvetlen perczepecciója, az alaknak szavakkal való magyarázata, hogy mit akar kifejezni, az alak észrevételével együttjáró, vagy ahhoz képzet-társulás folytán fűződő indulati elemek; végre az értelem és képzelet egyéni tevékenységei.

3. A felől a viszony felől, a melyben az egyén esztétikai tapasztalata és az élvezet általános módja állanak. Ez a kérdés

felöleli az élet érzelmi tónusának, az emlékezet érzelmi kiválasztásának, az újdonság s a heves izgalmak többé-kevésbé erős szükségletének, szóval a német esztétikusok által »intensive Reize«-nek nevezett izgalmak-kérdéseit is.

4. Az esztétikai tüneményeknek az egyén életében játszott szerepe felől; vajjon a szép és a rút mindig jelenlévő sarkai-e az érzelmi életnek vagy sem, vajjon a *szépség* érzete állandó szükségletnek felel-e meg, vagy csak kivételes lelkiállapot, azaz más szóval: vajjon a művészet, a költészet, a természeti szépségek intenzív, pillanatnyi lelkiállapotokat, heves, az önkívülethez közelálló élvezeteket hoznak-e létre, avagy szerteáradó, tartós lelkiállapotokat, a melyek legtöbbszörre egyáltalában nem, vagy csak kevésbé emelkednek a fölé, a mit nem annyira *élvezetnek*, mint *kielégültségnek* lehetne minősíteni?

Gyermek és leánykori emlékeim közt kutatván, megfigyeltem, hogy ezek a szavak »szép« és »szépség« igen nagy szerepet játszottak életemben, kivált tizenkét éves korom óta, a mikor családom Rómában telepedett meg, s a mikor először láttam műremekeket és hallottam vitákat, a melyek szüntelenül a művészet körül forogtak. Ettől kezdve a művészetről szóló művek olvasására adtam magam; elméleteket kezdtem alkotni e kérdésekben s irodalmi vágyaim közé sorakozott többé-kevésbé zavarosan az esztétikával való foglalkozás eszméje. Majd midőn a véletlen tizenhat éves koromban, latin tanár minőségében utamba vezetett egy német régészt, a ki azóta megfutotta pályáját, már olvastam *Blanc* »Grammaire des Arts du Dessin«-jét, *Winkelmann* történetét és *Lessing* »Laocoon«-ját s persze érdeklődtem tanárom beszédei s a tőle köleszöngött munkák iránt. Újra alá kell húznom kezdő mondásomat: e *szavak* »szép és szépség« nagy szerepet játszottak életemben. Mert innen akarom származtatni azt a tényt, hogy a képzőművészeteket illetőleg a gyönyörnek és a fontosságnak, a melyek e szavakhoz fűződtek, kevés közül volt az esztétikai kvalitásokhoz, a hogyan azokat most a tárgyakban látom s hogy figyelmem édes keveset irányult ezekre a kvalitásokra. Alig emlékszem, hogy a képzőművészetekben önkéntelenül és ösztönszerűleg kedveztem volna egyik műnek a másikkal szemben, sőt tisztában vagyok azzal, hogy mások véleménye, odaszámítva az általuk fölkeltett ellenhatást vitte a főszerepet művészi ízlésemben. Egy másik gyermekkel, a ki azóta híres festő lett, benső barátságban nevelkedve, tudatosan hódoltam érdeklődésének, s még inkább azon előszeretettel

tárgyainak, a melyeket fiatal barátom anyja nem szűnt meg előttünk emlegetni.

Egyetlen tény eléggé megvilágítja, hogy a festészetben és szobrászatban előszeretetem bizonyos művek iránt merőben utánzásból eredt. Ez a következő anomália, a mely előszere-
tetemben tizenhat éves koromig nyilvánul, addig a korig, a mikor latin-régész tanárom befolyása kezdődik.

A szobrászatban fennen a szép forma híve voltam, s azt vallottam, hogy a drámai kifejezést és érdeket viszonylagosan távol kell tartani, míg a festészetben megvettem a renaissance mestereit *Raphaelt, Tiziant, Michael-Angelo-t* stb. abban a hiszemben, hogy csak »technikai« készséget találok bennök, s nyíltan följük helyeztem a bolognai mestereket, *Guidot, Guerschinot, a Caracci* testvéreket azért a »lélekért«, a melyet ezek a művészek festményeikbe leheltek. Ez a tény egyszerűen azt jelenti, hogy a hallottam beszélgetésekben, *Hawthorne* »The marble Faun« című regényében, (a honnan az utazók ez időtájt esztétikai ítéleteiket merítették), az *antik világ*, azaz ama jó és rossz szobrok hal-
maza, a melyekkel Róma múzeumi agyon vannak zsúfolva, *Canova*-val, *Thorwaldsen*-nel s élő utánzóikkal volt napirenden; míg a bolognai iskola minden más iskolánál erősebben volt képviselve Rómában s az irodalom is e korban telítve volt a XVIII. század szentimentális divatjával: *Stendhal, Shelley*, majd minden író, a kit Rómában olvastak, mondott valami jót Guido- és Guercinóról: azaz, az egyedüli jót, a mit róluk mondani lehetett, hogy kiemelték szentimentális oldalukat. Úgy hiszem, hogy e részt föltétlenül tanulékony voltam az oly vélemény iránt, a mely szememben tekintélyre tett szert. Ehhez járul még egy más körülmény, a miért azt gondolom, hogy a képzőművészetekben előszeretetem nem volt sem spontán, sem reális: ez az, hogy az első tél után, a melyet Rómában az S család társaságában töltöttem, nem vittek el többet a múzeumokba, s hogy művészeti ismereteimet csak azokból a másolatokból merítettem, a melyeket a képkereskedések kirak-
tatában nézegettem s egy nagyon kis gyűjteményből, a melyet javarészt nagyon rossz fényképekből állítottam össze. S csak tizenhat éves koromban, latin tanárom s a tőle kölcsönzött könyvek befolyása alatt újítottam föl igazán komolyan ismeret-
ségemet Róma képtáiraival.

Ennélfogva csaknem föltétlen biztossággal elmondhatom, hogy ezekben az első években alig élveztem a képzőművészetek

szépségeit. Ámde — s ez a jól hangsúlyozandó különbség — nagyon élénken és nagyon szabályosan élveztem a szépségek *eszméjét*. A mikor hitvány fényképgyűjteményemben lapozgattam, a kirakatokban kiállított másolatokra egy pillantást vettem s különösen a mikor emlékemben felidéztem egy festményt, egy-egy szobor kevésbé tiszta képét, a mely kép gyakran csak elmosódó arc, egy kevésbé határozott taglejtés képévé zsugorodott, a mikor beszéltem és gondolkoztam a művészetről: nagyon határozottan ugyanazt az emóciót éreztem, vagy jobban mondva, ugyanaz az affektív tónus vett rajtam erőt, a melyet sokkal később a plasztikus szépség teljesen reális benyomása alatt éreztem. Hogyan magyarázhatni ez úgyszólván *kölcsönvett* érzelem jelenlétét és hogyan juthattam hozzá személyes tapasztalat nélkül? Nem szükséges e végből arra a föltevésre visszamenni, a mely maga megint más magyarázatot igényel, hogy én egyszerűen utánoztam az érzelmeket, a melyről valaki más azt állította előttem, hogy érzi őket. Ez az érzelem, a melyet én a képzettársítás, avagy majdnem az engedelmesség aktusánál fogva fűztem a képzőművészetekhez, nagyon spontán módon és egészen személyesen élt bennem más kategóriákban is.

Ismertem ugyanis azt az érzelmet, a mely e szavakhoz »szép«, »szépség« zeneileg fűződik. Elég tanulékony szellem lévén, emlékszem, hogy gyermekkoromban szívesen fogadtam az oly emberek előszeretetét bizonyos dolgokban, a kik a tekintély hangján írtak vagy beszéltek, de biztos, hogy az előszeretet ebben az esetben a saját hajlamaimmal találkozott. A zene áthatotta lelkemet, rabul ejtett, szóval, a művészet e birodalmában reális élvezeteim voltak, a melyek reális figyelemhez, érdeklődéshez fűződtek. Ezt erősíti az a tény is, hogy míg előszeretetem eme vagy ama festmény, szobor, épület iránt egészben és részben elég gyakorta változott, zenei kedvenceim ugyanazok maradtak, a melyek tizenkét vagy tizenhárom éves koromban kedvenceim voltak s az új élvezetek, a melyek a régiekhez szegődtek, sohasem jelentettek teljes vagy csak részleges irányváltoztatást is. A »Varázsfuvola« minden darabja, a »Jupiter« szimfónia, *Mozart* műve egészben véve ugyanaz maradt számomra, a mi serdülő korom küszöbén volt.

A zenén kívül azonban esztétikai gyönyöreimnek még egy másik forrása is volt, egy sokkal mélyebb, egyéniségemben szervesebben gyökerező, s ennél fogva annál spontánabb, mint-hogy nehezen kerül a beszéd és elmélet befolyása alá, s a

melynek meghódoltam, a nélkül, hogy valami nagyon számot adhattam volna róla magamnak. Arra célzok, a mi életemnek majdnem mindig legbensőbb gyönyörűsége volt, s a melyet jobb híján a »tájkép« vagy »természeti szépségek« nagyon zavaros rubrikájába kell sorozni.

Úgy hiszem, hogy az ízlés e birodalmában irányítás csak kevésbé hatott reám. Valószínűnek kell tartanom, hogy atyámnak hasonló élvezetei voltak; szenvedélye a vadászat, halászat iránt, természeti megfigyelései kétségkívül párosultak a »grand air« dolgai iránt való nagyon eleven érzéssel; rajzai, ámbár hiányzott belőlük a művészeti stílus, nagyon figyelemreméltó formaérzékre mutatnak, különösen a mi a táj konfigurációját illeti; a hely vagy az évszak semmiféle részlete nem került el figyelmét. Mint teljesen irodalomellenes szellem azonban nem tudta közölni benyomásait. Régi híd- és útmérnök volt, s elméletei ennek megfelelőek voltak, semmiképen sem olyanok, hogy elhajolhatták volna azt a gyermeket, a ki mindig a szépről álmódott s a kinek már a művészet volt a halványa. Azt hiszem, hogy atyám, a ki fölötté keveset foglalkozott velem, nem örököthette rám ízlését, s nem tőle tanultam, hogy kell szemlélni a tájat, hogy kell szeretni, hogy kell utálni. Anyám ellenben, a kinek állandó társa voltam, olyan nő volt, a ki a legkevésbé képes a látástényeinek megfigyelésére. Nagy irodalombarát léte, át meg áthatva a romanticizmustól, azt hitte, hogy szereti a tájképeket, a melyeket nem tudott szétkülönböztetni; megtanított engem némely jelző szeretetére: — »az olajfa ezüst«-jére, egy tó »galambnyak «-színére, de emlékszem, mennyire csodálkozva konstatáltam, hogy nem ismerte meg, melyik az olajfa, melyik a zöld tölgy, s nem tudta pontosan, hol végződött a tó s hol kezdődött a partja. Én ellenben nagyon tiszta képeket őriztem meg emlékemben azokról a helyekről, a melyeket nagyon fiatalon hagytam el; s még most is nagyon tökéletesen megkülönböztetem a városok fekvését, a melyeket nem láttam hat vagy hét éves koromtól fogva.

A táj iránt való érzelmet ennélfogva nagyon önkéntelennek és személyesnek tartom, mert tisztán különült el az elégtelenség érzetétvé, a mely egészen a szenvedélyig és szeretetig növekedett, s az unalom érzetétvé, a mely állandó bánattá fajult el. Ez a két sark *szép* — *rút*, *elégültség* — *bánat* (lehangoltság) szerintem elengedhetetlen mutatója az igazi esztétikai

érzetnek, ámbár az a szokásunk, hogy az esztétikai jelenségeket csak a művészetben kutatjuk, azaz ott, a hol minden összehat, hogy elégtelenség vagy lehangoltság származzék, ezt gyakran elfelejteti velünk. Spontán esztétikai tapasztalataimnak más mezőt nyitott környezetem személyeinek szépsége vagy rútsága. Igaz, hogy e részt érzékleteim nem olyan tiszták (nem tartom meg mindig az arczkifejezéseket, emlékezetem inkább mozzanatokot, egymást követő állapotokat rögzít meg, semmint a nyugalom állapotában lévő arczképeket), s hogy előszeretetem ép annyira függ a taglejtéstől, némely erkölcsi vagy szervi jeltől, mint az egyszerű formától, de ez az előszeretetem gyermekkorom óta működött. Sőt azt hiszem, hogy bizonyos esetekben az affektív emlékem visualis kép nélkül maradt: úgy vélem emlékszem, hogy bonnejaim s más, emlékemben már elmosódott személyek szépsége mennyire gyönyörködtetett s mennyire lehangolt rútságuk. Lehet, hogy itt egyszerű *jegy-ről* van szó, az emlékezet által valóságos affektív emlék nélkül átszarmaztatott tényről, de nincs okom hinni, hogy életem egymásutáni korszakaiba más ember ilyes ítéletét származtattam volna át »ez a leány csúf«, »ez a nő nagyon szép«.

Két más tény miatt is hinnem kell, hogy itt szintén korán tettem szert esztétikai tapasztalatokra. Az első ok: visszaidézem, hogy a konzekutív emlékek korszaka, azaz kilencz, tíz éves korom óta, mennyire bántott, hogy az emberi szépség szükségképen napi és viszonylagos (azaz függ a fénytől, a testtartástól stb.). Az e miatt érzett lehangoltság egész életemen át üldözött, s meggátolt abban, hogy még a legszebb és legszeretettebb személyek szépségében is tartósan, valamiképp állandóan, stereotip módon gyönyörködjem, a hogyan kívánnám, a minek következtében esztétikai viszonyom környezetem látható személyiségeivel szemben meglepetésekkel, várákozással és csalódásokkal teli kis drámákká alakult. A másik okom, a mely miatt hinnem kell, hogy spontán előszeretetem volt bizonyos dolgok iránt, az, hogy a *szépség* mindig vonzott, a *rútság* érzelmi viszonyaimban mindig nehézséget okozott, akképen, hogy mindig nagy gondosan kutattatta velem a szép részleteket oly személyekben, a kik iránt más okból hajlandósággal voltam.

Ügyetlen kezemmel, elég kevésbé társias jellememmel, nagyon elszigetelten növekedvén föl, igen kevés kedvem telt az öltözködésben és cziczomában; e helyett a ház bútorozata,

egyéb részletei figyelmemet már tizenhárom vagy tizennégy éves koromban kezdték vonzani. Soha a legkisebb gyönyört sem találtam a csecsebecsékben, de a korrall lépést tartva mindjobban elzsarnokoskodott rajtam a környezetemben lévő tárgyak vonala és színe.

Ezek a részletek — úgy gondolom — megmutatják, hogy a zene, a természeti és emberi szépség birodalmában már korán megnyílt a mező esztétikai tapasztalataim számára, s hogy ez már akkor felkölthette bennem az általam *szép* és *rút* kifejezésekhez kapcsolt érzelemet, jobban mondva lelkiállapotot, a mikor a művészet termékeinek szépsége vagy rútsága, a melyekre csak fölületesen és más dolgok miatt szórakozottan figyeltem, kisiklott lelkemből. Később majd visszatérek erre a *beraktározott* és *dologról-dologra átvitt esztétikai érzelemre*, de előbb követnem kell előszeretetem fejlődését, igazabban elterelődését a szoros értelemben vett művészet terén.

Nagyon jókor megszületett bennem a vágy, hogy író leszek, különösen művészeti író, s már tizennégy vagy tizenöt éves koromban kezdtem eszemet ehhez szoktatni.

E kortól kezdve, jegyzeteim megteltek a *széptől*, a *reális* és *ideális*, az irodalom és képzőművészet közötti viszonyról való töprekedésekkel; s tizenhat éves koromban írtam egy eléggé mulatságos kis művészetfilozófiát. Tizenhét vagy tizennyolc éves voltam, a midőn családom Rómából Firenzébe költözött, s e tájt rendszeresen ráadtam a fejem arra, a mit szeretnék a művészetnek az irodalom javára szolgáló kiaknázásának nevezni.

Vizsgáljuk meg egy pillanatra, hogy áll ez a dolog. Minden irodalmi leírás az olvasó emlékében beraktározott képeken épül fel; az író, a ki festményt ír le, szemben találja magát a lehetetlenséggel, hogy annak igazi formáit keltse föl az olvasó lelkében, a ki még nem ismeri ezt a műterméket; ezért bizonyos, hogy tíz eset közül legalább kilencben (vagy még inkább száz közül kilenezvenkilencben) a festmény leírása nem lesz egyéb, mint ama tárgyak leírása, a melyeket ez a festmény ábrázol. A forma, a melynek segítségével a művész felidézte a valóságot, az író számára már csak jelkép, a melyet sokkal gyorsabban bötűz ki, semhogy a realitással foglalkozhatna, s e realitással társult, azt kísérő eszmék és érzelmekkel. Itt tehát egy művészet eljárása egy másiké helyébe lép, s a figyelem elterelődik. Az író előszeretettel keresi azokat az elemeket, a melyek az irodalmi eljárásból kölcsönzödnek, s ez öntudatlanul arra ragadja, hogy

mindjobban a tárgy* asszociációit engedje magára hatni, a mi lerombolja azt a különleges benyomást, a melyet a forma gyakorolhat, s a mi minden művet megkülönböztet minden más, bár ugyanazt a dolgot ábrázoló műtől.

Ez magyarázza meg az első művészeti dolgozataimban jelentkező anomáliát: mert ámbár szívósan ragaszkodtam ahhoz, hogy a művészet lényege a formában áll (oly elmélet, a mely részben bölcsészeti ismereteimből, részben zenei előszereteteimből ered): olvasóimnak csak az ábrázolt tárgyak s javarészt e tárgyakhoz kapcsolódó lelkiállapotok leírását adtam. Meg kell itt állnom, hogy szabatosabban körvonalazzam eszméimet ezekben a nagyon bajos tárgyakban, a melyeket a műkritika — mint rendesen — csak még nagyobb homályba burkolt. Ezt a szót *tárgy* itt legszűkebb értelmében kell venni: most nem beszélek a tartalomról, a melyet mint író kivonhattam az anekdotikus vagy drámai cselekményből, sem — ámbár ez is nagyon szerepelhetett előszeretetemben — arról a vonzalomról, a melyet reám pl. a Múzsáktól körülvevett Apollót ábrázoló festmény gyakorolt, szemben azzal a visszataszító érzéssel, a melylyel egy másik, egymást utálatos módon vezető részegeket ábrázoló kép hatott rám. Most valami sokkal finomabb dologról van szó, a mely könnyen egyesül igazi esztétikai észleleteinkkel: az előszeretetről oly festmény iránt, a mely oly eszmék társítására vezet, a melyek a valóságban gyönyört okoznának. Sokáig sokkal jobban véltem kedvelni *Signorellit*, mint a hogy valóban kedveltem, mint hogy Signorelli oly modelleket festett, a kiket a valóságban nagyon szépeknek tartottam volna, s a kiknek testi szépsége futólag hasonlított az antik szépségekhez; míg másrészt sokáig lenyűgözött az előítélet *Botticellivel* szemben, minthogy szüzei és nimfái oly típust képviseltek, a mely élő nőkben beteges és egy kissé unalmas lett volna. Valahányszor Signorelli »Utolsó ítélet«-ét, vagy »Pan iskolája«-t szemléltem, úgyszólván eszembe tolult a serdült ifjú (éphébe) léte, s ez, társító eljárás folytán, a mely az íróművészet lényege, rögtön antik szobrok látomását keltette föl bennem, mi több, a különleges csodálat indulatát a régiség eszméi, ifjai: Achilles, Paris, Hippolytos, a Doryphoros-ok és Apoxyomenos-ok iránt.

Parenthesist nyitok itt, hogy fölhívjam a pszichológus figyelmét a majdnem absztrakt állapotban lévő és egyik tárgy-

* *Tárgy* alatt mindazt értem, a mit egy katalógus tudathat velünk.

ról a másokra átvitt esztétikai érzés e példányára. Ez a lelki állapot, ez a kedvező *synthesis* (e szót a *Paulhan*-féle oly mély értelemben veszem) volt a gátja, hogy fennakadjak *Signorelli* némely formái sajátosságán, nehézségein, szóno-kiasságán és egyéb tulajdonságokon, a melyeket nem tudok megnevezni, de a melyek miatt őt egyéni temperamentumom a legkevésbé rokonszenves primitívek közé sorozza. *Botticelli*-nél éppen ellenkezőleg egy kevésbé beteges mesterkéltége és a zárda érzékösség egy neme, a miszticizmus bélyege oly ellenséges érzelmi *synthesist* alkottak bennem ez iránt a nagy mester iránt, a mely útjában állott igazi értékelésemnek. A rosszindulat eszméinek ez az asszociációja oly erős volt, hogy *Botticelli* nevének pusztá említése fölkelte, s évekig biztos maradtam a felől, hogy az e festőnek tulajdonított képek kétharmadában nincs semmi különleges minőség. Visszataszítottak az *ábrázolt dolgok*, a reális típusok, az arcok kifejezése, szóval a mű oly része, a mely nem volt lényeges, s a mely javarészt eszmék társításától vagy legalább ismereti tevékenységektől, az alaknak képekbe vagy érzelmi állapotokba való átvitelétől függött.

Legyen szabad vallomásom e pontjánál kijelenteni, hogy semmikép sincs szándékomban az esztétikai érdeklődést a merő és egyszerű formára korlátozni. Az esztétikus jelenség, még a pusztá dekorációhoz és architektúrához való viszonya folytán is, rendesen a forma érzéklésének és az ábrázolt tárgy szuggesztíójának csaknem kibogozhatatlan *inter-actio*-jából áll. S a folytonos csere, kölcsönhatás a forma okozta tetszés (vagy nem tetszés) és a többé-kevésbé elvont, de egyenesen a tárgyból merített és róla átvitt érzelmi állapotok között adja éppen az esztétikai tény. Nekünk pszichológusoknak túlon túl érdekünk azt képzelni, hogy az a *normális* vagy *törvényszerű* jelenség, a melyet könnyű megfigyelni és leírni. Metszést végzünk az élő tapasztalaton azzal az eredménnyel, hogy az élet szemünk láttára elillan. S éppen mert olyképp iparkodom elbeszélni művészeti evolúziómat, a hogyan csakugyan lefolyt: kockázatom, hogy ez a rövid *memoire* olvasóm ismereteit teljesen megzavarja.

Ezek az elméletek szükségesek voltak annak a magyarázatára, hogy az a szokás, hogy a művészetből irodalmat csináltam, sokáig meggátolta, vagy legalább is fékezte igazi előszereteteimnek a vonzalom és visszataszítás önkénytelen és

személyes érzéseinek akként való kifejlődését, a hogyan erre hajlamom volt a zenéhez, a tájképhez s a mindennapos élet esztétikai benyomásaihoz való viszonyom folytán. Hozzáteszem még, mielőtt továbbmegyek, hogy történelmi tanulmányaim (»A XVIII. század Itáliában«, s két könyv a renaissance-ról), a melyek irodalmi tevékenységem első éveiben elfoglaltak — a *Michelet*, *Taine* és mások által divatba jött módszer szerint — arra indítottak, hogy inkább a népfajok és a korom erkölcsi állapotáról szóló elméleteket keressek, mint benső ismeretséget tisztán a művészettel, vagy ismereteket a művészetnek a művész lelkéhez s a szemlélő lelkéhez való viszonyáról. Később látni fogjuk, mily kerülővel jutottam a műtermék igazi jelenlétébe, s mily úton-módon támasztotta az bennem a vonzódás és visszataszítás érzeteit, teljesen hasonlókat azokhoz, a minőket az esztétikai tapasztalatok egyéb mezein már régóta ismertem. Engedjék meg először, hogy világot vessek bizonyos dolgokra, a melyek összefoglalása szükséges lesz ebben a beszámolóban. Olvasmányaimon kívül nem részesültem olyan nevelésben, a mely nagyon irodalmi hajlamaimat fékezte volna. Rajzolgattam fejből egész gyermekkoromban, egész addig (körülbelül 13 éves koromig), a mikor úgy találtam, hogy az írott beszéd jobban kifejezi álmaimat. Néhány hónapig tanultam azokat az arcképeket másolni, a miket történelmi tanulmányaim céljára szükségeseknek tartottam; de ezenfelül nem tanultam rajzolni, s nem is gyakoroltam a rajzot. Visualis emlékezetem tehát, ámbár alkalmas volt nagy örömök szolgáltatására, mindig híjjával volt a szabatoságnak, a melyet az a szokás ad, hogy a dolgokat a rajz céljából szemléljük; nem szereztem meg a készséget: áttenni azt, a mit láttam, festői formákba és megfordítva. Végül a perspektíva, anatómia stb. kérdéseivel szemben, évekig bizonyos féltékenység töltött el, a milyenfélét az a személy érezhet, a ki nagyon szereti a zenét, az ellenpont és hangszerelés problémáival szemben: tudatlanságom a mysteriumnak oly birodalmát varázsolta elém, a melybe féltem behatolni. Biztos, hogy a technikai dolgokban való illetéktelenségem gondolata sokáig útját állta annak, hogy a művészetben a *látható formával* foglalkozzam, a hogyan szemem és érzéseim nagyon naiv módon foglalkoztak vele a természeti tárgyokban. De ítélné e az ember ezekben a dolgokban, ha nem tudja pontosan, vájjon ez meg az a rövidülés hibás-e, vagy ez meg az a perspektíva helytelen-e vagy hogy ez a festmény át van-e festve? S csak később

történt meg, hogy a szakemberek, festők, szobrászok, műértők beszélgetései ösmertettek meg bizalmasan ezekkel a dolgokkal, s hogy egy nagyon tapasztalt személylyel való benső barátságom meggyőzött arról, hogy a technikai ismeretek nem semmisítik meg az igazi esztétikai ténytet, úgy, hogy félelem nélkül, s a nélkül, hogy történelmi érdeklődést vagy irodalmi előítéletet fűztem volna hozzá, közeledtem a műtermékhez.

Azon körülményekkel szemben, a melyek esztétikai ízlésem spontán fejlődését meggátolták, voltak oly tények, a melyek természetes irányzatát mutatják. Emlékszem, sokszor kérdeztem magam 14 vagy 15 éves korom óta, miben különbözhet az emberi alak a valóságban festett ábrázolásától s bár nem tudtam megformulázni a feleletet, rájöttem, hogy a művészetben van egy különleges mód az anatómiai alkatnak vonalokba és síkokba való átvitelére s ez az eltérés, a melynek természetét egyáltalában nem ismertem, mindinkább tetszett nekem. Másik jel: a mióta újra látogatni kezdtem a múzeumokat (16 vagy 17 éves koromban), egy megfeythetetlen rejtély gyötört s hiába siettem gondolataimat fölszabadítani uralma alól, később megint ráterelődtek. Ez a rejtély a következő volt: hogy van az, hogy egy műretek (kivált szobor, teszem *Sansovino* vagy *Canova* kezétől), a mely rendkívül tökéletes anatómiai formákat ad vissza, mégis banálisnak, sőt triviálisnak tűnik föl nekem? Ez az anomália folyton kínozott úgy 25 éves koromig, a mikor »Euphorion« című könyvem egy fejezetében oly magyarázatát adtam, a melyet némelyek nyájasan fényesnek találtak, de a mely mégis nagyon kevésbé kielégítő. Ismét más jelek: untam megnézni, nehezen néztem meg újra némely festményt, a melyből, úgyszólván, már kivontam a történelmi vagy regényes értelmet, viszont más festmények iránt erősen vonzódtam (pl. *Andrea del Sarto* »Madonna del Sacco«-ja iránt), a melyek alig voltak irodalmi eljárásra alkalmasak. Ép úgy csak fizikai utálatot éreztem a végső korszakát élő *Raphael* nagyon kerek körvonalai, a megvénhedt *Michael-Angelo* képei (»Utolsó Ítélet«) s kivált *Tintoretto* festményei iránt, a kinek csodálatos színei nem kárpótoltak az ürességért, szónokiasságért, majdnem azt mondanám totó unalmasságért. Csaknem egész életemben ösztönszerű ellen-szenvet éreztem *Tizian* »Assunta«-ja iránt, a mikor ifjúkori festményeit valósággal imádtam. *Perugino* személyeinek mester-kéltsége, misztikus érzélgőssége, sohasem állhatta útját annak, hogy nagy vonalú, oly tiszta egű és oly légies tájképeihez

monumentális szigorúságú kompozíciójához ne vonzódjam. 17 éves koromtól fogva az összes többi antik szobor rovására határozott előszeretettel észleltem a »Doryphoros« iránt, ámbar ez épenséggel kevésbé irodalmi mű. Állíthatom, hogy a síkok elrendezéséért szerettem, függetlenül anatómiai alkatától. Még egy jel: az unalom, sőt lassankint az utálat foglalta el a gyönyör helyét, a melyet némely mű okozott; szabadulnom kellett a fényképektől s az öntvényektől (pl. a *Burne Jones* után készült fényképektől), minthogy ha egyszer a hozzájuk fűződött irodalmi vagy sentimentalis érdek kimerült, plasztikai sajátságaik kellemetlenül érintettek, jóllehet sehogyan sem tudtam ez érzelem okát meghatározni. Hónapokig gyötört a keserves csalódás egy hón szeretett személy mellszobra miatt, a melyre sokáig vágyakoztam. Sokáig próbáltam azt a jelenséget arra magyarázni, hogy a szobor nem volt hasonló az élőhöz, de később tanulmányaim rávezettek, hogy a mellszobor egyszerűen rossz volt, helytelen volt rajta a síkok elrendezése és világítása.

Másrészt igazolhatom, hogy állandóan, sőt hatványozottan szerettem némely műterméket, Orpheus relifjét, *Sargent* croquis-jait, s némely nagyon egyszerű bútort és fazekasmunkát, a melyek évekig körülöttem voltak.

Szóval sok minden megerősíti bennem a hitet, hogy míg irodalmi tevékenységem elvonta figyelmemet a műtermékektől, a mikor ráirányította tárgyára, a mihez azután egész sereg képzet társasult (egyideig a valódi lét kifejezéseivel szoktam volt leírni a festményeket); míg, hogy úgy mondjam *verbális* öntudatom megtelt a társasult képzetekkel: egy másik öntudat, a mely *visualis* képekkel foglalkozott, önfeledt pillanatokban, s a nélkül, hogy álmodtam volna róla, valódi viszonyba hozott a művészettel, kiválasztotta, szervezte hajlamaimat és ellenszenvemet, s nemcsak művészi képzeteket raktározott agyamban, hanem ép oly szabad esztétikai érzelmeket, mint a minők *Mozart* egy szimfóniájához vagy valamely olasz tájékhöz fűződnek. Úgy gondolom, hogy írásaim vizsgálata szintén bebizonyítaná, hogy a mellett az irodalmi szokás mellett, hogy mindazt kutattam, a mi leírásra vagy szimbolizálásra alkalmas, megvolt bennem s egyre kifejezettebben a majdnem automatikus esztétikai kiválasztás, a mely arra hajtott, hogy inkább szép, semmint rút dolgokkal foglalkozzam, s hogy minden műterméknek, merem mondani, *speczifikus emócióját* raktározzam be lelkembe, s hogy abból mintegy érzelmi essen-

ciati, mintegy savat vonjak ki, hogy az olvasóban újra ugyanazt az érzelmet keltse föl, a melyet az illető festmény vagy szobor fölkeltett. Majd betelt az a végzetem, hogy a képzőművészetet közvetlenebbül és bensőbbben élvezzem s hogy lássam, mint foglal el életemben hasonló helyet ahhoz, a melyet eddig a zene, a táj és környezetem mindennapos, nem osztályozható tárgyai elfoglaltak. Ez nagyon váratlanul úgy esett meg, hogy bizonyára paradoxnak tartják azok, a kik nem mentek át hasonló tapasztalaton.

Irodalmi tevékenységem mellett mindig nyilvánult bennem a hajlam, hogy a művészet tisztán bölcseleti és hypothetikus vitatkozások, sőt tudományos megfigyelések tárgyává tegyem.

Huszonhárom éves koromban apró műveket adtam ki *Hegel* és *Taine* esztétikájáról, a beszéd és zene viszonyáról, s kivált művészeti formáknak úgyszólván személytelen evolúciójáról. Folyvást éreztem annak szükségét, hogy az esztétikai, úgy szubjektív, mint objektív jelenségeket a tudomány valamely kategóriájára vezessem vissza. Úgy hogy a midőn a véletlen az archeológiával és a festészetnek *Morelli* (Lermolief) után elnevezett módszeres tanulmányával foglalkozó emberek bizalmas körébe vetett, egész természetesen érdeklődtem az ily fajta munka iránt és a legkisebb sajnálat nélkül hagytam el az irodalmi kritikát, a melyet eddig műveltem. Az esztétika ekképen azzá lett számomra, a mivé ifjúságom óta rendeltetett: nem a képzelet és érzelem gyakorlatává, nem ürügygé frázisokra, hanem történelmi és különösen pszichológiai tanulmányvá. Iparkodtam a művészet eredetét, befolyását, az iskolák viszontagságait, a forma evolúcióját kifejtteni. Ez által egészen objektív módon közeledtem a művekhez: más szóval: *szemléltet* megfeszített figyelemmel.

S ez a merőben tudományos érdek, a melyet sok barátom mint valami az érzelmen elkövetett sérelmet és hitem hagyását vetette szememre, határozta meg esztétikai életem teljes kinyílását. A megértés vágya, a megvizsgálás és összehasonlítás szüksége közvetlen és állandó összeköttetésbe hozott a műremekkel. Annak realitása alá kerülvén, — a hogyan az ember a városa, környezete, az állandóan használt bútorok és eszközök realitása alá kerül — a festmények és szobrok iránt ugyanazt az önkényben és szerves vonzalmat, vagy pedig unalmat, undort ellen-szenvet éreztem, mint a minőt spontánul és szinte tudatlanul rezm természetem volt környezetem látható dolgaival szemben.

Az esztétikai tetszés vagy nem tetszés szememben a *figyelmet* minősítő jelenségek. Műkritikus életemben első ízben szenteltem minden figyelmemet a festményeknek, szobroknak, épületeknek, s nem hagytam figyelmem szórakoztatni költői szuggeszióik, s eltereltetni irodalmi bővítések által. Szóval, a művészeti jelenségek tudományos tanulmánya megölte bennem a dilettánst és szónokot, a fölületes történelmi föltevések szerzőjét; a naiv író helyébe egy másik naivot tett, a minő a kőműves, gölöncsér, a képiró, az az ember lehetett, a ki gyakorlati problémát törekszik megoldani, s a ki majd hideg, majd elragadtatott figyelme ténye által kötelezve érzi magát a problémát esztétikailag kellemes módon megoldani. S erősíthetem, hogy mennél jobban kötelezve éreztem magam, hogy a művészeti összhangot tisztán tudományos célból megvizsgáljam, annál jobban éreztem a különbséget a közt az esztétikai elégtelenség közt, a melylyel ez a tevékenység némely esetben járt s az unalom vagy az esztétikai fáradtság közt, a mely máskor jellemezte.

A látható szép és rút ekképen realitásokká váltak számomra, minthogy figyelmemnek a formára kellett irányulnia, a melynek a szép és rút tulajdonságai. Nagyon komoly benső viszonyban éltem a művészettel: csoda-e, ha ez a bensőség megtanított az igazi szeretetre, másrészt viszont a hidegségre s undorra, a melyet az esetek szerint minden érintkezés okoz az ember lelkében.

Nagyon reális viszonyban éltem, tehát a műtermékekkel, s ez okból megtanultam ismerni, mi vonz és mi taszít vissza. Vajjon a vonzalom és visszataszítás érzetei, a melyeket e tanulmány felköltött, olyanok-e, a minőknek spontán ízlésem egyéb téren való nyilvánulásai után sejthetők voltak? Azt hiszem, hogy erre, a magamnak gyakorta föltett kérdésre, határozott *igen*-nel felelhetek: 46 éves koromban, 25 évi irodalmi működés és 10 évi speciális művészeti tanulmányok után, — úgy vélem — ugyanazt az esztétikai típust ismerem föl magamon, a melyet 14 vagy 15 éves koromban megismerhettek bennem.

(Folytatása következik).

Vernon Lee
(Firenze).

KIDD BENJÁMIN ÁLDARWINIZMUSA.

— KIDD: PRINCIPLES OF WESTERN CIVILISATION.

Kidd Benjámín neve irányt jelöl a szociológia irodalmában. Jelenti a darwinizmus Weismann-féle irányának alkalmazását a társadalom jelenségeire, vagyis jelenti a természetes kiválasztásnak mindenható erejét a társadalmi életben is. De Kidd neve nagy sikert is jelent: *Social Evolution* című első munkája 1894 januárjában jelent meg első kiadásban. Ugyanez év márczius havában már utánnomásra volt szükség, május és június hónapokban újabb utánnomások váltak szükségessé, a július két utánnomást is hozott, az augusztus szintén kettőt, október hava egyet és a következő 1895. év január hava megint egyet. 1895 májusában jelent meg a könyv második kiadása, melyből ugyanez év júniusában és 1896 januárjában utánnomás vált szükségessé. 1898-ban megjelent a harmadik kiadás, a melynek tizenkilenezedik ezeréből való egyik példányán olvassuk a fentebbi büszke adatokat. Ezek azonban csak az angolországi fogyasztást jelzik, mert Amerika ezalatt egy rakás külön amerikai kiadást fogyasztott el. Azonkívül 1895-ben egy német és egy svéd fordítás, 1896-ban egy francia fordítás, 1897-ben egy orosz fordítás, 1898-ban egy olasz fordítás vitte szét ezer meg ezer szárnyon Kidd Benjámín nevét meg hírét végig az egész világon.

1902-ben új munkája jelent meg Kiddnek, a melyben az első művében felállított tételek részletesebben és rendszeresebben vannak kidolgozva. Az új munka címe: *A nyugati civilizáció alapelvei* s első kötetés is képzí »az evoluczionista filozófia egy rendszerének«.

Ez a munka, a mely nagyban és egészben a réginek csak kiszélesítése és kimélyítése, rengeteg igényekké lép fel. A fejlődés-tani felfogásnak egy egészen új szempontját akarja megvilágítani és a társadalmi fejlődésnek új kánonját ígéri. Úgy véli, hogy a darwinizmus egy új felfogásában megtalálta a nyugati civilizáció magyarázatának kulcsát és vastag könyvének (518 l.) számtalan helyén újra meg újra konstatálja, hogy ez a kulcs felnyitja a jelennek, a múltnak és a jövőnek titkos lakatjait.

Kidd abból a tételtől indul ki, hogy az emberi élet meg az emberi haladás nem képezhetnek külön tudományt. A társadalmi haladás csak utolsó és legmagasabb fázisa az élet történelmének. Egyszersmindenkorra fel kell hagynunk azzal a gondolattal, hogy ennek a nagy folyamatnak valamelyik részét elszigetelten megérthessük. Ennek a folyamatnak legvégső emberi fázisai éppen úgy, mint az azokat megelőzők — vagyis a jelen éppen úgy, mint a történelem — csak akkor tanulmányozhatók haszonnal, ha az egész folyamat természetét és annak törvényeit ismerjük.

Eddigelé ismeretes talajon állunk. Többek között Ernst Haeckel is elmondta: Die Weltgeschichte ist ein Teil der organischen Entwicklungsgeschichte.

De csakhamar ismeretlenebb gondolat-régiókba vezet el szerzőnk.

A társadalomfilozófia bármelyik részének munkása — úgy mond — bármily nagyok és sokoldalúak legyenek is képességei egyébként, mindaddig nem tekinthető többé teljesen készültnek a világot foglalkoztató problémák megvitatására, a míg legalább nagyjában nem ismerte fel annak a változásnak jelentőségét, a mely a társadalmi evolúció folyamatában végbement.

A legfeszültebb kíváncsisággal kell kérdeznünk, hogy miben áll ez az óriási horderejű változás? Kidd felelete a következő:

A 19. századnak felfogása és csaknem minden eddigi társadalomfilozófia szerint a társadalmi haladás központi jelensége a jelennek küzdelme a múlttal, pedig a főszempont a jelennek viszonya a jövőhöz. Az eddigi társadalomfilozófiák alapelve a *létező* emberek érdeke volt, akár különvéve mint egyéni érdek, akár összesítve, mint állami érdek. Ezt a szempontot megváltoztatta egy forradalom, a melynek jelentősége páratlannal áll az emberi gondolkodás történelmében. Az evolúció tudománya ugyanis arra tanít meg bennünket, hogy

a létező egyének érdekének csak annyiban van jelentősége, a mennyiben az bennefoglaltatik a fejlődő jövő érdekében.

A múltban is azok a népek győztek, a jelenben küzdők közül is azok öröklik a jövőt, a melyeknek intézményei nem forognak a jelen érdekei körül, hanem a melyek a jövő érdekeit tartják szem előtt.

Kidd azt állítja, hogy ő ezt az alap gondolatát a biológia legújabb haladásaiból merítette. Szerinte a darwinizmus napjainkban lényeges változáson ment keresztül és ezt a változást kell a fenti értelemben a társadalomtudomány számára hasznosítani. Ez a változás szerinte oly lassan és észrevétlenül történt, hogy sokan azok közül, a kik a darwinizmus ismeretanyagának minden részletét ismerik, még nem jutottak ennek a beállott változásnak az öntudatára. A Darwin-féle tan ugyanis fővonásaiban változatlanul megmaradt úgy, a mint Charles Darwin kezéből kikerült. Minden komolyabb módosulás nélkül élte túl azokat a kritikákat, a melyeknek ki volt téve. De azért mégis oly új értelem rakódott rá, a mely nem kisebb haladást jelent Darwinnal szemben, mint a mekkorát a Darwin-féle tan jelentett a Goethe—Lamarck-féle kezdetlegesebb felfogásokkal szemben.

Ezt a nagy jelentőségű változást, a melyet forradalmi jelentőségűnek tart az egész társadalomtudomány birodalmában, Kidd a következőkben látja:

Azok a hasznos tulajdonságok, a melyek Darwin szerint a természetes kiválasztást eredményezik, mindig az illető tényleg létező egyénekre vagy az illető faj többségére nézve a jelenben hasznos tulajdonságok. Kidd úgy találja, hogy a Darwin értelmében magyarázott biológiai fejlődés mindig csak az illető egyének vagy legközelebbi utódainak biztosít helyet a létért való jelenkori küzdelemben.

Kidd azt állítja már most, hogy a fejlődéstani felfogásnak ez a jelentősége egészen eltolódott Weismann fellépésével, a ki Kidd szerint azt a tant szegezte volna a régebbi darwinizmussal szembe, hogy a természetes kiválasztás célja nem egyszerűen az egyen java, nem is a kortársaié, hanem egy a távoli jövőben rejlő szélesebbkörű haszon, amelyek az egyén meg a jelen egyképpen alá van rendelve. Ez ugyan nincsen ilyen világosan megmondva a Weismann munkáiban, mert Weismann maga sem látta, hogy tételei milyen messze nyúló következtetésekre vezetnek. Kidd szerint az újabb biológiai gondolkodás teljesen

benne van ebben a felfogásban, ezt a felfogást olvashatjuk ki a sorok közt a biológiai kontroverziákból.

Kidd tehát teljesen a biológiára vezet vissza bennünket. Munkájának alapvetése tiszta és világos. Az élet törvényei irányadók a társadalom megértésére. Az élettani fejlődésre vonatkozólag egy jelentőségű új felfogás alakult ki, ezzel meg kell korrigálni a társadalomtudomány élettani fundamentumait is. A ki tehát a Kidd Benjámín rendszerével tisztába akar jönni, az nem térhet ki ennek a biológiai fundamentumnak megvizsgálása elől. Ha ez az élettani alapvetés helyes, akkor tovább követjük Kidd okoskodását és meg kell vizsgálnunk, miként alkalmazza ezeket a fundamentális elveket a társadalomra. Ha ez az alapvetés azonban helytelen, akkor azzal együtt összeroskad Kidd egész szociálfilozófiájának épülete is.

Kidd azt állítja ugyan, hogy a fentebb részletezett felfogás áthatja az egész modern biológiai gondolkodást, de erre nézve nem hoz fel bizonyítékokat, hanem csak Weismann néhány dolgozatára hivatkozik, a melyek közül ismét az *Über die Dauer des Lebens* című szolgálatja tulajdonképen az összes bizonyítékokat.

Nem marad tehát más hátra, mint ezt a rendkívül érdekes és mély dolgozatot a felvetett szempontból elemezni és ehhez képest megállapítani, hogy mi értéke van a Kidd módosított evoluzionizmusának.

Über die Dauer des Lebens című dolgozatában Weismann a következőket mondja kérdésünkre vonatkozólag: Az élet-tartam az illető faj szükségleteihez képest meghosszabbulhat vagy megrövidülhet; *ugyanaz a mechanikus folyamat szabályozza, a mely az organizmus szerkezetét és funkcióit is hozzáalkalmazza annak életfeltételeihez* (8—9. 1.).

Az élettartam szabályozásánál kizárólag a faj érdeke jö tekintetbe, nem az egyéné. »Ez mindenkire nézve természetes, a ki a kiválasztás proceszusát valaha átgondolta, úgy hogy ezzel nem kell hosszasan foglalkoznom.« A fajra nézve magában véve közönyös, vajjon az egyén hosszabb vagy rövidebb ideig él-e, a faj szempontjából csak az lényeges, hogy az egyén

tevékenysége a faj fentartása szempontjából biztosíttassék. Mihelyt az egyén a faj állományának fentartása körüli funkcióit elvégezte, nyugalomba vonulhat. További fenmaradása az egyénnek csak akkor áll a faj érdekében, ha a szülők az aj nemzedék táplálásával, védelmével vagy tanításával is foglalkoznak (9. 1.)

Weismann kimutatja, hogy a természet tendenciája nem irányul arra, hogy az egyéneknek érett korban lehetőleg hosszú életet biztosítson, hanem ellenkezőleg arra, hogy a szaporodás és ezzel együtt az élet tartamát oly rövidre szabja, a mennyire ez csak lehetséges (11. 1.). A fajok ugyanis folytonos pusztításnak vannak kitéve és így minél több időre van szüksége az egyénnek, hogy a faj állományának fentartásához szükséges utódokat produkálja, annál számosabb egyén fog elpusztulni, mielőbb a fajjal szemben teljesíthette volna kötelességeit (11. 1.).

Az élettartam variábilis és öröklődő tulajdonság, a mely nem pusztán fiziológiai viszonyoktól, hanem igen lényegesen a külső életviszonyoktól is függ. Ha a hosszabb tartamú egyének előnyben vannak a létért való küzdelemben, akkor lassan az uralkodó fajjá lesznek és megfordítva (25. 1.).

Weismann azután kimutatja, hogy a halál, vagyis az élettartam korlátoltsága, nem minden organizmus közös tulajdonsága (33. 1.). A halál is végső elemzésben alkalmazkodás útján jön létre (32. 1.). Az egysejtű lények — a melyek oszlás útján szaporodnak — halhatatlanok. Mielőtt az anyasejt két részre oszlik, a két rész anyaga tökéletesen elvegyül (34. 1.). Egysejtű állatoknál lehetetlen a normális halál, mert egyén és szaporodó sejt még egy és ugyanaz. Ellenben a többsejtű organizmusoknál a szomatikus sejtek elválnak a propagáció céljaira szolgáló sejtektől. Itt tehát az egyén természetes halál lehetőségessé vált (38. 1.).

A természetes halál oka nem a szomatikus sejtek elhasználódása, hanem a sejtek korlátolt szaporodóképessége. A szomatikus sejteknek az a képessége, hogy oszlás útján szaporodnak, nem végtelen, hanem korlátolt (28. 1.). A sejtnevezékek száma, a mely a petesejtből képződhetik, minden fajra nézve adva van és ezáltal adva van az élettartamnak az a maximuma is, a melyet az illető faj egyénei élhetnek (29. 1.).

A célszerűségi szempont pedig a lehetőség beálltával a halál mellett szól (30. 1.).

»Tegyük fel, hogy valamely magasabb állatfaj azzal a

képességgel bírna, hogy örökké éljen, ez a fajra nézve semmi haszonnal nem járna. Egy ilyen egyén, testének, hol egyik, hol másik részén szenvedne olyan csorbát, a melyet nem volna képes restituálni és így, minél tovább élne, annál tökéletlenebb és nyomorékabb lenne, és annál kevésbé tudna a faj ezéjainak szolgálni«. »Az egyének külsőleg elhasználódnak a külvilággal való érintkezés folytán és már ezért elengedhetetlen, hogy folyvást új, tökéletesebb egyénekkel pótoltasanak, még ha bensőleg az örök élet képességével bírnának is« (30—31. 1.).

»Nyilvánvaló ebből a faj fentartásának szüksége, és a halál czélszerűsége, mert az elkopott egyének értéktelenek a fajra nézve, sőt károsak, mert jobbaknak foglalják el helyét. A kiválasztás elve szerint az egyének életének annyival meg kellett rövidülnie, a mennyi haszontalan volt belőle a fajra és arra a hosszra kellett redukálódnia, a mely a legkedvezőbb kilátást nyújtotta életerős egyének lehetőleg nagyszámú együttlétezésére nézve« (31. 1.).

Újból és újból átkutathatjuk Weismann szép dolgozatát és csodálkozva kérdezhetjük, miként találhatta ebben Kidd »a fejlődéstani felfogás jelentőségének eltolódását«. Szerintünk Weismann az egyénnek a fajhoz, a jelennek a jövőhöz való viszonya tekintetében mitsem változtatott a darwinizmus álláspontján. Azt hisszük, Darwin és Weismann teljesen egyetmondanak a mi kérdésünkben, de egyikük sem mondja azt, a mit nekik Kidd imputál, még pedig nem mondják ezt sem a sorokban, sem a »sorok között«.

A midőn Weismann azt mondja, hogy az élettartam szabályozásánál kizárólag a faj érdeke jó tekintetbe, nem pedig az egyéné, rögtön, a következő mondatban hozzát teszi, hogy »ez mindenkire nézve természetes, a ki a kiválasztás proceszusát valaha átgondolta, úgy hogy ezzel nem kell hosszasan foglalkoznom«. (*Die Dauer des Lebens.* 9. 1.) E szavakat tehát, a melyekben Kidd gyökeresen új, az egész fejlődéstan jelentőségét felforgató felfogást fedez fel, e szavak szerzője maga a legtermészetesebb dolognak tekinti a darwinizmus minden ismerőjére nézve.

De talán mégis túlságosan teleológikusnak tetszhetik Weismann a régi darwinizmussal szemben, a midőn arról beszél, hogy a természetes kiválasztás nem az egyén érdekét, hanem a faj érdekét tartja szem előtt?

E tekintetben is egészen megnyugtat bennünket Weismann. Mindjárt munkája elején mondja:

»Ha czélokról beszélek, akkor csak képletesen teszem ezt és semmi esetre sem képzelem, el a természetet úgy, mintha az tudatosan dolgoznék. Ez pusztán rövid és kényelmes kifejezőmód, a melynél egyáltalában nem kell elfelejteni, hogy ezek a látszólagos czélok igazában vagy legalább is első sorban csak a létező természeti erőknek szükségképeni és öntudatlan hatásai. Nem nélkülözhetjük a képletes szólásformákat, ha nem akarunk ízléstelenül terjengősek lenni és így előre kérem, engedtessek meg nekem ez a, meg ehhez hasonló licentia«. (Die Dauer des Lebens. 6. 1.)

A Kidd féktelen teleológiája tehát Weismannban nem talál támaszt. Az egyéni és faji, a jelen nemzedék és a jövő nemzedék érdekeinek ez a szembeállítás, a melyből Kidd indul ki, nincsen benne sem a Darwin, sem a Weismann felfogásában. A Darwin-féle alkalmatosság lényegileg ugyanis utódok hagyására való alkalmatosság, az alkalmatlanság pedig utódok nélkül való elpusztulás vagy az utódokban való kipusztulás. Az egész elmélet lényege kizárja a generációk érdekeinek szembehelyezését, hiszen az egész darwinizmusban nincs is szó érdekekről. Azoknak az egyéneknek fenmaradása, a kik az adott környezetben hasznosabb tulajdonságokkal bírnak, egyértelmű azoknak az egyéneknek fenmaradásával, a kiknek utódai az adott környezetben hasznos tulajdonságokkal fognak bírni. Szabad e azért ezt a folyamatot olyan teleológikusan kiszínezni, miként Kidd teszi? Szabad-e azt mondanunk, hogy a természetes kiválasztás olyan tulajdonságokat választ ki, a melyek egy távoli jövő nemzedékeire hasznosak? Bizonyára nem. Hiszen a természetes kiválasztás a jelenben hat; az nem jelent egyebet, mint hogy a különböző variációjú egyének közül egyes variációk kipusztulnak, mások megmaradnak. A zöld növényzetben élő és folytonos üldöztetésnek kitett békák közül csak a zöld variációk maradnak meg, mert a másszínűek könnyebben észrevehetőek és így azonnal kipusztulnak. Csak ezt, a faktumot tanítja a darwinizmus. De ebben a faktumban egyaránt benne van, hogy a kiválasztás alapjául szolgáló tulajdonság, ebben az esetben a zöld szín, hasznos a kiválasztott egyénekre, mint azok hasonló színű utódaira nézve, vagyis egyképen a jelenre és jövőre, mindaddig, a míg a környezet jelentékenyen meg nem változik.

Kidd tehát teljesen helytelenül fogja fel Darwint és gyökeresen félreérti Weismann. Kidd evoluzionizmusa egy bizonyos mértékig nem is áll ellentétben Darwinnal és így nem új, a mennyiben pedig új, semmi támaszt sem talál Weismannban. Vagyis erről az új *biológiai* alapvetésről a biológia nem tud semmit, az kizárólag csak Kidd féle spekuláció, még pedig nem is biológiai spekulációja Kiddnek, hanem tisztán metafizikai spekuláció.

Kiddet tehát nem illeti meg az a nimbus, hogy ő a természetes kiválasztás szociológusa. Gondolatvilága ugyan a természetes kiválasztás problémája körül kering, de tanai, mint láttuk, nem tekinthetők a darwinizmus alkalmazásának.

Ezzel voltaképpen be is fejezhetnők bírálatunkat. Kidd azt az érdemet arrogálja magának, hogy a biológiai szociológiát megkorrigálta a biológia legújabb eredményeivel. Mihelyt felismertük, hogy Kidd a biológiát félreértette, ezzel együtt önként elesik könyvének minden jelentősége és csalódottan sorozhatjuk a szociológiai irodalom ama nagyszámú termékei közé, a melyek a való világban alappal nem bíró szubjektív spekulációkkal, alaptalan hipotézisekkel jogosulatlan generalizációkkal, türelmetlen általánosításokkal igyekeznek megoldani a társadalom szörnyen bonyolult problémáit.

Hogy Kidd egy, ennek az állítólagos biológiai alapvetésnek megfelelő történelmi szintézist is nyújt, az elmondottak után nem sok érdeklődést kelthet. A ki némileg járatos a társadalomtudományban, jól tudja, hogy mi sem könnyebb, mint néhány vonással szellemes történelmi szintézist csinálni bárminő tétel bebizonyítására. Mihelyt nem egészen részletes és lelkiismeretes történelmi kutatásról van szó, az ilyen történetfilozófiai igazolás nem sokat ér. Az amorph történelmi matéria úgy formálódik a szociológus ujjai közt, mint a lágy agyag a művész kezében. Mindegyik azt az alakot gyúrja ki belőle, a mely képzeletében megszületett.

A Kidd-féle történelmi szintézisnek az a vezető gondolata, hogy az ókori államvilág a maga kizárólagos polgárjogával, rabszolgaságával, nemzeti istenségeivel, az idegenek jogtalanságával a jelen érdekeinek az érvényesülését valósította meg. A kereszténység ezzel szemben annak a gondolatnak az érvé-

nyesülése, mely a jövő érdekeit állítja a jelenben élő nemzedék érdekeinek helyébe. A faj ellenőrző öntudata oly elvek alapjára helyezkedik, a melyek meghaladják az egyénnek, a jelennek, az államnak és az egész látható világnak jelentőségét. De csakis azok a népek helyezkedhettek ennek a magasabb elvnek ellenőrzése alá, a melyek körében az erőszak, a jelen érdekeinek elve, legmagasabb csúcspontjára hatványozódott. A puhább keleti fajok nem voltak erre képesek, csak az észak kemény fajai, a melyek megtanulták, hogy férfiasán szenvedjenek el minden bajt és veszedelmet. Kidd azután azt a felfogását vitatja, hogy mindaz, a mit gondolat szabadság és politikai szabadság néven ismerünk, megvalósulása annak az eszmének, mely szerint a jelen küzdelmei egy távoli jövő érdekeinek rendelői alá. Ugyanis minden megkötöttség és merevség a jelen érdekeinek uralmát jelentené. Immár pusztán a gazdasági téren találkozunk a jelen érdekeivel, mint legfőbb irányadó elvvel. A jövőnek lesz feladata a versenynek teljesen szabaddátétele által gazdasági téren is megvalósítani az erők szabad mérkőzését és ezzel a jelen érdekek uralmának helyébe a jövő érdekét ültetni. Miként a gondolat világában, úgy a gazdasági téren is az angolszász faj van hivatva ennek a feladatnak az elvégzésére.

Ebben foglalható össze Kidd történetfilozófiája. Önkényessége eléggé szembeszökő. Talán elég is lesz azzal szemben azt az egyetlen ellenvetést felhozni, hogy ha a biológiai fejlődésben csakugyan nem a jelen érdekei, hanem egy távoli jövő érdekei volnának irányadók, ha ezek volnának a kiválasztás tényezői, miként volt volna lehetséges az emberiségnek egy oly korszaka, a melyben a jelen érdekei érvényesültek. Ha már a sejtek életét is ez a törvény szabályozta volna, bizonyára már az antik államvilágban is ennek kellett volna érvényesülnie.

A kik Kidd Benjámint a darwinizmus szociológusának hirdetik, azok vele együtt csak hitelét rontják ennek az iránynak és azok malmára hajtják a vizet, a kik a természettudományi gondolkodást nem tartják alkalmasnak a társadalomtudomány problémáinak megoldására.

A MUNKÁSMOZGALOM 1903-BAN.

Hogy beköszöntött a huszadik évszázad és az Engelstől, és az ő nyomán Bebeltől a 19. század végére jósolt nagy *kladderadatsch*, a polgári társadalom összeomlása be nem következett, — a legvérmesebb szociálisták is nagyobb időközökben kezdik mérni a szocialista mozgalom étape-jait. Mi is, a mikor föl vesszük a munkásmozgalom krónikájának 1902-ben elhagyott fonalát, s megakarjuk állapítani, hogy az 1903. év eseményei haladást mutatnak-e a szocializmusban, némiképpen zavarban vagyunk. Nem azért, mintha az 1903. év munkásmozgalma szűkölködnék oly események nélkül, a melyek nemcsak a nap krónikását, hanem a történetírót is érdeklik. Éppen ez az év mély nyomot vág a szocializmus történetében, azzal az óriási választási eredménnyel, a melylyel a német szocializmus parancsoló példányképül nyomul előre a világ minden szocialista pártja számára. És zajos külső hatásokkal bővelkedtek a többi országok szocialista pártjainak akciói is. Franciaországban egységesen szervezett pártba olvadtak bele az összes antimiszterialista frakciók. Olaszország szociálistái első ízben avatkoztak bele oly nyomatékkal a külpolitikába, hogy otthonmaradásra kényszerítették királyuk vendégét, minden oroszok czárját. Hollandiában a leplezetlen osztályharcznak nagy csatáját vívták a szakszervezetek az államhatalom ellen. És mégis, mikor arról van szó, hogy a nagy események tömkelegében vezető elvet, rendező fonalat fölfedezzünk, zavarban vagyunk. Egy év rövid idő, hogy új irányok láthatólag kialakuljanak. Vissza kell nyúlnunk arra, a mit az 1902. év munkásmozgalmaiból jellemző tendenciákként kihámoztunk. Ez évben is azt látjuk, hogy a szocializmus jobb- és balszárnya, az orthodoxok és a

revizionisták, a forradalmiak és a reformisták küzdenek egymás ellen; még határozottabban kidomborodik a törekvés, a »kisajátítók kisajátítását« a munkásosztály gazdasági szervezeteinek, önálló gazdasági szervezetekkel a kapitalista termelési rendbe belekapcsolódó pozitív alkotásainak kiépítésével még a polgári társadalom kebelében kezdeményezni; és ezzel ellentétként minden országban — még Németországban is! — szaporodnak a forradalmi eszközök hívei, kik a tisztán politikai és parlamenti harcot keveslik.

Más és más országokban, változó formákban, többnyire a nélkül, hogy maguk a közvetlenül érintett pártok tudatára jönnének, ezen alapirányok ismerhetők föl ez év eseményeiben is. Talán nem végzünk fölösleges munkát, ha kilépve a krónikás szerepköréből, egy alapokra igyekszünk visszavezetni e tüneteket. Lehet, hogy ez nem magyarázza majd meg közvetlenül valamennyit; de azt hisszük, szükséges azoknak a kapcsolatoknak földerítésére, a melyek a föntjelzett fejlődési irányoknak látszólagos ellenmondásait magasabb összhangba vezetik.

Miként a modern szocializmusnak minden elméleti megnyilatkozása visszavezet a *Kommunistisches Manifestre*, ezen legzseniálisabb röpiratra, akaratlanul, ha nem is ott keressük, mi is ott találjuk a szocializmus jelen ellentétes áramlatai magyarázatának a kulcsát.

A nemzetközi munkásmozgalomnak azon ága, a mely Marx és Engels bátor kijelentésére alapította harci célját és taktikáját, hogy »die Geschichte aller Gesellschaften ist die Geschichte von Klassenkämpfen«, a valóságban alig tekinthet vissza harmincz évnél hosszabb múltra; mert az azelőtti kísérletek szervezett osztályharcznak alig nevezhetők.

A marxista pártok taktikája ezen fejlődés hatása alatt keletkezett. Általánosan hittek az ipari fejlődésnek Marx-féle koncepciójában. A tőkék fölhalmozódása, az üzemek koncentrációja, a folyton kíméletlenebb verseny és a folyton növekvő időszakos túltermelési válságok közhit szerint oly gyorsan hajtják a végső katasztrófa felé a kapitalista termelési rendet, hogy még ők, Marx és Engels és kortársaik, megérik azt a nagy napot, a melyen pusztító gazdasági válság viharaiiban összecsap a nagytőkések kis csapatja a proletarizált milliók óriási tömegével. Ezzel szemben azonban éppen ezeknél a

millióknál azt kellett látniok, hogy osztálytudatuk igen lassan és igen kis részükénél fejlődik ki. Nemcsak Angliában, Franciaországban, Belgiumban, hanem még Németországban is a proletároknak igen kis hányada Tolt megnyerhető a szocialista pártnak és ezzel az osztályharcz eszméjének. Vagyis egyrésről a katasztrófa felé hajtó gyors gazdasági fejlődés; másrésről az osztálytudatnak a gazdasági fejlődés tempójától folyton messzebb elmaradó lassú terjedése.

Így jött létre és nyert programmatikus formulázást »a proletárság politikai diktatúrájának« gondolata, vagyis a munkásosztály döntő harcának olyan fölfogása, hogy azt egy fölvilágosodott, a politikai osztályharczban megedzett kisebbség fogja kivívni; azon mintára, a melyet a *Kommunistisches Manifest* állított föl: »alle bisherigen Bewegungen waren die Bewegungen von Minoritäten«.

A kisebbség harcza pedig nem lehet más, mint politikai harc, vagyis harc tisztán békés eszközökkel, a választási urna körül és a parlamentekben. Tehát inkább eszmei harc, szellemi fegyverekkel. Mert csak az eszmék világában lehetséges a kisebbség győzelme pusztán a belső igazság erejével; a tömegharcz minden egyéb formáiban a többségi elv, a külső erő az uralkodó.

A dolgok valóságos alakulása azonban a munkásosztály fölszabadítási harcának ezen eszmei sémájához nem alkalmazkodott. Ennek az a fölfogás szolgált alapul, hogy a fölszabadulás objektív tényezői: a gazdasági koncentráció és centralizáció gyorsan fejlődnek, ellenben a szubjektív tényezők: a munkásosztály osztálytudata és szervezettsége, lassan. A valóságban pedig — és ennek csak az utolsó években, az u. n. revizionizmus fölléptével jött a szocialista elmélet is tudatára — épp az ellenkező következett be. A gazdasági fejlődés tendenciája ugyanaz, a melyet Marx lángesze föltárt — de tempója sokkal lassúbb, mint ő és harczi hívei remélték; ellenben az osztályöntudat ma már a munkásság millióit tölti el és pozitív alkotásokra serkenti, a melyek — és ezt jól jegyezzük meg — szétvetették az osztályharcznak azon szűk kereteit, a melyeket a kizárólagos politikai harcznak eszméje a szervezett munkásságra rákényszeríteni akart.

Mialatt az ipari koncentráció folyton halad és a népességnek mind nagyobb százalékát teszi bérmunkássá, a nélkül, hogy automatikus összeomlásra hajlandóságot mutatna — a munkásosztály a kapitalista gazdasági rend kebelében kezdi

megalkotni gazdasági és társadalmi helyzetének sajátosságából kinövő csiráit a jövő gazdasági és társadalmi szervezési formáinak, a melyek, bár nem mindig az osztálytudatos proletárságnak alkotásai, maguktól, éppen az objektív tények erejével, ébresztik föl új milliókban a kapitalista renddel való ellentétes érdekük tudatát — az osztálytudatot.

A helyzet teljesen megváltozik. A politikai diktatúrának koncepcziója a parlamenteket tette az osztályharcz színhelyévé, és a parlamenti képviselőket a proletárság vezéreivé. Vagyis burzsoákat — vagy enyhébben szólva: ideológokat. Mert nyilvánvaló, hogy a parlamentekben, képzett ellenfelekkel szemben szellemi harcban, csakis hasonló képzettségű elemek képviselhetik a munkásság ügyét; olyan emberek, a kik a mindenkori tudomány színvonalán állva, ismerik a társadalmi összefüggések szövevényét, megtudják ítélni minden új kérdés, minden, az ellenféltől jövő kezdeményezés indítékait, hatásait, megtudják találni a legszélsőbb ideológiákban, még a művészetben is, a munkásosztály sajátos szempontjait. Társadalmi berendezésünk a munkásosztályból legfeljebb néhány kiválasztott lángeszű férfit enged a tudományos műveltség ezen fokára följutni; ellenben akárhány nyílteszű *intellectuel* (vagy hogy a drezdai kongresszus terminológiájával éljek: *jeder hergelaufene Akademiker*) ha csak egy kicsit felülemelkedik a polgári intelligencia átlagán és megtanulja, nem az uralkodó osztályok érdekéből, hanem a munkásosztály és a társadalmi fejlődés nézőpontjából nézni a társadalom jelenségeit, hamar képessé válik a munkásosztályt a parlamentekben képviselni — és vezetni.

A tömegek pedig, a melyek más utat nem láttak maguk előtt, elfogadták hallgatag ennek az állapotnak következményeit, íme, kifejlődik az osztályok eltörléséért harcoló munkásosztály kebelében egy új osztály: az *intellectuel*-eké, a mely nem a munkásosztályból rekrutálódik — mert az a mai társadalmi rendben lehetetlen — hanem a polgári osztályból, a mely a szocziálista választó-tömegek erősbbödésével mindinkább erősbbödik a parlamentekben és ezzel függetlenedik a munkásosztálytól, akaratát reákényszeríti és a melynek ilyformán sajátos osztályérdekei fejlődnek ki — a munkásság osztályérdekével ellentétben: az, hogy fölszabadulván a tőkésosztály uralma alól, az *intellectuel*-ek vezetése alá kerüljön a munkásság, így a legdemokratikusabb, a proletár diktatúra is új társadalmi egyenlőtlenségek létesítéséhez vezetne.

Ismételjük: a politikai diktatúra eszméjéből folyó minden következményeknek elfogadása érhető volt addig, a míg a fölszabadulásnak más útja, mint éppen a kisebbség diktatúrája, nem képzelhető. De úgy látszik, hogy az utolsó időkben éppen a tömegek találtak más utakat. Ugyanazok a munkások, a kik az egyoldalú politikai harc eszméje uralmi korszakában csak minden harmadik vagy ötödik évben jutottak abba a helyzetbe, hogy osztálytudatuknak kifejezést adjanak és mellettük mások, a kik a dolgoknak magasabb szempontból való megítélését föltételező politikai harc álláspontjára azelőtt sem emelkedtek, a mindennapi gazdasági harc folytonos, változatos, közvetlen befolyása alatt élő osztálytudattal, az önfegyelmzés, a szolidaritás, az önfeláldozás szocialista érzelmeivel teltek meg, a melyeket mindennap — mert hisz mindennapi életük maga folytonos gazdasági harc — gyakorolniuk kell. És a szakegyletek, ezen nevelő iskolák mellett — ugyancsak a munkásság saját kezdeményezéséből, saját erejéből, önmaguk vezetése alatt és saját közvetlen szükségleteik kielégítésére — nem nyereszkesedésre, keletkeznek szövetkezetek, az ugyancsak a tagok szükségletei számára termelő jövő szocialista termelés gyakorló iskolái. Csupa olyan alakulás, a mely ha nem is zárja ki az ideológok közreműködését — nem föltételezi azt. Saját műveik mindennapi közvetlen hasznait élvezve, a munkástömegek megtelnek önbizalommal. Érzik saját erejüket. Ez az erő további érvényesülésre tör. A nagy tömegnél még csak öntudatlanul. De mind többnél, úgy azoknál, a kik a politikai harc retortáján keresztül fogadták be a szocializmust, mint azoknál, a kik az új gazdasági alakulatok eszmei tükrözőzéseit önállóan tovább építik, az egész munkásosztály fölszabadítási harcának eszméjében tudatosan csúcsosodik ki.

De már nem az intellektuális kisebbség vezetőszerével. Maga a munkásság, a szervezett és osztálytudatos munkásság nagy tömege hajtja majd végre a művet. És végrehajtja mindazon eszközökkel, a melyeket a megváltozott helyzet kezébe ad: a politikai és a gazdasági harc fegyvereivel, békésen és erőszakkal, pozitív gazdasági alkotásokkal és régi ideológiák lerombolásával. Minderre erőt érez már magában, mert nem elégszik meg a kisebbséggel, hanem többség akar lenni.

Mint a *Kommunistisches Manifest* mondja: »Die proletarische Bewegung ist die selbständige Bewegung der ungeheuren Mehrzahl im Interesse der ungeheuren Mehrzahl. Das Proletariat, die unterste

Schicht der jetzigen Gesellschaft, kann sich nicht erheben, nicht aufrichten, ohne dass der ganze Überbau der Schichten, die die offizielle Gesellschaft bilden, in die Luft gesprengt wird.«
 Kiindulásakor a munkásmozgalom az eddigi osztályharczok külső lefolyását vette például: a polgárságét, a mely egy kisebbség mozgalma volt és mint harc — csak politikai harc. Most, ötven évvel a Manifest után, kezd visszatérni arra az alapra, a melyet Marx és Engels már akkor leraktak, és a mely a proletár osztályharczot az eddigiektől megkülönbözteti: a nagy többség mozgalmává lesz, a harc azon eszközeivel, a melyek ebből és sajátos gazdasági és társadalmi szerepéből folynak.*

Ebből a szempontból nézve az 1903. év eseményeit, nem látunk majd ellenmondást a munkásmozgalom újabb tendenciái között. És az elmúlt év legkülönösebb jelensége: a három millió szociáldemokrata szavazat Németországban és közvetlenül utána a drezdai pártgyűlés személyeskedő vitái, érthető lesz.

A *Klassenkämpfe in Frankreich* híres előszavában, a melyet végrendeletének is lehet tekinteni, Engels a német szociáldemokrata párt taktikáját úgy ünnepli, mint a mely minden országok munkásainak példány kép ül szolgálhat. Ők az általános választási jogot átalakították *de moyen de duperie qu'il a été jusqu'ici, en instrument d'emancipation*. S valóban, a szociálista szavazatok rohamos szaporodása fölötté meglepő és példátlan az összes szociálista pártok történetében. 1871-ben 102,000, 1881-ben 312,000, 1890-ben 1.427,000, 1898-ban 2.107,000.

* Némi részben hasonló gondolatmeneteket a szocializmus új fejlődési irányainak megállapításában találok George Sorel könyveiben (*L'Avenir socialiste des syndicats*. Paris, G. Jacques & Cie 1901, és *La Ruine du monde antique*, *ibid.* 1901.). Nem a prioritás óvása végett — hiszen Sorel könyvei majd háromesztendősek — hanem tisztán a minden írónak önmagával szemben tartozó önbecsülésből említem, hogy lényegileg ugyanezt akartam kifejezni már múlt évi visszapillantásomban, a mikor azt mondtam: „Ha helyünk engedné, kimutathatnók, hogy a mozgalom ezen alakulásai nem a véletlennek a műve, s hogy különösen e három jellegzetes megnyilatkozás közt szoros összefüggés van. (Huszadik Század, 1903. 75. 1.) Akkor Sorelnek csak egy cikkét ismertem, a mely a Sozialist. Monatshefte 1902. évi decemberi számában jelent meg és a mely egész más tárgyú; úgy ezzel, mint könyveinek igen sok állításával — a melyekkel csak az utolsó hetekben ismerkedtem meg, miután Arturo Labriolának egy cikke reá figyelmemet fölhívta — nem értek egyet, különösen nem az ideológok, a szövetkezetek és a községi szocializmus hivatásának értékelésében.

Szavazatai számát tekintve a szociáldemokrata párt már ekkor Németország leghatalmasabb pártja volt.

A félelem, hogy a szociálisták fokozatosan a parlamenti többséget is megszerzik — a mi azonban a kerületek mai beosztása mellett teljesen lehetetlen — és a feudális és klerikális áramlatoknak erősödése még az iparilag annyira fejlett Németországban is, ismételten fölvetette a progresszív pártok szövetségének eszméjét. Emlékezünk, hogy a mikor a szociálista frakció obstrukciós küzdelme az új vámtarifa-javaslat ellen elbukott, maga az öreg Mommsen lépett sorompóba a liberálisok és szociálisták választási paktuma érdekében. Mindkét részről hidegen fogadták. Újra kitűnt, hogy a liberálisok — különösen az Eugen Richter körüliek — jobban gyűlölik a szociálistákat, mint a mennyire a reakciótól idegenkednek; míg a szociáldemokraták egyszerűen arra utaltak, hogy nem bíznak a liberálisok ellenzéki szilárdságában.

Maga Franz Mehring azt írta a *Neue Zeit* január 10-iki számában (449. 1.), hogy szép dolog is volna és lehetséges is volna nagy parlamenti liberális-szociáldemokrata balpártot teremteni a konzervatív-ultramontán kartell reakciós törekvései ellen — ha negyven éves küzdelem emlékét egyszeribe kilehetne törölni. A választásnál és kivált a pótválasztásokon kitűnt aztán, hogy Mehringnek teljesen igaza volt. A főválasztásokon a szociálisták 3.011,000 szavazatot nyertek, a liberálisok egyetlen mandátumot sem. Ha a pótválasztásokon összeműködnek, legalább a liberálisok nagy hasznát látják. Mégis inkább kitétek magukat a csökkenés veszélyének, semhogy a már amúgy is félelmetesen megnövekedett szociáldemokratákat támogassák. Vesztettek is nem kevesebb mint 15 mandátumot, míg a szociálista frakció 56-ról 81 tagra nőtt.

Még el sem csöndesedett az óriási diadal nyomában fakadt ujjongás, máris a revizionizmus első időszakából jól ismert hangok vitája zavarta föl a diadalmas párt egységét és nyugalmat. Bernstein a *Sozialistische Monatshefte* 7. számában cikket írt, a melyben azt javasolta, hogy a szociáldemokrata frakció — francia mintára — érvényesítse igényét a Reichstag egyik alelnöki állására, daczára a reprezentacionális kötelezettségeknek a császár iránt (a melyek — melleleg — még kirívóbbá teszik, hogy a német birodalom még ma sem parlamentárisán kormányzott állam).

Bernstein javaslata legkevésebbé sem részesült szíves fogad-

tatásban. Hogyan is, mikor csak néhány nappal azelőtt írta Kautsky, hogy Németországban lehetetlen a művelt nyugat módszere a feltörekvő proletárság gyöngítésére, mely szerint előharcosait konzessziókkal (hivatalokkal és tisztségekkel) lekenyerezik. (*Die Neue Zeit* 1902/2, II. 389 kk.) Bebel is fölvonult teljes fegyverzettel Bernstein ellen. S mivel egy másik, hasonló jellegű, mert az osztályharcz elvét érintő kérdés is elintézésre várt, az t. i., hogy szocialista a polgári sajtónak lehet-e munkatársa, nagy leszámolást ígértek az őszi pártkongresszusra. Nem terjeszkedhetünk itten ki a drezdai pártgyűlés részleteire. A kit Heinrich Braun, Mehring, Göhre, Heine stb. személyes élű vitái érdekelnek, az olvassa el a kongresszus jegyzőkönyvét, a mely ezúttal valóságos *chronique scandaleuse*. Itten csak két dolgot kell fixíroznunk.

Az egyik az, hogy úgy az alelnökség kérdésében, mint a polgári sajtóban való közreműködést illetőleg a radikálisok határozati javaslatait fogadta el a kongresszus, helyeselve a párt eddigi győzelmes taktikáját és mereven hangsúlyozván az osztályharcz álláspontját; ez előre volt látható. Meglepőbb volt az, hogy az alelnökség kérdésében Bernsteinnal összesen tizen szavaztak; olyanok is, a kiket az opportunizmus főtámaszainak tartanak, cserbenhagyták ezúttal.

A pártgyűlésről írt egyik cikkében (*Der Dresdner Parteitag. Die Neue Zeit, 1902/03. II. 809 kk.*) Kautsky magyarázatát igyekszik adni e tüneménynek. Szerinte a revizionista mozgalomban két csoportot kell megkülönböztetni; az egyiket elméleti vagy tudatos, a másikat praktikus vagy öntudatlan revizionizmusnak lehetne nevezni. A második csoport nem határozott, átgondolt irányt képvisel, hanem csak bizonyos *hangulatot*, a mely a jelleme és a vérmérséklet különbségéből, még inkább azonban a helyi divergenciákból folyik, a melyek Németországnak gazdaságilag és politikailag különbözőkép fejlett vidékei közt vannak. Ezek a praktikus revizionisták azt hitték, hogy az elméleti revizionizmus behatol majd a tömegekbe és az ő útjukat egyengeti. De éppen ellenkezőleg, az elméleti revizionizmust a tömegek határozott ellenszenve kíséri. Így támasz helyett kompromittáló akadály lett. Ezért fordultak el az elméleti revizionistáktól, a kiknek száma a sajtóban és a képviselőtestületekben sokkal nagyobb, mint híveik száma a tömegben. Vezérkar csapatok nélkül; most azután a csapatfőnökök is elhagyták.

Kautsky fejtegetései csak részben magyarázzák meg a drezdai kongresszus föltűnő eredményét. A theoretikus és praktikus revizionizmus különbsége tényleg megvan és a praktikus revizionisták tényleg csalódtak az elméletiekben. A kérdés súlypontja azonban ott van: miért utasítják vissza a tömegek az elméleti revizionizmust?

Az okra, azt hisszük, bevezető fejtegetéseinkben rámutatunk: azért, mert a cselekvő öntudatra ébredt tömegek érzik, hogy a politikai hatalomnak azon apránkénti meghódítása, a melyet a revizionisták világszerte kezdeményeznek, még kevésbé jelenti a munkásosztály diadalát, mint a proletárság politikai diktatúrája, a melyet az orthodoxok propagálnak. Ügyvédek és újságírók diktatúrája.

Ehhez az okhoz járul egy másik, a melyet itt csak futatóban érinthetünk: ez magának a revizionizmusnak csodálatos metamorfózisa.

Tudjuk, hogy Bernstein és német, franczia, olasz stb. társai támadásaikat első sorban a modern szocializmus szociológiai alapelve, a történelmi materializmus, illetve ezen tan objektivizmusa ellen irányozták. Ez objektivizmus helyébe, a mely mindent a gazdasági fejlődésre bízott, a mely a kisebb üzemek elpusztításával ellenállhatlanul megteremti majd a proletárságot, a kapitalista társadalom kényszerű rombadöntőit, — Bernsteinék a visszatérést a Kant-féle idealizmushoz és a helytelenül képzelt gazdasági fejlődésben való vakbizalom helyett a reális gazdasági fejlődéshez való alkalmazkodást követelték.

De csodálatos jelenség! Ugyanazok, a kik azt prédikálták: vissza az idealizmushoz! — a legszürkébb és a legkicsinyesebb realisták lettek. Félénk tapogatódzás, lábujjhegyen járkálás minden lépésük. Förládozzák az egyetlen ideált, a »végczél«, a »mozgalomnak« és görcsösen belekapaszkodnak minden apró gyakorlati előnybe, a melyet egy-egy véletlen vagy átmeneti konstelláció látszólag nyújt. Ellenben az az objektív materializmus, a mely a gazdasági fejlődésre bizza a dolgot, a tömegeknek fényes, nagy ideált ad; forradalmi ideált, mert forradalminak tartja magát a gazdasági fejlődést. És mialatt az »idealisták« apró-cseprő előnyökért lépten-nyomon cserben hagyják az ideált és a legkapzsibb opportunisták lesznek, a »materialisták« körömszakadtáig védik, semmiért oda nem adják éppen az ideált.

Már pedig ahhoz, hogy mindennapi közvetlen érdekeiket

védellezzék és érvényesítsék, a tömegeknek nincs elméletre szükségük; érzik azt maguk és tudják, hogyan kell csinálni. De ahhoz, hogy ebben a mindennapi harcban — mely valószínűségi sysiphusi munka, a melynek eredményeit minden újabb válság megfelezi — el ne csüggedjenek, hogy megtalálják és megtartsák azt az erőt, a melyet a társadalmi osztályok harcaiban az osztály általános érdekeinek való magát alárendelés az egyestől követel, — ehhez nagy, mindent magába ölelő, mindenekfölött kimagasló ideál kell, a melyért érdemes harcolni és szenvedni. Ezt az ideált pedig a »materialista« marxizmus adja, ellenben az »idealista« revizionizmus elveszi. Az elméleti revizionisták jó emberek lehetnek, sőt jó szocialisták is, de mindenesetre rossz pszichológusok. Ez kudarcuknak második oka.

Franciaországban a reformisták és a forradalmiak küzdelme 1903-ban sem jutott nyugvópontra. De a helyzet annyira mégis tisztult, hogy a forradalmiak között ma egy sincs, a ki a lehetetlen »egység« után vágyódnék s hogy a jaurés-isták közt is alig akad ma az összeolvadásnak szószólója.

Pedig az év elején a reformistáknak igen erős frakciója törekedett arra, hogy Millerand kizárásával ismét a szocializmus útjára terelje a *Parti Socialiste Français*-t. Millerand parlamenti szereplése ugyanis ismét bőséges okot szolgáltatott a megbotránkozásra. A volt miniszter ellene szavazott a szocialisták indítványának, a mely a kultuszbudget eltörlését követelte; szavazatával helyeselte a munkatőzsdék szövetségétől kiadott antimilitarista brosúrának (*Manuel du Soldat*) a hadügyminisztertől elrendelt üldözését és helyeselte a hadügyminiszter rendeletét, a melylyel a katonáknak megtiltotta a munkatőzsdék látogatását. Nemcsak a szocialista közvéleménnyel, hanem saját pártjával, sőt még Jaurés szavazatával is ellentétbe helyezkedett.

Annak megítélése, hogy tagjainak magaviselete beleütközik-e a pártelvekbe, a P. S. F. szabályzata szerint annak a federációnak a főadata, a melyhez a tag tartozik. Millerand szavazatai azonban olyan vihart támasztottak a párt nagyobb részében, hogy egész sor federáció követelte, hogy Millerand kizárásának kérdését a bordeaux-i pártkongresszus napirendjére tűzzék ki. És a küldöttek többsége azzal az imperatív

mandátummal ment a kongresszusra, hogy a kizárás mellett szavazzon — még az esetben is, ha a kerület parlamenti képviselője miniszterialista.

De az antiminiszterialisták — Renaudel, Jean Longuet, Hervé, Cipriani stb. — megint gyöngéeknek bizonyultak Jaurés ékesszólásával szemben. Jaurés kijelentette, hogy Millerand kizárásával *részben* ő is ki lenne zárva. Így történt, hogy az imperatív mandátumok daczára 89-en szavaztak Renaudel kizárási indítványára, 15-en nem szavaztak, 109-en Jaurés indítványát szavazták meg.

Mindez csak azért figyelemre méltó, mert a bordeaux-i kongresszus után olyan antiminiszterialisták is, a kik addig az »egység« mellett harczoltak, végképpen lemondtak erről. A szocziálista párt mellett és kívül — írja Hubert Lagardelle a *Movement Socialiste*-ban (1903. I. 625 kk.) — keletkezett végre nyíltan egy tisztán reformista és kizárólag parlamenti párt, lényegileg és céljában forradalomellenes, a mely mindinkább beleolvad a polgári demokrácia haladottabb frakciójába, a melytől csak kissé kiélezettebb szocziális tendenciájában különbözik. A szocziálista párt csak szerencsét kívánhat magának ezen reformpárt alakulásához, a mely azon törekvésével, hogy lehetetlen egységével beleavatkozzék a forradalmi mozgalomba, ennek kebelében annyi mély zavart és veszedelmes konfúziót idézett föl. Elkülönítve, és ha a határokat tisztán és élesen föntartják, nem ártanak majd egymásnak, sőt használnak. A szocziálista párt kihasználja majd forradalmi műve érdekében a reformpártot, mint a polgári demokrácia legmerészebb frakcióját.

A mint látjuk, itt már csak *egy* szocziálista pártról és egy nem-szocziálista, egy új reformpártról van szó. Ugyanezt megerősítik polgári részről is. »Ezentúl — írja M. de Lanessan, a volt tengerészeti miniszter, a *Siècle*-ben — senki sem tagadhatja meg a szocziálista párttól a jogot, hogy a kormánytanácsokban képviselve legyen, és nem alakulhat reformkabinet a nélkül, hogy szocziálista ne legyen tagjai közt.« Tehát a szocziálisták kormányképessége nem kivételes eset többé, nem bizonyos, konkrét föladatok végrehajtása céljából szükségből statuált kivétel, hanem éppen olyan magától értetődő, normális tény, mint a hogy a parlamenti kormányzat elvei szerint magától értetődik bármely, a mai társadalmi rend, a magántulajdon alapján álló parlamenti párt kormányzata.

Valószínűleg az 1904. évi nemzetközi szocialista kongresszusnak lesz föladata eldönteni, hogy a *Parti Socialiste Français* szocialista pártnak tekintendő-e ezentúl is vagy polgárinak. Ha ez értelemben dönt, akkor a francia szocializmusnak egyetlen — hogy úgy mondjuk: hivatalos — képvisellete a *Parti Socialiste de France* lesz majd. Ez a párt is véglegesen csak ez évben alakult meg, mert az idei reims-i kongresszusig a kötelékébe tartozó *Parti Ouvrier Français* (Guesde), *Parti Socialiste Révolutionnaire* (Vaillant), az *Alliance Communiste* és néhány önálló federáció autonómiáját megtartotta. A reims-i kongresszuson az eddigi formális egység belső egységgé lett, a régi szervezetek formálisan is föloszlottak és az új pártba olvadtak be. Egyelőre csak a minimális programot állapították meg, az elvi nyilatkozat előkészítését a jövő évi kongresszusra bízva. Néhány fontosabb elvi kérdésben azonban már Reimsben is megegyeztek. Így a polgári pártokkal való szövetségeket a községi választásoknál is természetesen perhorreszkálja a párt. Kimondta, hogy a fogyasztási szövetkezeti mozgalmat támogatni kell, és pedig nem mint kívül álló, hanem a párt keretében fejlődő alakulatot. Állást foglalt az állami népoktatás ügyében is, elvetvén az állami oktatási monopóliumot. Végül az általános sztrájk kérdésében is nyilatkozott.

A *Kommunistisches Manifest* élénk színekkel vázolja a proletariátus fejlődési fokozatait. Kezdetben az egyes munkások küzdenek, azután egy gyár munkásai, azután egy iparágban egy helyen élő munkásai az egyes burzsoá ellen. Az ipar fejlődésével nemcsak szaporodik a proletárság, hanem nagy tömegekbe verődik össze, ereje nő és erejének tudata. Egyesületeket alakítanak a burzsoák ellen. Időnkint a harc lázadásokban tör ki. Harcaik tulajdonképpeni eredménye nem a közvetlen siker, hanem a munkások mind szélesebb körű egyesülése. A közlekedési eszközök fejlődése közelebb hozza őket egymáshoz. Csak összeköttetésbe kell lépniök, hogy a sok egynemű helyi harcot nemzeti harczzá, osztályharczzá központosítsák.

Idáig ez a leírás mintha a generálsztrájk fejlődési fokozatainak sémája volna. A *Manifest*-ben azonban a lánczot a következő állítás zárja le: »Jeder Klassenkampf ist aber ein politischer Kampf«. Hogy pedig az általános sztrájk is politikai harci eszköz-e, erre nézve ma még nagyon szétágazók a vélemények.

A holland munkásoknak idei általános sztrájkja után újból megindult erről a vita.

Az amsterdami kikötőmunkások 1899-ben és 1900-ban azt az egyezményt kötötték a közraktárak igazgatóságaival, hogy szervezetlen munkásokat nem alkalmaznak. Ezt az egyezményt az egyik részvénytársaság megszegte és a szervezett munkások erélyes tiltakozása ellenére is folytonosan szervezetleneket fogadott föl. A kikötőmunkások erre 1903 január havában beszüntették a munkát. De a vállalatoknak sikerült sztrájk törőket kapniok. A dolog most a vasutasokon fordult meg. Ha ezek a sztrájk törőktől vasúton továbbszállításra szánt árukkal megpakott vonatokon továbbszolgálnak, a sztrájk el van veszve. A kikötőmunkások a vasutasok szolidaritására appelláltak, és pedig sikerrel. Néhány nap múlva már egyetlen vonat sem érte el Amszterdamot és a vasúti forgalom az ország nagy részében szünetelt. Maguk a vasútigazgatók automobilon kényszerültek Hágába menni, hogy a kormánnyal értekezzenek.

Mikor az árutorlódás már fenyegető mérveket öltött, az igazgatóságok január 31-én engedtek: elismerték a szervezetet, a sztrájk törőket elbocsátották, a sztrájkolókat mind visszafogadták. Ezzel azonban a harc nem volt befejezve, csak szünetelt. A polgári sajtó erélyesen követelt a vasutasok elleni törvényt és a katonaság alkalmazását sztrájk törőül. A klerikális demokrata kormány nem sokáig kérte magát. Február végén beterjesztette a vasutasok elleni törvényjavaslatokat, a melyek többek közt négy esztendeig terjedő börtönnel és a polgári jogok (választási jog, hivatalképesség, stb.) elvesztésével sújtják a közszolgálatban és a vasúti szolgálatban álló sztrájkolót, egyéb szigorú büntetésekkel pedig minden más sztrájkmozgalmat szinte lehetlenné tesznek. Még a liberálisok is sokallták a törvény szigorúságát, a melyet, mint minálunk az 1898. évi II. törvényzikket, a munkások hamarosan rabszolgatörvénynek kereszteltek el. A kormány habozott, majd visszavonta a javaslatokat. Márczius végén újra benyújtotta, most már valamivel enyhítve a többi munkásokra vonatkozólag; a vasutasokat illetőleg maradt a régiben.

A módosított javaslatok ellen a liberálisoknak sem volt már kifogásuk; dicsérték a klerikális kormány tárgyias nyugalmát és mérsékletét, hogy hallgatott a liberálisok tanácsára. A javaslatok elfogadása a parlament által biztosra volt vehető. A hárszabályok megsértésével április 2-án megkezdődött a tár-

gyalás. Április 5-ének éjjelén a különböző munkásszövetségek kebeléből választott ellenállási bizottság, melynek többsége anarkistákból állott, proklamálta az általános sztrájkot. Ez azonban már nem sikerült úgy mint januárban. A kormány és a társaságok jól elkészültek. Katonaság, szervezett sztrájk-törő-csapatok fölös számmal állottak rendelkezésre. Különösen a keresztény munkásegyletek tűntek ki e téren szolgálatkészségükkel. A parlamenti tárgyalás tovább folyt. Április 9-én a kamara elfogadta a javaslatokat, másnap a szenátus elé kellett kerülniök. A királynét Hágában tartották, hogy rögtön szentesíthesse. 10-én életbe léptek volna az új törvények és velük a félelmetes büntetések. A sztrájkbizottság nem tehetett egyebet: 9-ikéről 10-ikére virradó éjjel kimondta az általános sztrájk befejezését.

Az 1902. évi nagy belga débácle most Hollandiában ismétlődött meg. A győztes vállalkozók ezerszámra dobták ki sztrájkoló munkásaikat és a nyomorba jutottak elkeseredése táplálékot adott a rögtön fölhangzott vádnak, hogy a szociáldemokraták árulták el az ügyet. De ezzel itt nem foglalkozhatunk.

A miért a hollandiai nagy küzdelem lefolyását vázlatosan itt leírtuk, az, hogy új anyagot szolgáltat az általános sztrájk kérdéséhez.

Nem lehet többé azt az állítást föntartani, hogy az általános sztrájk anarkista rögeszme. Az a körülmény, hogy részleges vagy teljes kudarczuk daczára az általános sztrájkok az utolsó években világszerte lépten-nyomon ismétlődnek, mutatja, hogy objektív tényezők küzdenek itt érvényesülésért, hogy a munkásság új harci eszköze van kialakulóban.

S ha visszaidézzük emlékünkebe azt a képet, a melyet a munkásmozgalom fejlődéséről a *Kommunistisches Manifest* fest, szinte lehetetlennek látszik, hogy ugyanazok a szervezett munkások, a kik gazdasági harcaikban ugyanazt a fejlődési folyamatot végigküzdtek, akkor, a mikor — mint az eddigi példák mutatják: tévesen — azt hiszik, hogy azt a legmagasabb fejlődési fokot elérték, hogy »a sok egynemű helyi harcot nemzeti harczczá központosíthatják«, — ne az általános sztrájkban lássák a fejlődés befejező mozzanatát. A kisebb harczokban megtanulták erejüket — ha nem is megismerni — érezni; lehetetlen lesz megakadályozni, hogy érvényesítsék is, a mikor fenyegető veszélyek elhárítására a békés politikai harcz képtelennek látszik. S így

itt is azt látjuk, hogy politikai vezérek *mellett*, a kik nagyobbára nem munkások, maguk a munkástömegek is részt kérnek maguknak a fölszabadítási harcban.

Ilyformán a szociáldemokrata pártok is mind sűrűbben kénytelenek foglalkozni az általános sztrájk kérdésével, többé nem mint anarkista hóborttal, hanem mint tömegakaratok spontán megnyilatkozásával. Bizonyos azonban, hogy maga a generálsztrájk fogalma sem tisztázódott még eléggé, sem lényege, sem hordereje világosan megállapítva nincs. Rudolf Hilferding, Vliegen és G. Eckstein vitája a *Neue Zeit*-ban. (1903/04. I. érdekes adalékokat szolgáltat a kérdéshez; foglalkozott vele a drezdai pártgyűlés is, egyelőre elutasítólag, míg a *P. S. de F.* reimsi kongresszusa állást nem foglalt, hanem a központi tanácsra bízta, hogy a jövő kongresszusra készítse elő a kérdést; a kongresszuson az a fölfogás uralkodott, hogy a generálsztrájkot nem lehet *a priori* elvetni, hanem el kell ismerni harci eszköznek, föltéve, hogy fogalmát és jelentőségét megállapították. A nemzetközi szocializmus számára egyelőre irányadó szabályt az idei nemzetközi kongresszus lesz hivatva föllátni, a melynek napi-rendjére szintén kitűzték a kérdést.

Nem az elméletek teremtik a mozgalmakat, hanem a mozgalmakból születnek az elméletek. A szocializmus számtalan elméleti tételét rektifikálta már a szocializmus gyakorlata és az elméletben előre nem látott vagy éppen elvetett gyakorlati jelenségek számtalanszor új irányokat, nézőpontokat és fölfogásokat vittek be a szocializmus elméleti tárházába.

Vajjon hasonló alakulás van-e folyamatban a szociáldemokrata pártoknak egyházpolitikájában, e perczen előre látni még nem lehet. Bizonyos azonban, hogy a szocializmus összeütközései az egyházzal sokkal gyakoribbak az utolsó években, mint voltak az erfurti programm megalkotása előtt, a mely a nemzetközi szocializmusnak e téren is irányadó álláspontot foglalt el a vallásnak magánügygyé deklarálásával.* Azóta Franciaországban a szociálisták nem kis része — Jaurés és hívei — az állam és egyház elválasztását a kongregációk és a papi népoktatás elnyomásával inauguráló mozga-

* Ugyanez bent volt már a német szociáldemokrácia 1875-iki (gothai) programjában is; akkor azonban a német párt még nem játszott oly domináló szerepet, mint ma.

lomnak lettek legradikálisabb előharczosai (a mely harc — mellesleg — annyira elfoglalta őket, hogy nem egészen alaptalan az antiminiszterialisták vádja, hogy közben megfeledtek a szocializmusról.) Belgiumban és Hollandiában a szervezett munkásság legnagyobb harczeit a klerikális kézben levő államhatalom ellen vívta és ettől szenvedte legsúlyosabb vereségeit. A katolikus államokban és Dél Németországban az egyház a szociális katolicizmus vagy a katolikus szocializmus neve alatt speciális munkáspártokat alapít, melyeknek bevallott célja a forradalmi szocializmus elleni küzdelem. Németországban, Frankfurt a. M.-ban október 25- és 26-ikán »első német munkáskongresszus« címen a polgári szociálreformerek vezére, Berlepsch és a keresztény szakegyleti mozgalom vezetői, Weber, Pieper stb. kezdeményezésére állítólag 620,000 keresztény, katolikus és evangélikus egyletekben szervezett munkás képviselői tanácskoztak új munkáspárt alakításáról, *jogosult* követelésekkel és nemzeti tendenciákkal. Magyarországon is most kezdi az egyház észrevenni a munkásokat, a mi kétségtelen jele a szocializmus erősödésének.

A *Mouvement Socialiste* szerkesztősége megkérdezte a nemzetközi szocializmus legkiválóbb embereit, hogy mi a véleményük a szocializmus és az antiklerikalizmus viszonyáról és különösen a Franciaországban folyó harcról. A beérkezett huszonnégy válaszból André Morizet állapította meg a folyóirat 1903. évi április 15-iki számában (p. 661—679) az enquéte eredményeit, a melyek két kérdés körül csoportosulnak: 1. A szocializmus magatartása az egyházzal mint gazdasági, politikai és társadalmi hatalommal szemben; 2. A szocializmus magatartása a vallásos hitek és az egyének személyes érzelmei irányában.

Az első kérdés tekintetében nincs nézeteltérés. Valamennyien egyetértenek abban, hogy az egyház közjogi jellegét meg kell szüntetni, minden állami kiváltságot és kedvezményt meg kell vonni: az állam és az egyház elválasztása teljes legyen, a kulturbudget eltörlendő, semmi nyilvános funkció (anyakönyvezés, temetés stb.) az egyház ne gyakorolhasson.

Majdnem teljes egyetértés uralkodik az irányban is, hogy a kongregációk elnyomása helyes. Csakis a németek helytelenítik az egyesülési jognak bárminemű, tehát az egyháziak rovására történő korlátozását is. A német szociáldemokráciának ez volt az álláspontja a Bismarck-féle Kulturkampf-fal szemben

is, és ma is minden alkalommal támogatja a centrumnak indítványait a jezsuitákat kitiltó törvény ellen.

Meglepőbb az egyetértés a második kérdés tekintetében: hogy vajjon a szocialista-párt kiterjessze-e harczát az erkölcsi térre is? Ismeretes, hogy a szocialista-pártban mindenfelé van erős kisebbség, a mely nem akarja elismerni a vallást magánügynek; a beérkezett válaszok — Belfort Bax-é kivételével — e programmpont föntartása mellett nyilatkoztak. Ugyan nem úgy, mintha ez azt jelentené, hogy a vallásellenes propaganda a szocializmussal összeférhetlen volna. A szocializmus célja — írja Vandervele — a munkásság fölszabadítása és ezalatt teljes (integrális) fölszabadítását értjük, valamennyi szolgaság lerombolását, a szellemi téren és az anyagi téren egyaránt. De nem lehet tagadni, hogy a sok tényező között, a mely a proletárság elnyomására vezet, a legelhatározóbb, a leglényesebb a gazdasági tényező. Bármily nagy jelentősége van a kormányformának, a klerikális akciónak, köztársaság és monarchia, klerikalizmus és antiklerikalizmus az osztályellentétekkel szemben csak másodrangú tünetények. Következésképen a szocialistáknak mindenekelőtt a kapitalista uralom ellen kell küzdeniök.

De ha *a párt mint olyan* a hit kérdéseibe nem is avatkozik be, ez nem tiltja, hogy a tagoknak, ha egyúttal szabadgondolkodók is, ne legyen joguk, sőt ha az a meggyőződésük, »kötelességük a filozófiai álláspontra helyezkedni és az egyház befolyása ellen küzdeni, a propagandának, a kritikának és a meggyőződésnek minden eszközével, a mely rendelkezésükre áll«.

Nem feladatunk itten ezeknek a fejtegetéseknek bírálatába bocsátkozni. Csak konstatálni kívántuk, hogy a folyton erősbbödő antiszocialista klerikális mozgalommal szemben is a nemzetközi szocializmus — illetve annak szellemi vezérei — a régi álláspontot akarják föntartani. Kétségtelen azonban, hogy Vandervele álláspontja — a mely különben majdnem valamennyi párté — lényeges enyhítése a merev hivatalos álláspontnak, sőt szinte föladása annak. Semmi esetre sem őszinte. Úgy látszik, hogy ez az enyhítés is a tömegekben erősbbödő vallásellenes áramlatnak tett engedmény.

Maga Marx a vallás tekintetében nem értett egyet a marxista-pártokkal. A *zsidókérdésről* szóló, a Huszadik Század múlt évi folyamában fordításban közölt cikkében olvassuk, hogy az egyház elválasztása az államtól, az államnak csak politikai emancipációja, nem a teljes emancipáció, mert ez

nem jelenti azt, hogy az emberek is emancipálódnak a vallástól; a vallásos emberek állama pedig mindenképp vallásos állam. És sokkal később, az 1875-iki gothai program bírálataiban kifogásolja a »lelkiismereti szabadság« követelését. Ez szerinte burzsoá, liberális formula, csak a »vallási lelkiismereti szabadságot« jelenti; pedig a munkáspárt a lelkiismeretet éppen a vallási fantomoktól akarja megszabadítani.

Természetes, hogy a szociáldemokrata pártok álláspontjának változását a vallás kérdésében nem ezek a megfontolások fogják irányítani, hanem a mozgalomban megnyilatkozó tömegszükségletek. Minél inkább terjed a szocializmus, minél inkább lesz tudatossá, minél inkább válik a munkásosztály gazdasági és politikai és szellemi szükségleteinek kifejezésévé, annál intenzívebbé és integrálisabbá lesz. Felöleli majd az egész embert, nemcsak mint gazdasági és társadalmi lényt, hanem mint erkölcsi entitást. Pozitív kulturtartalommal telik meg. Maga lesz valóságos vallássá, az ember legmagasabb érzelmi állapotainak és törekvéseinek összefoglalásává. És ekkor, mint magasabb fejlődési termék, nem fogja megtűrni azt a vallást, a melyhez ma már a legritkább esetben jutnak az emberek külső és belső küzdelmek útján, hanem a melybe beleszületnek és a melyet a külső tekintély parancsszava tart bennük. S ez a fejlődés annál gyorsabb lesz, minél erélyesebben helyezkedik az egyház a szociálista törekvésekkel szembe. Kérdés azonban, hogy az a példátlan alkalmazkodási képesség, a melyet a katolikus egyház másfélezer éves történetében a legmagasabb tőkélyre fejlesztett, nem fogja-e már a közel jövőben ellenkező irányba terelni az egyház szociális politikáját?

Visszapillantásunkban nem terjeszkedtünk ki valamennyi ország munkásmozgalmaira, mert célunk nem a külső események teljes följegyzése, hanem azoknak az általános tendenciáknak nyomon követése, a melyek a munkásságnak ma már nemzetközi egységet alkotó mozgalmában kidomborodnak. Ezekhez az általános irányzatokhoz ma ez, holnap az az ország mozgalma szolgált adalékokat s természetesen legtöbbet és leglényesebbet a magas ipari fejlettségű és régi szociálista múlttal bíró országok. Ez az oka, hogy Magyarország, melynek ipara még kezdetleges és munkásmozgalma még fiatal, tavalyi visszapillantásunk keretéből kiesett.

A szocziálista mozgalomnak félreismerhetlen erősödése az utolsó évben, ellenhatásként a keresztény szocziális akció megindulása, a szocziálista párt belenyúlása az országos politika irányításába — mindez arra indít, hogy az idén megemlékezzünk Magyarországról is. Bárha meggyőződésünk, hogy gazdasági és kulturális hátramaradottsága miatt Magyarország a jövő nagy szocziális átalakulásait is éppen úgy nemzedékekkel később fogja átélni, mint a hogy a 16. évszázad eleje óta nemzedékekkel elmaradt a nyugat mögött, — nemzetiségi viszonyai, továbbá nagy mezőgazdasági proletariátusa már a közel jövő szocziális politikusának oly sajtószzerű problémákat fognak föladni, hogy szocziális mozgalmainak figyelemmel kísérése a nagy nemzetközi szocziális mozgalom szempontjából is fölötte érdekes.

Újabb történetében Magyarország két ízben vonta magára a külföldi szocziálisták különös figyelmét. Először 1848-ban. Marx — a ki akkor a *Neue Rheinische Zeitung* szerkesztője volt — és mellette Engels leghevesebb szószólói voltak Kossuth radikális politikájának és a forradalom leveréséig legmelegebben képviselték a magyar forradalom ügyét a külföld előtt. Ha később sokkal higgadtabban Ítélték is meg a szabadságharcot, magát Kossuthot pedig hevesen támadták ezerféle paktálása miatt az emigráció idejében, 1849-ben az európai szabadság és demokrácia bukását látták a forradalom leverésében a habsburg-szláv reakció által.

Ezeknek a szimpathiáknak száalai a forradalom utáni időkhöz is továbbszövedtek. A magyar emigránsok egy töredéke igen sűrűn érintkezett Londonban, a kontinentális ellenforradalom menekült üldözöttjeinek találkozó helyén, a szocziálista emigránsokkal, köztük Marx-szal is és ennek az érintkezésnek hatása elég erős volt, hogy a kiegyezés után hazatérők némelyikét a munkásérdekek és az általános szabadságjogok meggyőződött és igen erélyes szószólójává tegye a magyar képviselőházban. Olyan európai színvonalú beszédek, a milyeneket Irányi Dániel, Simonyi Ernő mondtak a 70-es évek elején a parlamentben a közigazgatási hatóságok önkénye ellen küzdő első munkásszervezkedések védelmére, azóta sem hangoztak ottan.

De a forradalom közvetlen hatása alatt még az itthonmaradtakban és a fiatalokban is sokkal erősebb volt akkor a liberális demokrácia érzése mint ma. Ki hinné ma el Ugron Gáborról, hogy ő is részt vett azoknak a communardoknak harcában, a kiknek gyűlöletes emlékét ülni még a Jaures-

Millerand-Waldeck-Bousseau-féle *entente republicaine* idejében sem engedi meg a párisi rendőrség. Láng Lajosról, a volt kereskedelmi miniszterről, sokan azt tartják, hogy ő volt a rettegett Internationale-nak az az álnevű, ismeretlen magyarországi levelezője, a ki Moritz Zévy néven szerepel az Internationale irataiban. A függetlenségi párt számos vezetőembere, különösen Hermann Ottó, szívesen kereste a magyar szocialisták társaságát és szövetségét.

Az intellektuális elemek nagyobb arányú részvétele a szocialista mozgalomban kedvező volt a nemzetközi érintkezés szempontjából is. Különösen erős kapcsot a külföldi és a magyar szocializmus között azonban Frankl Leónak, a commune magyar származású miniszterének személye képezett. Frankl nagy tudású ember volt, Marxnak személyes jóbarátja s már az ő egyénisége egymagában is rendkívül emelte a magyar szocializmus tekintélyét.

Hogy azonban a szocializmus egyedüli talajában, a tömegekben, gyökereket verjen, ahhoz Magyarországon teljesen hiányoztak az előfeltételek. Az iparos munkásság a czéhrendszer hagyományaiból még ki nem emelkedett, nagyjából — és nem kis részben még ma is — a mester családjában, vele egy konyhán élő »Zunftgeselle« volt, érdekellentéteinek tudatára nem jöhetett, vágyai, törekvései egygyek voltak a czéhrendszer visszaállítását áhítózó kisiparos mesterekével. Pesten és Budán, Aradon, Temesvárt és még néhány nagyobb városban voltak nagyobb gyárak és megfelelően kezdetleges szocialista mozgalom. Franki Leó a mezei proletárságba vetette reményét, a melynek elégedetlenségéről már a hetvenes évek elején Somogyban, Csongrádban és egyebütt is egészen spontán kitört lázadások adtak hírt. De eredményt nem ért velük. Sem ő magyarul nem tudott, sem a földműves munkásság kulturális foka nem volt elég magas, hogy türelmes, fáradtságos, hosszú szervezkedési munkának hasznát belátni tudta volna. Hiányozván az objektív előfeltételek, Franki Leó zsenialitása is képtelen volt bármilyen alkotásra és a magyar szocializmus ereje egész a 90-es évekig a tábor nélküli vezérkar tagjainak viszálykodásaiban emésztődött föl.

Másodszor az 1894. évben a hódmezővásárhelyi zavargásokkal megindult és a Bánffy-féle üldözések idejéig folyton nagyobb hullámokat vető alföldi földműves-mozgalom irányította Magyarországra a külföldi szocialisták figyelmét. A már akkor

erősen vajdó agrár-kérdés és a földműves-munkásság szervezése kérdésének kulcsát remélték Magyarországból megkapni. Tudjuk azonban, hogy a Darányi-féle 1898. évi II. t.-cz. és Bánffy erős keze elnyomta a mozgalmat, még mielőtt szerves intézményekkel a maradandó fejlődés alapjait megteremthette volna.

Szükségesnek tartottuk ezen, csak az 1901. év történetének szentelt visszapillantásunkban e régi dolgok emlékének fölfrissítését, hogy az akkori és mostani mozgalmak jellegének különbségeiből jobban megítélhessük, mennyiben tekinthető a magyar munkásság mai, legújabb szervezkedési munkája állandó és folytonos fejlődés csirájának.

A mit itt mindenekelőtt szem előtt kell tartani, az az ország gazdasági és szociális struktúrájában beállott változás.

Bárha kétségtelen — és az 1900. évi népszámlálás eredményei is, ha végre-valahára közzétételnek majd,* azt bizonyítják majd — hogy Magyarország ma is mezőgazdasági ország, az 1898. és az 1901. évi nagyérdekű gyáripari statisztikai fölvétel a nagyipar erős fejlődését mutatja. Ez a fejlődés a milleniumi kiállítást megelőző általános gazdasági fellendülés óta folytonosan fölmenő vonalban mozog. Az 1898-iki föltétel, a mely a létezett 2766 gyár közül 2364-nek adatait dolgozta föl, 219,849-ben mutatta ki a gyárakban foglalkoztatott munkások számát. 1901-re vonatkozólag 2642 gyárról vannak adataink (2957 közül), melyekben 221,823 munkás volt foglalkoztatva (az összes alkalmazottak száma 259,464).

Bizonyos, hogy ez Anglia, Franciaország, Németország milliós számaival szemben elenyésző. Dehogy ekkora ipari munkástömegre is szolid szervezkedési akciókat alapítani lehet, mutatják a szakszervezeteknek havi és negyedévi jelentései, a melyeket szaklapjaikban találunk.

Összehasonlításként a szakszervezeti tanács által 1901-ben rendezett statisztikai fölvétel adatai kínálkoznak. Azt látjuk ebből, hogy az asztalos-szakegyletnek 1900 december 31-én 281 tagja volt, bevétele tagjárulékokból 2787 korona; ma tagjainak száma közel 2000, tagjárulékok címén az 1903. év

* Ma, az 1904. év küszöbén, teljes három évvel a népszámlálás után, a fölvétel eredményeit földolgozó munkának még csak egy kötetét bírjuk, a legkevésbé érdekest és értékest, a községek szerinti statisztikát. A szociológus és a politikust oly kiválólag érdeklő foglalkozási statisztika talán csak akkor jelenik majd meg, a mikor legtöbb eredménye, legalább a gyakorlati politika szempontjából, teljesen elavult.

11 első hónapjában 8421 K-t tett be. A könyvkötők közül 1900 végén 405 volt szervezve, 1903 október végén 611. A szabó-szakegylet összes bevétele 1900-ban 5368 K-ra rúgott; 1903 november végéig 12,792 K-t tett ki. A vas- és fémmunkásszövetség 1903 II. negyedévi pénztári kimutatása e három hónapról 17,240 K bevételt tüntet föl; tagjai száma 1500-ról körülbelül 7000-re emelkedett. Az építőmunkások országos szakegylete 1903 decemberében 7876 tagot számlált; 1900-ban alig néhány száz építőmunkás volt szervezve.

A mint látjuk, ezek az eredmények az 1900 utáni évek gyümölcse, főképp azonban az 1903. évé. Ez az év ugyanis nagy haladást jelent a szakegyleti mozgalom külső szervezetében, a mennyiben számos szakma (vas- és fémmunkások, építőmunkások, szabók, könyvkötők stb.) helyi egyletei országos egyletekbe és szövetségekbe olvadtak be. Ezzel az illető szakmák az egész országra szóló egységes szervezetet nyertek, egyöntetű és ezzel sokkal eredményesebb működésre képesek lettek. Ezeknek az országos egyleteknek külföldi mintára fizetett titkárai vannak, kiknek a szervezet szolgálata kizárólagos hivatásuk.

A szakegyletek és a szociáldemokrata párt közötti szoros szellemi kapocs magyarázza meg, hogyan léphetett föl a szociáldemokrata párt oly nagy nyomatékkal a most lefolyt politikai küzdelemben. A szakegyletekben szervezett munkások vagy mint szocialisták kerülnek oda, vagy a szakegyletben nevelődnek azokká. Öntudatos és fegyelmezett csapatjai a politikai mozgalomnak, nem rendetlen tömeg, hanem a megállapított haditerv értelmében pontosan működő hadsereg a szociálista vezérek parancsnoksága alatt is. Ezeknek a szervezett munkásoknak fölvonulása tette lehetetlenné a függetlenségi párt gyűléseit Budapesten és a vidéki városokban, az ő demonstrációik kényszerítették a függetlenségi pártot az obstrukcióra a katonai javaslatok ellen. A függetlenségi párt sok év óta először kereste a kapcsolatot a tömeggel, elhalványult dicsőségét fölfrissítendő, de bármerre fordult, a szociálista tömegekkel találta magát szemközt. Csakis így történhetett, hogy a párt az obstrukció viharában is folyton kénytelen volt az általános választói jog kérdésével foglalkozni, s hogy — bár a végső perczen a tökéletes reform következményeitől a pártra érhetőleg visszaretent — a parlamenti béke föltételei közé parlamenti a reformot beiktatta.

Ha a magyarországi ipari munkásság gazdasági szervezkedése a jövőben is erősbödik, a szociáldemokrata pártnak befolyása az ország politikájára, a melyet a függetlenségi pártra gyakorolt nyomással közvetve szerzett, előreláthatólag szintén növekedni fog.

Erre a föladataira — úgy látszik — maga a párt is tudatosan előkészül. 1903-iki húsvéti kongresszusán új programjával* világosan és szabatosan kitűzte céljait: ezekben egy a nemzetközi szocializmussal. Sokkal mélyebbre ható alkotás azonban új szervezeti szabályzata, melyben tagjainak jogait — és még inkább kötelességeit szigorúan megállapítja, a helyi bizalmi férfiak, a megyei és kerületi szervezetek feladatainak és hatáskörének körülírásával az autonómiának tág érvényesülést nyit, míg a szükséges egységet az évenkinti pártgyűléssel és a pártvezetőség intézményével biztosítja. Hogy az új szabályzat nem holt betű, arról a karácsonykor az ország minden részében tartott megyei és kerületi értekezletek tanúskodnak, nyilván az országot maholnap teljesen behálózó megyei és kerületi szervezetek működésének jelei. Úgy látszik továbbá, hogy a pártadó intézményének kötelező keresztülvitele is sikerült; legalább a párt havi kimutatásai folyton fokozódó bevételekről szólnak, melyek a tavalyiakat 100—150 %-kal fölülműlják.

E visszapillantást nem zárhatjuk be annak bevallása nélkül, hogy mint tavaly, úgy az idén is a munkásmozgalom igen jelentős elemeinek haladásáról nem számoltunk be. Tavaly a szakszervezeti mozgalomról igyekeztünk képet adni, későbbre halasztván a szövetkezeti mozgalom és az agrárelmélet állásának ismertetését. Ez utóbbi feladatot időközben Pór Ödönnek a *Husadik Század* 576. és következő lapjain közölt igen tanulságos dolgozata teljesítette. Talán akad majd, a ki most a szövetkezeti mozgalom ismertetésének terhét veszi le vállunkról.

Szabó Ervin.

* Lásd a *Husadik Században*. 1903. VII. k. 540. ,1.

SZEMLÉK.

A filozófia története.

— Összeállította: Dr. Pekár Károly. Budapest. Athenaeum. 467 l.
6 korona.

Pekár Károly többet nyújt e munkájában, mint a filozófia történelmének egyszerű kézikönyvét. Az úttörés munkájára is vállalkozott, belevívén a filozófia történelmébe a természettudományos gondolkodás szempontjait. Minden kornak a maga számára újból és újból meg kell írnia az egész történelmet. A mi más korok szempontjaiból, más idők nyelvén van megírva, az nem elégíti ki a mi szükségleteinket. Miként a nagy hadvezérek döntő ütközete után még hátra van a legyőzött ország adminisztratív meghódítása, úgy a győztes világnézet diadala is csak akkor teljes, ha átjárja és újra organizálja a gondolkodás meghódított birodalmának egész területét. Talán sehol sem volt érezhetőbb ez a szükséglet, mint a filozófia történelmében és azért örömmel kell üdvözlőnünk Pekár Károlyt, a természettudományos, monisztikus és antispiritualisztikus gondolkodásnak immár ismert nevű, lelkes harcosát, hogy erre a fontos munkára vállalkozott.

Örömmel látjuk a filozófia ebben az új történelmében *Newton-t*, *Kepler-t*, *Darwin-t* és a pozitív tudás egyéb nagyjait méltó helyükön. Mert, ha nem is voltak filozófusok, nevetséges dolog azokat a férfiakat, a kik az emberi gondolkodást revoluczionizálták, kifelejteni a filozófia történelméből. Ezek a nem-filozófusok mélyebb filozófiai hatást gyakoroltak, mint akárhány czéhbeli filozófus, a kiknek nevéből a gondolkodás régi országutjain járók a világért sem feledkeznének meg. Örömmel látjuk, hogy Pekár a pszichológia, biológia és szociológia nagy irányait beleszövi a filozófia történelmébe. Csak így követhetjük valójában a különböző filozófiai rendszerek kibontakozását, csak így látjuk igaz történelmüket. A különböző korok filozófiája nem lévén egyéb, mint a korok teljesen egységesített, egy közös nevezőre hozott tudása, a filozófia történelme, egyszersmind az egyetemes emberi tudás történelme, vagy mint Pekár mondja, *az emberi gondolkodás történelme*.

Ha ennek a vállalkozásnak rengeteg nehézségeihez hozzáadjuk az úttörés akadályait, megóvjuk magunkat attól, hogy a mutatkozó hibák igazságtalanul szigorú bírái legyünk. Mert Pekár munkája a fogyatkozásoktól sem mentes. Az anarchizmus-, kommunizmus- és szocializmusnak szabadságból, egyenlőség-és testvériségből való ideoló-

gikus származtatása (295.1.) keveseket fog kielégíthetni épen a modernnek közül és ki is ri Pekár alapelveiből. *Marx*-nak 14 sort szánni egy oly munkában, a melyben *Bellamy*-nak 45 sor jut, bizonyára nehezen megbocsátható hiba. A történelmi materializmusról, erről az épp oly óriás igényű, mint óriás hatású iskoláról való teljes hallgatást szintén hibáztatnunk kell. Ez a rendszer, a mely az egész társadalomtudományt és történelmet felforgatta és új világitásban mutatta be az embernek a világhoz való viszonyát, éppen bölcsészettörténelmi szempontból nem hagyható szó nélkül és ennek éppen a Pekár könyvéből nem volna szabad hiányoznia.

Nagyon nélkülözük végül az energetika új világnézetének, a mely a materializmussal vív komoly csatát, méltatását vagy legalább megemléltését.

A könyv gyakorlati értékét bő név- és tárgymutató, jó és modern bibliográfiai időtábla és az emberi gondolkodás családfáját feltüntető fejlődéstáblák emelik. *Somló.*

Történelmi munkabér-statisztika.

Adalék a középkori munkabérek történetéhez. Írta Mandelló Gyula. Politzer Zsigmond és Fia kiadása. 8°. Budapest, 1903, ára 6 korona. (Társadalom- és gazdaságtörténelmi kutatások, 2.)

Mandelló könyve sokkal többet ad, mint a mit a címe ígér; tartalmaz nemcsak középkori munkabér-adatokat, hanem azok közlése és földolgozása kapcsán, részben pedig egyes külön fejezetekben is tárgyalja a gazdaságtan általános elméletének s a gazdaságtörténetnek számos sarkalatos kérdését, nemkülönben a modern statisztika számítási módszereit. Ezen elméleti kérdések némelyike, mint például a középkori munkabér-statisztika célja és módszere, a pénz vásárló ereje a jelenben és múltban a nemes fémek értékváltozása, a czéhek története Magyarországon, jelentőségüknél s terjedelmüknél fogva megérdemelnék, hogy külön könyvben tárgyalassanak, a mit talán elő fog mozdítani az az élénk érdeklődés, melyet irántuk a szerzőnek bár rövid, s így teljes rendszert nem képező, elmés fejtegetései keltenek. A bértörténelmi rész anyaga Pozsony város számadás könyveiből van véve, a melyekhez hasonlítható anyag a szerző meggyőződése szerint sehol a világon ilyen teljességben meg nem maradt.

Bizonyos önállósággal bíró részt alkotnak a II. és IV. fejezetek, melyek közül amaz a történelmi bérstatisztika céljáról és módszeréről szól, emez pedig az eddigi (külföldi) középkori bérstatisztikai irodalom bírálatát tartalmazza. Ettől különválnak a III. fejezet, a mely röviden előadja a statisztikai adatok földolgozását, vagyis a kifejező számok tanát, míg a szorosan összetartozó I. és V. fejezet, a VI., VII. és VIII. fejezetben foglalt táblákkal együtt tartalmazza a bértörténelmi részt, a tulajdonképeni adalékot a középkori munkabérek történetéhez.

Az ár- és bértörténet, más szóval történelmi ár- és bérstatisztika főadatának a szerző első sorban azt tartja, hogy az egyes korszakok társadalmi és gazdasági viszonyai, szervezete megvilágítására anyagot szolgáltatson. E célból pedig különböző korokból való munkabérek általában nem abszolút nagyságukra, hanem csak dispersiójukra (megoszlásukra) nézve hasonlítandók össze; abszolút nagyságuk csak akkor, ha az adatok azonos korból valók, folytonosak és ha ismerjük a fejlődés összes kísérő körülményeit. A legtöbb eddigi író a bértörténetek magassága alapján főképp összehasonlításokat akart végezni,

különösen összehasonlításokat a jelen korral. E végből aztán szükségesnek találtak a pénz vásárló erejének változását figyelemmel kísérni s számbelileg kifejezni. A főczél, a mi a legtöbb szerző szeme előtt lebeg, az, hogy a bérek és általában az árak abszolút magasságának összehasonlítása által következtetéseket vonjon a különböző társadalmi osztályok helyzeteié és boldogságára különböző korszakokban. Szerzőnk ezt a felfogást teljesen helytelennek tartja s kilencz pontba szedett érveléssel igyekszik megdönteni, különösen kiemelvén és hangsúlyozván a szükségletek változását, átalakulását és gyarapodását, mint a mi már egymagában lehetetlenné tenné az összehasonlításokat még akkor is, ha egyéb okok nem akadályoznák meg. Továbbá hibáztatja az írók eljárását a statisztikai anyag földolgozása tekintetében, mert nem mindig válogatják meg kellő gonddal a forrásokat, melyekből adataikat merítik s mert túlnyomóan csak az átlagszámítások eredményeit közlik, úgy hogy sohasem lehet tudni, miféle természetű adatok foglaltattak össze egy átlagba, milyen helyről és időből valók, és hány adat van összevonva. Ezzel szemben a szerző a legnagyobb határozottsággal követeli, hogy *a)* minden vizsgálódás nyers anyaga egészében közzéteendő jelentőségének megbecsülése és ellenőrzés végett; *b)* primitív átlagszámítások, különösen nem egynemű anyagból, mellőzendők; *c)* a kutatások főczélja ne a pénz vásárló erejének meghatározása legyen; *d)* összehasonlítások a középkor és jelenkor között mellőzendők. Az egyes korszakok boldogságára nem a munkabérek abszolút magasságából, hanem a munkabérek megoszlásából akar következtetéseket vonni, mivel egy-egy társadalmi csoportnak állapota, boldogsága egy-egy korszakban a jövedelem megoszlásától függ. Ide csatlakozik azután a fontosabb írók: D'Avenel, Hanauer, Rogers, Beissel, Lamprecht, Wiebe és Schmoller műveinek birálata.

A statisztikai sorok földolgozási módszereiről és a kifejező számokról szóló önálló fejezetben ez utóbbiaknak rövid fogalom-meghatározását és algebrai levezetését kapjuk, a minek megértéséhez nem kívántatik az olvasótól semmi különösebb matematikai előképzettség, hanem csak a levezetésekben való kis jártasság. Itt a különféle átlagok, dispersiók és értékszámítások a lehető rövidséggel vannak tárgyalva, a mi nem egy helyen a világosság rovására megy. Így például nem egészen világos az úgynevezett helyesbítések alkalmazása az átlagszámításokban; nem tudjuk meg belső rációját a mértani átlagnak, melyet úgy nyerünk, hogy a különböző magasságú bérfokozatokat összeszorozzuk és a szorzatból a tényezők számával egyenlő kitevőjű gyököt vonunk. Továbbá, midőn szerző a dispersiót, mint ő mondja, a Gauss-féle hibanégyzetek alapján számítja, az olvasó számára nem derül ki az összefüggés a dispersió ezen számításmódja és a Gaussról nevezett, eddigelő különösen a csillagászatban alkalmazott hibanégyzetek módszere között. Mindeme hiányokat az a külön mű lesz hivatva kipótolni, melyben a szerző, ígéretéhez képest, egész idevonatkozó elméletét közzé fogja tenni. Azonban már ezúttal is megjegyezzük, hogy az átlagot és dispersiót egy számban kifejező u. n. „érték”-et nem tartjuk alkalmasnak arra, hogy az illető társadalmi osztály boldogságát mint egy manometer egy-egy rövid számkifejezéssel megmutassa. A társadalomnak egy osztályát, melyben az átiagos jövedelem magasabb, mint egy másikban, általában boldogabbnak mondjuk amannál. Lehet azt is mondani, hogy az illető osztály boldogsága annál nagyobb, minél kevésbé tér el az egyes tagok tényleges jövedelme az átlagtól, vagyis minél kisebb a dispersiója. És épp úgy mondhatjuk, hogy a társadalmi osztályok boldogsága általában annál

nagyobb, minél magasabb bennük a jövedelem átlaga és egyszersmind minél kisebb a dispersió. De mindez nem jogosít föl arra, hogy az illető osztály boldogságát egyenlővé tegyük az átlag és dispersió különbségével, majd meg egy törttel, melynek számlálója az átlag, nevezője a dispersió. Eltekintve attól, hogy a társadalomnak, a társadalmi osztályoknak boldogsága a képzelhető legbonyolultabb fogalmak egyike, melylyel olyan rövidesen elbánni nem lehet, ezen eljárás önkényessége abból is kiténik, hogy a boldogság fogalma számára két oly különböző természetű matematikai kifejezést eredményez, mint a kivonás és a tört.

A médián számítási módja sem állja ki a próbát. Az egy csoportban előforduló különböző bérfokokozatok sorában mediannak azt a fokozatot nevezzük, a mely fölé és alá az illető csoport összes munkásainak 50—50 százaléka jut. E szám vagy előfordul a sorban, vagy pedig arányos interpolatióval keresendő meg. E végből azonban, úgymond a szerző, „föl kell tennünk, hogy az egyes fokok között a gyakoriságok arányosan oszlanak meg”. Ez először is nagyon szűkre szabja a median alkalmazási terét, mert a statisztikai számsorokban, majdnem mindig egyenlőtlenül oszlanak meg; másfelől pedig az a kérdés merül föl, hogy hogyan számíthatta a szerző a mediánokat és a teljesen hasonló természetű első és harmadik quartiliseket a VIII. fejezet tábláiból, holott azokban éppen nem arányosan oszlanak meg a gyakoriságok. A számításhoz alkalmazott interpolatióba, úgy véljük hiba csúszott be.

A követett eljárás ugyanis az, hogy miután megállapított, hogy melyik két fokozat közé esik a médián, ez utóbbiak közül a magasabbikhoz tartozó gyakoriságok a két fokozat közötti spatiumra egyenletesen szétosztatnak, holott az interpolatió szellemének megfelelőbbnek látszik minden fokozat gyakoriságait arányosan a fokozat fölé és alá osztani szét. Ezen eljárás következtében a mediánok valamivel mélyebbre jutnak, mint kellene.

Eljárását és számítási módszereit szerző Pozsony városának az 1439/40-ik és 1447/48-ik évi számadás-könyvének anyagán mutatja be. A számadási könyvekből először minden bérkifizetésre vonatkozó följegyzést folyószámmal ellátott czédulára irt ki s ezen adatok foglalkozási ágak szerint csoportosítva alkotják a vizsgálat nyers anyagát, mely ezen alakjában a VI. és VII. fejezetben egész terjedelmében közzé van téve. Ilyen csoport az eredeti német nyelven is közzételt elnevezések alapján 44 alakítható, a melyeket azután mindenekelőtt kétfelé kell osztani, a szerint, a mint munkáról (ácsmunka, kőművesmunka) vagy szolgálatról (kapuőrzés, katonai szolgálat) van szó. A munka főosztályában három fontos osztályt alakíthatunk: a képesített munka (technikailag és kiváltság alapján), a képesített munka segédkezése és a közönséges munka, mely két utóbbi osztályt a nem képesített munka megjelölésével össze lehet foglalni. A városi szolgálat főosztályában pedig a közönséges és a katonai szolgálat osztályait látjuk. E csoportok bérei a két időszakra nézve külön táblázatokban vannak földolgozva, még pedig előbb a téli és nyári időszak megkülönböztetésével, majd az egész gazdasági esztendőre nézve. A nyert átlagokból, különösen a mérlegelt számtani átlagból és a mediánból következtetéseket vonhatunk a bérért dolgozó osztályok helyzetére.

Mindenekelőtt a munkára nézve látjuk, hogy a téli munkabérek az összes csoportokban alacsonyabbak, mint a nyáriak, azonban a képesített munkánál e különbség természetszerűleg kisebb, mint a nem képesítettnél. A két időszak (1439/40 és 1447/48) béreit egymással

is össze szabad hasonlítani, mert a kor ugyanaz, a pénz értéke oly rövid idő alatt észrevehetőleg nem változott. Az összehasonlításból kitűnik, hogy az 1439/40-ik évtől az 1447/48-ik évig a képezített munka bére jelentékenyen emelkedett a nem képezített munka (segédkezés és közönséges munka) rovására.

A szolgálat két osztályában ugyancsak a mérlegelt átlag és a médián azt mutatja, hogy a katonai szolgálat mind a két időszakban sokkal magasabb díjazásban részesült a közönséges városi szolgálatnál, de kiemelendő, hogy míg az első időszakban az arány közöttük 2:1, a másodikban már csak úgy állnak egymáshoz, mint 1½ az 1-höz, a minek okát az időközben békésebbre fordult viszonyokban kell keresni.

Ezen megfigyelések kiegészítendőek a dispersió-számítás eredményeivel. A dispersió ugyanis az egy osztályba foglalt egyes konkrét bértételeknek egyenlőtlenségeit, az átlagból akár föl-, akár lefelé való eltéréseiket fejezi ki s így megmutatja, hogy az illető osztályon belül kedvező vagyis egyenletes-e a bérmegoszlás, avagy nem. Már most itt kiemelendő, hogy az első időszakban a katonai szolgálat és a képezített munka osztályának a dispersiója a legkisebb, azaz legkedvezőbb, míg a második időszakban a képezített munka béreinek megoszlása annyira egyenlőtlen, hogy ez az osztály a legnagyobb dispersiót mutatja föl. Ez az érdekes jelenség természetesen összefügg azzal az erős emelkedéssel, melyben ez az osztály időközben részesült, s mely nem érte arányosan összes tagjait.

Azonban bármily érdekesek legyenek is ezen dispersiószámítások, még sem tulajdoníthatunk az itt nyert eredményeknek valami különös jelentőséget, még pedig azért nem, mert egy munkás-csoport dispersiójának kérdése nem azonos, sőt nem is analóg a nagy társadalom jövedelem-megoszlásának kérdésével. Ez egy mélyrevágó társadalom-szervezeti kérdés, amaz az egyik-másik munkás ügyességének, személyes tulajdonságainak és más, a véletlentől függő körülményeknek kérdése.

Befejezésül a szerző igen érdekes összefoglalást ad Pozsony város akkori gazdasági helyzetéről és társadalmi viszonyairól. A XV. század közepe Pozsony városára nézve virágzású korszakot jelent. A városi polgárság jóléte kitűnik a bevitt áruk értékének nagyságából s a polgárok végrendelet-könyvéből is. A városnak és polgárainak vagyonságát különösen a szőlőművelés emelte; nemcsak az egyes polgároknak, hanem magának a városnak is terjedelmes szőlői voltak. Voltak azonkívül a városnak földjei és legelői, valamint erdeje, az „Au”, melyből, az okmányok tanúsága szerint, igen sok fát nyertek. Pozsony városának tehát ebben az időben nagyon mezőgazdasági jellege volt. Az ipar még igen fejletlen és a mi Pozsonyt várossá teszi, az a virágzó kereskedelem. Ezzel összefügg a czéhek fejletlensége. Czéhek voltak Pozsonyban már előbb is, de ekkor még nincs meg az a nyilvános jellegük, a mi a városi közigazgatásban való részvétel folytán megadná nekik azt a nagy jelentőséget, melylyel külföldön, pl. Németországban a czéhek e korban már bírtak. Patricziátus még nincs, az őstermelésből jólétre jutottak telepednek meg a városban, szereznek kereskedés útján gazdagságot és e révén játszanak vezetőszerepet a városban.

Szerző legnagyobb érdeme a sikerült kép a középkori Pozsonyról, s az a kiváló biztos módszer, melyet annak megrajzolásában használ. A hol nincsen egész biztos alapja a következtetésnek, ott inkább nem következtet és nem retten vissza a legnagyobb fáradságtól sem, hogy

valami adat valóságáról és helyességéről meggyőződést szerezzen avagy meggyőzzön. Adatainak nyers anyaga közölve lévén, mindenkinek módjában áll a számításokat utánacsinálni és így az eljárás helyességéről meggyőződést szerezni, a mi egyúttal az olvasót arra is képesíti, hogy az eredményeket kellőképp mérlegelhesse és esetleges további földolgozásoknál helyesen alkalmazhassa.

Kemény Dezső.

Journal de Psychologie normale et pathologique.

(Paris. Alcan. 1904. Première année. Janvier—Février.)

E cím alatt egy új nagy francia folyóirat indult meg, melyet az experimentális pszichológia két nagyírú bűvára Pierre *Janet* és Georges *Dumas* szerkeszt.

Az új lap programja ez: „A pszichológiai tanulmányokat illető munkálatok ma Franciaországban és a külföldön nagyszámú speciális gyűjteményekben vannak szétszórva; némelyeket csak a filozófusok olvassák, másokat csak az orvosok, jogászok, a nevelés pszichológusai vagy a szociológusok. Fontosnak látszott ezen különböző dolgozatok ismertetéseit egyetlen újságban egyesíteni, mely így egy *Centralblatt*-á válhatnék mindazok számára, kik a normális és a pathológikus lélektan körébe vágó tanulmányok iránt érdeklődnek. Az orvosok és különösen az elmegyógyászok itt meg fogják találni mindazokat a kutatásokat és vizsgálatokat, melyeket a laboratóriumok pszichológusai és a fiziológusok végeztek; ezek ismét meg fogják találni a tanulmányaikhoz elkerülhetetlen pathológikus megfigyeléseket. Egy külön fejezet *au courant* fogja tartani az olvasót azokkal a különös vizsgálatokkal, melyeket ma minden oldalról végeznek az u. n. *supra-normális* jelenségeket illetőleg, melyek a tudomány határán fekszenek.

A szemle egyik első és legrövidebb része a pathológikus tapasztalatokat és a psychosisokra és nevrosisokra vonatkozó megfigyeléseket fogja tartalmazni, melyek a pszichológia modern problémái szempontjából különösen érdekesek.”

A szemle előttünk fekvő első száma emberül megfelel feladatának. Eredeti közlemények mellett nem kevesebb, mint 84 könyv- és cikkismertetést közöl, valamennyi világos kivonatát adva a szerző kutatásainak. Az első szám több, mint 50 folyóiratból tallózta össze a lélektanilag érdekesebb közleményeket. Francia, angol, amerikai, német, orosz és olasz szemlék mellett a *Huszdik Század*-ot is, az a kitüntetés érte, hogy ismertetve lesz. Így már e számban is Émile *Frank* (úgy látszik hazánkfia) gondosan mutatja be gr. Batthyány Ervin munkatársunknak „*A kölcsönös segítség, mint természettörvény*” című tanulmányát.

Az új folyóirat két hónaponként jelenik meg. Az első szám 7 ív terjedelmű. Egész évi előfizetési ára 14 francs.

Az új szemle minden a lélektannal összefüggő munkát ismertetni hajlandó, melyet számára két példányban megküldenek.

Képzőművészeti Szemle.

I.

A téli tárlat.

A közönség nagy része akkor örül legjobban, ha egy-egy kedvelt festőjének rendes modorában festett, jellemző művével találkozik. Könnyen felismeri a szerzőt, se felett bizonyos eléguiltséget érez: kapcsolatokat talál régebbi műveihez, s örül a felújult emlékeknek. Továbbá az újfajta művekkel szemben állást foglalni kényelmetlen s gyakran kényes is, míg a régiekre kockázat nélkül lehet alkalmazni a forgalomban levő, hagyományos ítéleteket. Az ellenben, a kit a művészet fejlődése érdekel, az időszakai tárlatok jelentőségét első sorban a termelt valóban új értékekkel méri; szeme mindenekelőtt a felbukkannó friss tehetségeken akad meg, s a régebbiek közül azokon, kik a fejlődésük új fázisába léptek. Az oly mű, melyben a jövő reménye csillan meg, vagy forrongásban mutatja szerzője tehetségét, mindig jobban érdekli annál, mely — mint mondani szokás — méltón sorakozik a művész korábbi alkotásai mellé, de nem mond újat, nem jelent haladást.

A téli tárlaton több új festő szerepel; közülök főként kettő olyan, ki már első fellépésével élenkebb figyelmet ébreszt. *Vesztróczy* Manó az első. Komoly tehetség jele látszik művein, melyeknek egyike, az *Arczképtanulmány* (592. sz.) az utóbbi időben magyar festőtől látott legjobb portrait-k közé tartozik; a kéz határozott erejével a lelki tartalom megkapó kifejezését egyesíti. Másik érdekes tehetség *Pajtás* Ödön, ki *Komisz kenyér* címmel egész sorozatot állított ki a huszár-életből vett színes torzrajzaiból. (518—537. sz.) Képein a komikum iránti erős érzék rajzbeli ügyességgel párosul. A meglehetősen vaskos és kaszárnyaízű, de igen egészséges, tiszta jókedvtől duzzadó jelenetek kellemes derüt fakasztanak. Maró él nélküli, jóízű humoruk nyomán gyakran hangzott nevetés, a torzkép-rajzoló sikerének legjobb bizonyítéka.

Azon már ismert, bár még mindig a fiatalabb gárdához tartozó festők közül, kiknek forrongó, fejlődő tehetsége nagy lépéssel haladt előre, *Kriesch* Aladárt kell első helyen említeni. Egy-egy jel már eddig is elárulta, hogy szelleme forrongásban van, s érdeklődését új eszmék, új feladatok foglalkoztatják. A történeti múlttól elfordult, s képei tárgyában sajátos erkölcsi világnézete kezdett tükröződni. Ezzel egyidejűleg modora is megváltozott; kezdett hajlani a stilizálás felé, s képein fellépett a vonalaknak a primitívek emlékeztető uralma. E művek tartalmában azonban volt valami töredékes, a túlzott kezdetlegesség pedig megrontotta a festői hatást. Mostani műve tehát, az *Én vagyok az út, az igazság és az élet* című temperafestmény (7. szám), bár nem jött előkészítés nélkül, mégis meglepően hatott. A kép hibái mellett is a tárlatnak talán legörvendetesebb jelensége. Főbaja a gondolati tartalomnak zavaró dualizmusa. A jelenet, melyet

ábrázol, a következő: a kétségbeesett szülők földig sújtva keseregnek a könyörtelen halálangyal lábainál, ki gyermeküktől fosztotta meg őket; de íme, egy másik, szelíd szépségű angyal lép hozzájuk, s jobb-jával vállán érintve a roskadozó anyát, baljával hátrafelé mutat, hol a hívők kis csoportjától környezett Krisztus karján új kisdéd mosolyog. Ezt értjük; a kesergő szülők vigasztalást találnak újonnan született gyermekükben, kibén hívő lelkük Krisztus ajándékát látja. E gondolatba azonban, sajnos, egy másik fogódnak. A kép egyik sarkában egy előre-hajló angyal táblát tart, melyen ez a felirat olvasható: Gnóthi szeauton; a táblából sugarak lövellnek ki, s egyenesen a térdelő szülőkre esnek. A filozofáló ecsetnek ez a közbeszólása igen zavarólag hat. Az önismeretre intő szózat s a kép már ismertetett tartalma között nem leljük a kapcsolatot; a két gondolat nem tud összefonódni s feldúlja a kép művészi egységét. A gnosist sugározató angyal alakja különben festőileg is legkevésbé sikerült, s az egész képet ferdén átszelő sugarak sem hatnak jól; e nélkül a kép nemcsak érthetőbb, hanem szebb is lenne. E hibákért azonban kiváló jelességek kárpótolnak. Az egyes alakok igen szépek; a Krisztus körül földön üldögélő társaság szelíd nyugalma, hívő áhitata ép oly megkapó kifejezést talál, mint a szülők kétségbeesése. Az összerokadt anya, ki kezével holt gyermeke után nyúl, különösen kitűnik a vonalak nemességével. A hit lobogó ereje, mely oly ritka modern festőben, sajátos varázsszal hat a képen; mély bensősége élesen különzi el egész környezetétől. E mellett nemesen stilizált vonalai s új, friss színei révén dekoratív hatása is kiváló. Külön figyelmet érdemel a szépen stilizált háttér. A dekoratív színhatás összhangját csak a közepén álló angyal feltűnő szárnyai zavarják, melyek túlságos helyet foglalnak el a képből s nem érdemelt részt követelnek a néző figyelméből.

Kernstok Károly is nagyot fordult az utolsó egy-két év alatt. E fordulat azonban sehol sem volt oly szembetűnő, oly befejezett, mint most látható *Három modell* című képén (13. sz.). Férfias ereje, mely olykor erőszakosságra hajlott, itt már szinte nőies lágyságba csap át. A világítási problémák kedvelésében hű maradt magához, de míg azelőtt a szabad természet fényjelenségei érdekelték, most a szobai zárt világítást keresi. Képén a szoba homályának és a kívülről beszűrődő világosságnak küzdelméből igen érdekes világítási hatások fejlenek, melyek visszatükrözésében a festő sok finomságot tud kifejteni. A homály gazdag változatainak, a fény játékanak ábrázolása helyenként megkapóan szép; különös figyelmet érdemel a meztelen női alak megvilágított alsó testének néhány részlete. Hogy a kép hatása e szépségek mellett sem kielégítő, egyik oka a festési modornak túlzott puhasága; az ecset szinte olvadoz a lágyságtól, s ez, párosulva az arcok szelíden bágyadt kifejezésével, oly langyos, olvatag jelleget ad a képnek, mely az édeskéshez jár közel. Másik oka az,

hogy az alakokon nagyon is látszik az elrendező kéz nyoma; mintha nem is festő, hanem fényképész állította volna össze a csoportot. S maga a csoport nem vonzó, mi nagyon számbajön oly képen, mely tisztán három modellt ábrázol.

Thorma János Október elseje című festménye (10. sz.) szintén azt mutatja, hogy festője bizonyos tekintetben változtatott eddigi eljárásán. Főként színezése mutat változást. Néhány tüzes, erős szín lép fel képén. A háttér sötét s az előtér felé közeledve, fokozatosan válnak a színek világosabbá, míg végre az előtérben álló néhány alakon átható erővel ragyognak. A világosság azonban csak későn tudja megtörni a sötét daczát; a kép nagy része barnás, híg lében úszik, mely kellemetlenül hat. A kép alakjaiban, s a tárgy egész felfogásában azonban sok a dicséretes. Az egyszerű emberek őszinte érzéseinek rajza néhol megkapóan hű; néhány alak kitűnő, mint pl. az előtérben hátratett kezekkel álldogáló öreg ember vagy a fájdalomtól fojtogatott anya, kit fia vigasztal. Az egész képen valódi élet pezseg, még pedig tiszta magyaros ízű élet. Ezért a mű komoly értékű, s örvendetes, hogy Kriesch képével együtt az állam vette meg: e két választás igen sikerült.

Vaszary János művészi iránya is most van kibontakozásban. Már régebben észrevettük, hogy forrong, új utat keres. De ingadozott, s gyakran visszatért a régi nyomra. Különösen szembetűnő volt irányának ingadozása, ha figurális képeit tájképeivel állítottuk szembe. Tájképein határozottan domborodott ki törekvése a stilizálás, egyszerűsítés felé; figurális képein, melyeken rendszeren igen jól jellemzett népies alakokat ábrázolt, sokkal erősebb volt a természethez való ragaszkodás, mint a stilizáló hajlam. Most egész szobát foglal el 39 képből álló gyűjteményével, egyikét azon ízlésű kis szobáknak, melyeket a középső nagyteremből alakított az elmés rendezés. A változás, melyet első pillanatban észreveszünk művein, a színekben jelentkezik; a zöldnek sárgás árnyalatai helyett most a szürkészöld tónusokat kedveli. Ezenkívül dekoratív hatásra irányuló törekvése is élesebben, tisztábban vehető ki. De még mindig csak tájképein érvényesül sikerrel; az alakok ábrázolására nézve még nem forrott ki művészi eljárása. Néhol egészen közel jár a természethez, más képein átgyúr ugyan egy-egy alakot stilizáló erejével, de nem marad következetes. Legjobb e nemből a szobalány finoman, lágyan stilizált, habszerű alakja a *Fürdő nő* című képén (48. sz.); de már a meztelen nő kevésbé sikerült, jobbkarja elrajzolt, s egész beállítása zavaróan üt el a másik alaktól. Eljárása kiforrottabb, törekvése tudatosabb tájképein. Megannyi egy-egy hirtelen kelt, s melegében, a vázlat könnyedségével megrögzített benyomás. Legtöbbjük csak néhány színmező s néhány ritmikus vonal; de jó dekoratív érzés és friss közvetlenség hatja át őket. A felhők, tavak, vetések lágyan mosódnak egymásba, s gyakran finom harmóniában egyesülnek. Különösen a fel-

hőknek jut nagy szerep Vaszary tájképein, mert a festő legjobban a fodros felhőkön töltheti stilizáló kedvét. Legjobb képeinek egyike, a *Felhő a Balaton felett* (39. sz.). A képek tónusa azonban sötétes, szürkészöld színeiben többnyire hidegen hat; szinte felvidul szemünk, ha néha egy színesebb, melegebb foltra akad, mint pl. *Virágzó mák* című szép képén (29. sz.). Vaszary egyénisége, mely sok forrongás után, úgy látszik, fordulóhoz jutott, igen értékes és új irányban sok jóval biztat. Itt említjük meg, hogy *Megállóhely* címmel (649. sz.) tőle való a legjobb litográfia a Könyves Kálmán-társaság által, dicséretes szándékkal, de eddig kevés sikerrel kiadott litográfia-sorozatban.

Többi festőink közül meglepetést senki sem szerzett, de nem egy küldött a tárlatra értékest. Az ifjabbak művei közül igen sikerült *Boruth* Andor Velasquez-re emlékeztető modorban stilizált *Lovas arckép-e* (15. sz.). A pánczélos gyermek könnyedén ül hatalmas paripáján, mely kényesen szedegeti lábát s mintegy játszik könnyű terhével. A kép színhatása kiválóan nemes; kivált a ló halvány meggyszín takarója és a háttér szürkés-kék ege megkapóan csendül össze. (A kép a rááján olvasható felirat szerint gróf Andrassy Károlyt ábrázolja, s nem — Jeanne D'Arc-ot, mint egy napilap bírálója írta.) *Fényes* Adolf ezúttal tájképein mutatkozik erősebbnek; különösen szép *Nyár a tanyákon* című festménye (70. sz.). Az alacsony szemhatár s a ráhajló magas ég jól éreztetik a síkság végtelenjét; egy darab igazi magyar alföld ez, melyen ott rezeget a délibábos puszta költészete. *Esős reggel a Tiszánál* (62. sz.) s *Az udvaron* (64. sz.) című tájképei is jól mutatják éles megfigyelő képességét, nyugodt erejét. Míg tájképein fejlődés észlelhető, figurális képei (melyek egyik kis szobában nem épen jó helyre kerültek) alul maradnak az ő rendes színvonalán. *Grünwald* Bélának *Ruhaszárítás-a*, (5. sz.) meleg, friss ragyogásával, napfénytől szétszórt színeivel igen jó. Ugyané festőnek a *Három királyok* című nagyobb festménye (6. sz.) élénk dekoratív hatásával, s a kelet bűvös világát felidéző meséi hangulatával tűnik fel, de hatása erősen színpadias, hiányzik belőle a mélyebb művészi nemesség, s a kép szembetűnően árulja el egy kiváló festő befolyását, ki nemrég a Nemzeti Szalonban rendezett műveiből külön kiállítás. *Réti* István három érdekes arcképet állított ki, melyek közül különösen a 291. számú *Férfi-arckép* rendkívül eleven; a festő egy jól választott pillanatban szinte elámitó ügyességgel kapta el az ábrázolt egyén egész karakterét. *Mihalik* Dánielnek különösen a *Balaton reggel* című képe (367. sz.) azt mutatja, hogy benne hivatott festőjére talál a magyar tenger, melyet festőink újabban buzgón kezdenek kiaknázni.

Régibb művészeink képei közül kedvesen érint *Lotz* Károly néhány bájos leány-arcképe (különösen a 88. számú), s bár értékben különbözik, ezúttal is lekötnek báró *Mednyánszky* László tájképei.

A természet különös, sejtelmes hangulatainak e mély érzésű költője ezúttal nem emelkedik tavalyi magaslatára, midőn Hegyi tó című festményével oly ritka diadalt aratott; de oktalanul szétszórt mostani képei közül az *Alkony a lápon* (1. sz.) és *Este* (3. sz.) címűek szintén becses termékei sajátosan egyéni, gazdag művészetének.

A tárlaton van több jó kép is, s örvendetes, hogy a vásárra készült apróságok és a megrendelt portrait-k nem uralkodnak úgy, mint tavaly; sok jelét láttuk önzetlen művészi törekvésnek. A közönség is nagy számmal látogatja a tárlatot; az érdeklődés külső jeleiről a műszereiét nagy erősödésére lehet következtetni. A növekvő érdeklődés fejében a képzőművészeti társulattól, melynek újabban tagjai is oly örvendetesen megszorodtak, joggal várhatók bizonyos intézkedések a közönség javára. A tárlat most — csütörtököt kivéve — mindig 4 órakor zárul. A lakosságnak az a része tehát, mely munkájától csak a délutáni órákban szabadul, jóformán a csütörtöki zenés estékre van szorítva, melyek nem épen kedvezők a műtermékek nyugodt élvezetére. Ez semmiesetre sem helyes; a hétnek lehetőleg több, de legalább még egy napján kell a tárlatot estig nyitva tartani. A zenés este mellett legalább egy csendes estét okvetlenül kérünk. Ezenkívül vasárnap délután a belépti díjat a mostaninál is alacsonyabbra kellene szabni, s időnként iskoláknak, munkás-egyleteknek nagyobb számú ingyenes belépő-jegyét bocsátani rendelkezésükre. A mostam tárgymutató ügyes és épen nem drága, de sokaknak s épen olyanoknak, kiknek nagy szükségük van rá, még mindig nehezen megszerezhető. Jó lenne oly egyszerű, képek nélküli tárgymutató, melyet egy-két fillérért bárki megvehet. A társulat saját érdekeit is legjobban szolgálja, ha minél több alkalmat teremt érdeklődés keltésére és kielégítésére.

Petrovics Elek.

II.

Ferenczy Károly.

Ferenczy Károly 86 művét gyűjtötte össze és állította ki a Nemzeti Szalon helyiségeiben. A művész maga rendezte a kiállítást s a művészi szempontok szerint történt gondos elhelyezés ez alkotásokat teljesen érvényre juttatta. Ferenczy a köztudatban már eddig is ifjabb festői nemzedékünk legkiválóbbjai között szerepelt; de e kiállítás még tisztelői számára is örvendetes meglepetésül szolgált. Képei, melyek a Múcsarnok tárlatain elszórva és idegen környezetben jelentek meg, most mutatkoztak csak a maguk igazi mivoltában; és így együtt nagy változatosságról és határozott, tudatos fejlődésről tanúskodtak.

Régebbi évek termékeiből aránylag keveset állított ki a művész. Párisi tanulmányidejét jellemzi Kallós Ede arcképe (76. sz.) 1889-ből. Ferenczy itt átlátszó barnás színeiben, folyékony festékezelésében a francziák, főleg Dagnan-Bouveret hű követőjének mutatkozik. Ez még

csak tehetséges iskolamunka; négy évvel később, 1893-ban már mint kész egyéniség lép föl. A *Madárdal* című olajfestmény (27. sz.) mely az állam tulajdonába került, már mutatja sajátos színérzékét, nagy dekoratív tehetségét s művészetének különös, fanyarédes költői zamatját. A következő évben festi meg Ferenczy első nagy bibliai tárgyú képét, *Ádámot*. (68. sz.) A megoldás még nem kielégítő, az akttanulmány túlteng. De a nagyratörekvés mégis becsessé teszi e festményt. 1897-ben Kiss József költeményeihez koszt illusztrációkat. Kiváló dekoratív érzéke költészet iránt fogékony lelkülete specziálisan alkalmassá teszik az ilyen irányú munkákra. E rajzok a legjobbak közé tartoznak, a mit a magyar illusztráló művészet termelt. A posilippoi alkony merengő lágyságát, Ágota kisasszony rózsató ültetésének bájos naivságát, a sávós lepelben imádságot mormoló zsidók festői csoportját, a hullámos fölületű, titkokat rejtő hegyi erdő hangulatát nagy egyszerű vonalakban, széles fekete-fehér foltokban pompásan érzékíti meg. E földat tovább fejleszti tehetségét; növeli hajlandóságát a költői tartalom iránt. A következő évből származó *Arkeologia* című olajfestménye (21. sz.) teljesen az illusztratív technika hatása alatt és következményeképen készült. Az 1898-iki esztendő különben is a fontosabbak közé tartozik. Ha arczképei (77. és 78. sz.) nem is elragadóak, tavaszi tájai (22. és 25. sz.) az ébredő természet szűzies tisztaságának fiatalos, friss ábrázolásával természetmegfigyelésének jelentékeny erősödését és biztosságát mutatják. Végre ez évben készült első jellemzetes bibliai képe, a *Három királyok*. (85. sz.) Míg az Ádámiban a bibliai tárgy csak ürügy volt egy férfitestnek tisztán formális ábrázolására, addig itt, tán szintén illusztratív tevékenységének eredményekép, az esemény költői hangulatának feltüntetéseire is törekszik. E törekvés talán még határozottabban nyilatkozott a kis böcklinszerűen poétikus tanulmányban (26. sz.) mint magán a nagy képen, mely most kissé kopottan s rossz helyre akasztva, kevésbé tudott hatni a szemlélőre.

Ha valaki Ferenczy Károly élettörténetét fogja majd megírni, az 1899-ik évvel valószínűleg új fejezetet kezd. Mindaz, a mit a művész eddig alkotott, úgy tűnik föl, mint előtanulmány a következő évek érett alkotásaihoz. Az 1899-ik esztendő az egységes tónus jegyében áll. A színek szelíd, mélyre hangolt, rendkívül nemes harmóniában folynak össze. A *Hazatérő favágók* (23. és 47. sz.) csendes melankóliájára a szálló nap hinti meleg aranyát. A tónus egységét Ferenczy az arczképeken is megvalósítja; jellemző e részből Gömör Olivér kitűnő képmása. (41. sz.) Ez év legsikerültebb műve azonban az *Est lovakkal* című. (40. sz.) A levegő már tele van az est kékesszürke árnyaival; az alkonyi csend és nyugalom benyomása tökéletes. Minden igaz e képen: a szilárd, hátranyúló talaj, a mély horog, melybe már bevette magát az éj sötétje, a nehezen, halkan lépegető lovak, a fehéressárga fényű ég, mely átvilágít a sötét lombokon. E mű nem magyar mértékkel mérve is elsőrendű művészi alkotás.

1900-at egy nagy bibliai kép tölti be: *Józsefet eladják testvérei* (83. sz.). Az alakok szerkesztése rendkívül érdekes és festői; a táj nagyszerű; de a kép e két eleme nem olvad egységgé.

Annál egységesebb a következő év nagy bibliai képe: *Ábrahám áldozata*. (84. sz.) E mű a magyar festészet standard-workjai közé tartozik. A tónus nemességében, a színek harmóniájában, a dekoratív felfogás biztosságában, a költői hangulat teljességében nálunk kevés párja akad. Izsák finom, ifjú alakját, a komoly, nemes angyalt, a kissé grotesk, nagyszakállú Ábrahámot összeköti, zöld hullámaival körülönti a mesék sűrű, titokzatos erdeje, Valami különös varázs, Napkelet meséinek bűbajos zenéje csendül ki e lány színek tiszta összhangjából.

Az *Ábrahám áldozata* foglalatja Ferenczy tónusegységet célzó törekvéseinek. Ugyanezen év többi képein már új célzatok mutatkoznak. A szín föllázad az össztónus zarnoksága ellen. A szín önállóan is érvényesülni akar. A *Czigányjok* című két olajfestmény (66. és 46. sz.) himnus, mely a kék szín, az erős, ragyogó, töretlen kék szín dicsőségét zengi. Kétszer is megfestette a művész; az első festmény (66. sz.) szerkezetbeli hibáit javította ki a második változatban. (46. sz.) A *Gesztenyefák* című kép (48. sz.) meleg, zöld színével hat. Emellett nem szűnik meg a természet folytonos, célzattalan tanulmányozása sem; példa rá az *Alag* című pasztell (37. sz.) egészséges egyszerűsége.

Az össztónus a megtört, a közvetett világítás birodalmában van otthon. A színek külön vágya kivitte Ferenczyt az est fátyolos-világából, az erdő félhomályából az égő, ragyogó napfény alá. A két utolsó év munkáját a napfénynek, a napfényben csillogó színeknek ábrázolására fordította.

Az 1902. év legjellemzőbb termékei a *Fürdő fiúk* című (72. sz.) és a *Márcziusi est* című (73. sz.) olajfestmények. Az előbbiben a kora reggeli nap fényét festi a művész, a mint az végigtánczol a hűvös patak hullámain, s megsüti a vízben óvatos fázékonysággal gázoló fiúk hátát. A másodikban a kora tavaszi est ragyogó sugarát ábrázolja, mely megaranyozza a templom tornyát, a fehér kerítésfalat, s az előtte álló fogatokat. Mind a két műben nagy erővel ragyog már a napfény férfias költészete.

Az utolsó, 1903. esztendő a napfény fokozott intenzivitásának ábrázolásával lep meg. Napfény ragyog az *Október* című rendkívüli technikai készséggel festett olajfestmény (38. sz.) terített asztalán, kifeszített ernyőjén, tágas kert-hátterén, a *Festőnő* című temperafestmény (44. sz.) kékruhás nőjén, a *Templom* című olajfestmény (51. sz.) plakátszerű táján, s e tüzes, izzó napfény végül orgiáit üli a *Levétel a keresztről* című temperafestmény (28. sz.) merész színfoltjain. Bármennyi kifogást tehetünk is rajzban és felfogásban ez utóbbi festmény ellen, azt el kell ismernünk, hogy a napsütés ilyenén izzó ábrázolásával még aligha találkoztunk.

A napfény kultusza azonban Ferenczyt nem tette egyoldalúvá. Az 1903. év csodálatosan gazdag termése másfajta gyümölcsöt is hozott. *Leányarczkép* című olajfestménye (29. sz.) világitásának csendes bájában Jan Vermeer van Delft gyönyörű női arczképeire emlékeztet, az Országos Képtár e páratlan kincsére. Önarczképe (31. sz.) erős, jellegzetes festmény, mely teljesen mellőzi a világitási hatásokat. Végül *Tavaszi táj* című gyönyörű festménye (75. sz.) régebbi természettanulmányainak igénytelen őszinteségét az érett művész tudásával és férfias erejével egyesíti.

Ferenczy Károly ereje teljében levő művész, s művészete még folyton tágul és gazdagodik. Tán vét is ellene az, a ki már is a történetíró szemével próbálja áttekinteni működését. Ő műveit nem e szempont szerint rendezte, hanem az évfolyamokra való tekintet nélkül, egy művészi egészet mutatott be, melynek változatosságát nem az évek egymásutánja, hanem az egyéniség sokoldalúsága teremti. De a történész is, ki az egymásutánt, a változást, a fejlődést keresi, meglátja a változásban az állandóságot, a fejlődésben az egyéniséget. Kétszeresen szembeütő ez Ferenczynél. Hisz ő már nem utánoz mást, saint a természetet, és nem követ mást, mint önmagát.

Meller Simon.

A magyarországi szerb mezőgazdasági szövetkezetek.

A modern kapitalizmusnak föllépése a vidéken egész sereg társadalmi jelenséget vont maga után a földművelő népesség közt. Ambár ez a népesség ismeretes konzervatívizmusáról, még sem tudott ment maradni a társadalmi átalakulás mozgalmától, a melyet a gazdasági átalakulások kikerülhetlenné tettek. S ezek az átalakulások nem szorítkoznak többé a nagybirtokosok osztályára, a mint hihetnők; ellenkezőleg, még sokkal mélyebbre hatottak s hatnak még ma is a kisbirtokosok osztályában. Ennek különleges okai vannak, a melyek egyikét-másikát a következő sorokban fejtjük ki. Ezek az okok több szempontból érdekesekek s ez vitt a szemle megírására.

A magyarországi szerb földműves-szövetkezetekről kívánok szólni, egyrészt, mert ezeket legjobban ismerem, másrészt, mert a magyarországi szerbek adják a kisbirtokosok legtömörebb elemét.

A szerb földműves-szövetkezetek csaknem kizárólag a Raifeisen-rendszer szerint alakultak. Pontos számukat nem tudjuk; mindazon által számosaknak kell lenniök, mert magában a „Szerb Szövetkezetek Szövetségében 140 szövetkezet van 4500 taggal. Temes- és Bács-Bodrog vármegyékben is sok szövetkezet ismeretes, a mely pedig nem tagja ennek a Zágrábban székelő szövetségnek. Ekképen túlzás nélkül 180—200-ra tehetjük számukat, tagjaik számát pedig 5000—6000-re. Ezek a tagok átlag 10—11 hektár művelt földet bírnak. (A „Szövetségében benlévő szövetkezetek tagjai 1901-ben átlag 10½ hektár művelt földet bírtak.)

Ez manapság elég tekintélyes kontingens s figyelemreméltó tanujele a szerb kisbirtokosok közt végbemenő kooperációs mozgalomnak.

E szövetkezetek célja az olcsó hitel. Megalapítóiknak mindig szemük előtt lebegett ez az első közös legfontosabb cél. Mégis, a

mozgalom nöttével előtérbe lépett a termények közös eladásának, a mezőgazdasági gépek kollektív beszerzésének és használatának gondolata s egyszóval, minden rendszabály, a mely a termelést és a termékek forgalombahozatalát könnyíti. Amde az eddigi eredményekből, ítélve, még távol vannak a remélt eredményektől. A közös eladás, a gépek kollektív beszerzése és használata valójában még anyagi nehézségekbe ütközik, a melyeket — legalább e perczben — bajos leküzdeni.

Mindazonáltal a mozgalom jelen állásában is megérdemli az olvasó figyelmét.*

E szemle kezdetén azt mondtam, hogy ezt a mozgalmat nagyrészt különleges okok indították meg.

Melyek azok az okok? Ezt kell megvilágítanunk.

Közismert tény, hogy a magyarországi szerbek számbeli erejüket mindenkor meghaladó politikai szerepet játszottak. Csak az utolsó száz év történetét kell lapozgatnunk, hogy erről meggyőződjünk. A katonai határőrvidék, 1848 eseményei, politikai küzdelmeik 1860 óta, mindez mutatja, hogy a szerbek sokkal tevékenyebb és jóval befolyásosabb politikai elem voltak, mint teszem a tótok, pedig ezeknek száma sokkal tekintélyesebb.

A szerbek társadalmi alkata eléggé megmagyarázza ezt a jelenséget. Ez a nép kisbirtokos nép volt, szabad, vagy legalább majdnem mentes azelőtt a hűbériség, utóbb a kapitalizmus igájától. A földtulajdon garantálta neki a társadalmi függetlenséget, s biztosította számára a politikai befolyást, míg a vagyon egyenlősége lehetővé tette na minden komoly politikai csoportnak oly szükséges kohéziót. A társadalmi bomlás, az osztályharcz hiányzott a szerbeknél; ők egységes és tömör nép voltak.

Mégis, a tőkeuralom lábrakapása, kivált 1848 óta a szerbek társadalmi szervezetében épp úgy előidézte a szokott következményeket, „mint más nemzetek testében. A kisbirtok mindinkább engedni volt kénytelen a nagybirtok csapásainak s az egykor oly virágzó patriarchális kisipar majdnem teljesen eltűnt a kapitalizmus nyomása alatt. A tőke minden formájában kikerülhetetlenül a kisbirtok, valamint a kisipar bukására vezetett. Az egykori társadalmi homogenitás lépésről-lépésre helyet adott először az osztályok különbségének, majd az osztályok harczának.

Ezek a gazdasági átalakulások viszont elkerülhetetlen hatást gyakoroltak a szerb politikai pártok szervezetére és magatartására is. A nép egykori homogenitása e részt is eltűnt s pártok keletkeztek, a melyek nemcsak nem haladtak már együtt, hanem egymás ellen küzdöttek. Megalakultak a konzervatív- és demokrata-pártok külön-külön czéllal és programmal. A demokrata-párt, a mely később a radikális párttá fejlődött, szervezte a kisbirtokosokat és iparosokat. Mert harmincz éve ez a párt tekintélyes erőre tett szert. A választások s egyéb nyilvánulásai alkalmával kitűnt merészségével és sikereivel. Ez volt a *Miletics* Szvetozár hires ideje, a kinek az emléke ma is megragadja a szerbek képzeletét.

*A földműves kooperáció e mozgalmával párhuzamosan egy idő óta iparosmunkások közt is fellépett hasonló mozgalom, a melynek jelentősége azonban e pillanatban alig több a semminél.

Ámde a politikai siker csak pillanatnyi volt, mert pár évi intenzív és tevékeny élet után a radikális-párt gyöngülni kezdett. A sikert balsiker s azután szánalmas bukás követte.

Mi sincs természetesebb e változásnál. A kisbirtokosok, a mily mértékben hanyatlottak gazdaságilag, épp oly mértékben veszítették el politikai fontosságukat. A kisbirtok proletarizációja, eladósodása végkép megfosztotta a szerb parasztokat minden politikai befolyástól. A kik a választási cenzus alá süllyedtek — pedig sokan voltak ilyenek — politikai nullák lettek s a párt számára minden értéküket elvesztették.

A kisbirtoknak ez a hanyatlása, ez a bukása az igazi oka annak a politikai *passzivitásnak*, a melyet néhány év előtt a radikális-párt proklamált. Ez a párt nem bízott többé önmagában s kipróbált seregében.

Mitévő volt?

Megkezdte a harcztot a választói jog, a legbővebb politikai jogok kiterjesztéséért, szóval a demokráciáért? korántsem. Pedig ez alkalmas eszköze lett volna annak, hogy választói kereteit, a melyekből kivetették a proletarizálódott tömegeket, újra betölthesse. Másutt, pl. Franciaországban látjuk, hogy a radikális demokrácia mindenkor harczol az általános szavazati jogért s minden más politikai jogért. A szerb radikálisok mást tettek. A helyett, hogy új választásokért harczoltak volna, ők meg akarták tartani a régieket. S mennél mélyebbre hanyatlott a kisajátított paraszt a cenzus alá, annál reakcionáriusabbak lettek. A politikai aktivitás átengedte helyét a passzivitásnak; a politikai követelések háttérbe szorultak a gazdasági követelések elől.

A radikális-párt ekképen minden figyelmét a politika teréről a gazdaságira terelte.*

Ime egyik legfőbb oka az agrármozgalomnak. *Tomics* Jása, a radikális-párt feje, irányította ezt a mozgalmat és írásaival megadta annak mai irányát. Egyrészt a gazdasági fejlődés, másrészt a kincstár proletarizálta kisbirtokosainkat s megásták a vidéken a társadalmi aknát. Nemzeti jövőnk — teszi hozzá — energikus munkát követel a kisbirtok megmentése érdekében. A szocializmus, a melynek hive, még távol van s ha az ember rá vár, kockáztatja, hogy nemzeti egyéniségét befullasztja a proletarizáció örvényébe. Hogy a parasztot gazdaságilag meg lehessen menteni, gazdaságilag kell cselekedni. A gazdasági aknával gazdasági orvosszereket kell szembeállítani. Míg a szocializmust várjuk, akadályozzuk meg a proletarizációt. E célra alkalmas eszközül kínálkoznak a Raifeisen-féle mezőgazdasági szövetkezetek; ilyeneket kell alapítani, s boldogulunk.

Ily orvosszert ajánlott *Tomics* Jása társainak s ezek siettek azt alkalmazni.

Innen ered a mai agrármozgalom. De nemcsak innen; lássuk egy más okát is.

A magyar nemzet az egész Magyarországon uralkodik. A magyar a hivatalos nyelv s mindazoknak, a kik állami, megyei, községi hivatalnokok, tisztviselők akarnak lenni, tudniok kell magyarul. Szóval, az intelligencia minden pályájára csak az léphet, a ki alaposan bírja a magyar nyelvet. Ez az egyedüli tény, nem nézve az elkerülhetetlen visszaéléseket, elég annak megértésére, miért vannak a szerbek a közgazgatásból csaknem teljesen kizárva. Ennélfogva nagyon természetes, hogy a szabad foglalkozások emberei más téren keresik a kenyeret és

* Valamint a vallási autonómia terére, a melyről itt nem beszélünk.

a pénzt. A szerb felekezeti népiskolák és néhány középiskola alig foglalkoztathat néhány ezer tanítót és tanárt, szükségessé, sürgössé válik tehát, kivált egy pár év óta, hogy a szerb intelligencia, a melynek sorai hallatlan arányban szaporodnak, más kenyérkeresethez is nyúljon. A szerb mezőgazdasági szövetkezetek s egyéb -hitelintézet és bank eszméje ebben a kiéhezett tömegben hatalmas ágensre talált. Derűre-borúra léptették hát életbe a szövetkezeteket, a hitelintézeteket és bankokat.

De idézzünk még egy utolsó okot.

Figyelemreméltó dolog, hogy az összes szerb pártokon, még a leghaladottabbakon is, uralkodik a klerikalizmus. Míg másutt, például Franciaországban, a demokrácia a klerikalizmusban örök ellenségét látja, s következésképp küzd ellene, a magyarországi szerbek, még a legdemokratábbak is, azonosítják a szerb nemzetiséget a görögkeleti óhitűséggel, s épp úgy készek a harcra érte, mint az előbbiért. A Tomics Jása-féle demokratáknak a klerikalizmus szövetségese a nemzetiségi harcban az idegen befolyások ellen. A szerb papok pedig, minthogy a magyar államhatalom nem áll rendelkezésükre, kénytelenek voltak a másíthúek befolyása ellen biztonsági intézményeket alapítani. íme, ezért léptek ők is nagy szívósággal és sikerrel a Tomics jelzetté útra. A szerb mezőgazdasági szövetkezet ez idő szerint erős vára az óhitű klerikalizmusnak, s a másíthúeket, sőt a közönyöseket is könyörtelenül kidobják belőle.

Ha az ember mindezeket az okokat szemügyre veszi, nem csodálkozik többé, hogy a szövetkezetek minő gyorsasággal szaporodnak. A szerb lapokban napról-napra olvasunk alapításokat. Minden év tucztájával hozza meg őket s nem könnyű belátni, hol áll meg ez a mozzalom.

E szövetkezeteket megbírálni e helyt fölösleges volna. De vessünk ide legalább egy pár megjegyzést.

Európa-szerte tudják az ilyenmő szövetkezetek pontos értékét. Nem látják benne a panaceát, a mely megtudja óvni a földművelő tömeget a proletarizációtól. S méltán. Ki merné állítani, hogy a szövetkezetek azzal, hogy hozzájárulnak a földművelés technikájának tökéletesítéséhez, már meggátolják a nagybirtok alakulását! Ki merné állítani, hogy a föld tudományos megművelése nem követel tekintélyes tőkéket! Csak szerb írók terjesztenek ilyes eszméket. Nekik a földművelő-szövetkezet elsőrangú társadalmi panacea. Megóv a szocializmustól, mert útját állja a proletarizációnak és megvédi a nemzetiséget a klerikalizmus szolgálatában.

Útját állni a proletarizációnak? Hogyan? Bizonyos, hogy e szövetkezetek tagjai bérmunkásokat használnak s nem késnek növekedni, gazdagodni, mihelyt tehetik. Ha meggazdagodtak, kilépnek a szövetkezetből, melyre nincs már szükségük, vagy kiverik belőle a gyöngébbeket, hogy szolgálkává tegyék. Sok tény bizonyítja ezt. Hol van itt a társadalmi konzerváció? A való sehogysem tanúskodik mellette.

Kétségtelen, hogy a szövetkezet hasznos tagjainak, de csak keveseknek, azoknak, a kiknek érdeke nem mindig azonos a társadalom érdekével. A szövetkezet olcsó hitelt nyújt tagjainak. Ez kétségtelenül jó dolog. De a tagok egyetemes felelőssége miatt a hitel sohasem elég és hathatós, már pedig minden féle Raifeisen szövetkezet a kol-

lektív felelősség elvén alapul. Ha ellenben ez a felelősség nem lenne kollektív, a szövetkezetnek magának se volna hitele, a mi azután meggátolná abban, hogy tagjait segítse. A szövetkezet tehát erősen eltéveszti, czélját

A hitelnyújtáson kívül e szövetkezetek czélja úgy tagjai gyakorlati ismereteit, a melyek, hogy a földművelés, mint a házi gazdaság terén szükségesek, öregbítse. Senki sem tagadja ezeknek az ismereteknek hasznát; de a földművelésben, csakúgy mint a gazdasági tevékenység bármely más ágában nem elég tudni. *Bírni* is kell s nem mindenki bír. Bírni kell elég földet és elég tőkét. A szövetkezetekbe sorakozott kisbirtokosoknak pedig csak kevés a földjük s még kevesebb a hitelük. Ekkép alig tengődnek s ha takarékoskodnak, nyomorult, kényelmetlenséggel és nélkülözéssel teljes életet kell élniök.

Lássuk még ezeket a szövetkezeteket a lehetőségek szempontjából is. Hogy megalapíthatok legyenek, annak némely társadalmi föltételei vannak, a melyek nem mindig találkoznak. Először is szükség van elég tekintélyes számú kisbirtokosra, a kiknek egy-két községben kell csoportosulniok. Kell, hogy ezek vagyona körülbelül egyenlő legyen, (minthogy a felelősség kollektív). Azután elengedhetetlen, hogy e kisbirtokosok függetlenek legyenek. Am ez nagyon ritka dolog, mert a parasztok az uzsorások- és bankoknál adósságban úsznak. Mi több, a nagybirtokok szomszédsága nem kedvez e szövetkezeteknek, a mi magától értetődő dolog. Manapság a kisbirtokosok nagyrésze bérlője-a nagybirtokosnak. Ez pedig — akár ösztönből, akár számításból — sehogysem kedveli e szövetkezeteket, miért is a paraszt kétszer is kénytelen meggondolni, belépjen-e ezekbe. Ez a megjegyzés kellőkép megmagyarázza, miért boldogulnak a szövetkezetek oly nehezen Torontál- és Temes megyékben, a hol a nagybirtok sűrű. Ellenben a Szerémségben épp úgy, mint Szlavóniában, a hol a nagybirtok ritkább, a szövetkezetek figyelemreméltóan gyarapodnak. A nagybirtok ellensége a paraszt-szövetkezeteknek s ezek csak különleges föltételek mellett boldogulnak.

Popovics M.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

I.

— Választmányi és felolvasó ülés. —

A Társadalomtudományi Társaság 1903 december hó 15-én *Hegedűs* Lőránt elnöksége alatt választmányi ülést tartott.

A választmány 1 tag kilépését tudomásul vette és 3 új tagot vett fel.

A választmány elfogadta a következő könyvtár-szabályzatot:

A Társadalomtudományi Társaság Pulszky Ágost könyvtárának szabályzata.

1. A Társadalomtudományi Társaság könyvtára nyilvános könyvtár, azonban első sorban tagjainak áll rendelkezésükre.

2. A könyvtárt a választmány által választott könyvtáros vezeti. Ezen minőségben teendői a) a könyvbeszerzés, valamint az ezzel és egyéb megrendelésekkel járó utalványozás; b) a könyvtár kezelése.

3. A könyvtáros mellett a választmány kebeléből választott háromtagú könyvtári bizottság működik, a mely negyedévenként ülést tart. Ez üléseken a könyvtáros jelentést tesz:

a) a megelőző évnegyedi gyarapodásról;

b) a vételekre és egyéb szükségletekre fordított összegekről;

c) a felmerült óhajokról és kívánalmakról, különösen nagyobb beszerzésekre vonatkozólag.

4. A könyvtárt annak helyiségében bárki, kikölcsönzés útján azonban csak a Társaság tagjai használhatják, a kik a lakásra, illetve vidékre küldés esetleges költségeit maguk viselik.

5. A kikölcsönzés rendes határideje 30 nap. Ha a kikölcsönzött könyvet közben más tag kívánta, az a 30 nap elteltével okvetlen beszolgáltatandó; 30 napon túl a könyv más tag kívánatára bármikor bekövetelhető.

6. Ismételt reklamáció esetén a reklamációk költségeit a mulasztást elkövető tag megtéríteni tartozik.

7. Ha ismételt reklamáció sem vezet eredményre, három hó elteltével az illető még egy utolsó felhívást kap, s ha ennek egy hét leforgása alatt nem tesz eleget, a kikölcsönzött mű a mulasztást elkövetett tag költségén újból beszereztetik.

Ezen szabályzat 3. pontjában körülírt bizottságot a választmány Jászi Oszkár, Petrovics Elek és Wildner Ödön tagokból alakítja meg.

A választmányi ülés után felolvasó ülés volt, melyen Timon Zoltán aradi fa- és fémipariskolai tanár tartott előadást a Népnevelésről.

Felolvasásának bő kivonata a következő:

I. A kultúrember nevelése.

A *közműveltség* (kultúra) azon anyagi és értelmi javak összessége, a miknek birtokában és segélyével az ember bizonyos fokig a természet nyers erői fölé kerekedik és kényszeríti ezeket munkájukat nem tetszőlegesen, de az ember létének főtartása érdekében fejteni ki. A kultúra anyagi vagyon és értelmesség. A nemzeti vagyonnak az értelem és a hozzá kapcsolódó értelmi tőkék jóval fontosabb elemei, mint az anyagi vagyon. Ha van értelmesség, a vagyon könnyen előáll. Ellenben értelmességet a nép közt megfelelőleg élő tudatba vinni át nehéz és lassú folyamat.

A nemzetgazdaságtan mint tudomány eddig teljesen *elhanyagolta* az értelmességet, ezt a fontos termelőtényezőt és vagyonfajtát; azonban nyilvánvalólag nincs igaza. Bizonyára igen fontos nemzeti vagyonfajt képeznek a következő dolgok: közértelmesség, köztanultság, közjózság, közszorgalom, köztakarékosság közegészség, a testi erők összessége, az iskolák, templomok, könyvtárak, múzeumok nem az anyagi *előállítási érték*, hanem a bennük rejlő, a közczélt, az értelmesség terjedését szolgáló *czélszerűség* szempontjából. A köztörvények, legyenek azok bár valláserkölcsiek, közigazgatásiak, vagyonjog rendezők vagy büntetőik; továbbá a *tudományos és szépirodalom*, szépség, érthetőség, terjedelem, sokoldalúság, *olcsóság* a könyvtári hozzáférhetőség szempontjából; aztán a közszeretet, a törvény- és tekintélytisztelet, a közszabadság, a sajtó és a szóbeli véleménynyilvánítás szempontjából, nemkülönben nagy államférfiak, nagy hadvezérek, egyéb értelmi kitűnőségek stb. stb.

Az élet nem hanyagolta el a vagyon értelmi fajait, ha a tudomány tette is. Az iskoláztatás mint közintézmény igen régi eredetű dolog, III. Frigyes Vilmos, a nagy porosz király óta pedig egyenesen állami közfeladat. A kultúrnépek álláspontját e részben a következő oldalon levő tényjegyzési összeállítás elég világosan kifejezi.

E tényjegyzési tábla első rovatai egyszerű ténybeli adatok. Az utolsó rovat, a művelődési fokmérő, úgy keletkezett, hogy az iskolalátogatási % négyzetét szoroztuk a tanítói fizetés gyökével és osztottuk az egy tanítóra eső tanuló-számmal:

$$R_6 = \frac{R_3^2 \times \sqrt{R_5}}{R_4}$$

Eljárásumk indokai ezek:

1. Az iskolalátogatási % fejezi ki a szeretet és tudás erejét, a mint a nemzethatalom gyakorlói a népnek gondját viselni képesek; azért ez a tényező különösen nagyon fontos. 2. Nyilvánvalólag a tanító mennél több gyermeket tanít, egynek kiképzésére annál kevesebb idő fordíthat. 3. A tanítói *fizetés* nem áll egyszerű arányban a tanítás jóságával, mert a fizetés nagysága a tanító buzgalmét és képességét

nem bírja *arányosan* fokozni. Sőt bizonyára *az igen nagy* fizetés még gyönyörhajhászóvá és *dologkerülővé* tesz. Egy gazdag katolikus püspök nem értékesebb kulturtényező ma, mint egy szegény református egyházkormányzó, hanem határozottan értéktelenebb. Az is bizonyos azonban, hogy nagyon kicsi fizetés mellett alig akad jóra való ember a tanítói állásra.

A mint a táblázat mutatja, a műveltséget kellőleg istápoló országok megfelelőleg *óriási vagyoni* jóllétet is élveznek; ellf-nben a barbár népek külföldre eladósodott szegény államokat alkotnak. *Ott a gazdagság, a hol a műveltség!* Különösen a két véget, Észak-Amerika és Oroszország jellemző nagyon. Mindkét hely bővelkedik még hasznosíthatatlan, birtokba nem vett természeti erőiben. Oroszországban még sok a művelés alá vonatlan föld. Van kőszén és vas bőven. Mégis a nép nyomorog. Holott Amerikában mindenki bőségben úszik, a gazdagok mégis milliárdosok.

1	2	3	4	5	6
Sorszám	O r s z á g	100 tanköteles- ből iskolába jár	Egy tanítóra esik	A tanító fizetése	Művelődési fok- mérő = $\frac{F^2 \times \sqrt{H_6}}{P_4}$
		t a n u l ó			
1	Ész. A. E.-Államok	100	35	2030	12880
2	Anglia	100	43	1930	10250
3	Poroszország	100	69	2400	7100
4	Franciaország	80	44	1450	5550
5	Hollandia	77	39	1300	5450
6	Svédország	80	55	1610	4480
7	Ausztria	84	63	1470	4125
8	Magyarország	76	108	1400	2000
9	Belgium	63	69	2300	1630
10	Spanyolország	41	100	1290	592
11	Olaszország	40	88	920	562
12	Japán	46	95	580	536
13	Oroszország	16	152	670	43

II. A derék ember nevelése.

Az ember kettős természetű lény; tudniillik: létért küzdő harcos és *társas* egyén. Első állapotából folyólag józan erkölcsűnek, vagyis: munkásnak, mértékletesnek és tisztaságkedvelőnek kell lennie. Második természete *becsületességet* követel az embertől; vagyis, hogy *szeresse embertársait*; tisztelje a törvényt és a közhatóság tekintélyét, szorosan ragaszkodjék a *szabadsághoz* sajtóban és szóbeli véleménynyilvánításban egyaránt.

Az oktatásnak ezekből folyólag hármas célja van: *józan* erkölcsöt, *becsületességet* és *termelő* ismereteket szolgáltatni úgy a növendék mint a felnőttkora embernek. A közölt tényjegyzési táblázat szerint kitetszőleg a vallás erkölcsi oktatás nem mindenütt mutat fel megfelelő eredményeket. Csak a protestáns osztályok előkelő osztályai

igazi társas lények; míg a katolikus és görögkeleti államok előkelői bizantin gógtól elvakult, egyéni önzéstől telvék.

Az oktatás módjai ezek:

1. Egyéni okulás tapasztalatszerzéssel; jelzi a művelődés kezdetét.

2. Szülei oktatás tapasztalatátörökítéssel; ez a hinduk kaszt-rendszerében nagyon jellegzetes kifejezésre jutva, ma is él.

3. Magán, családi tanulás; melylyel manapság a *termelő* ismereteket fűként nyújtják; mert hisz ezen képezik ki az iparos és mezőgazda népesség zömét.

4. Az iskolai oktatás, mely felé, mint cél felé a gyermekoktatás módjai fejlődnek s melyen a felsőbb ipari, a mérnöki ismeretek máris csaknem kizárólag nyújthatnak.

5. Tudományos irodalom és szépirodalom használata, mint a növendék korban szerzett ismeretek ápolásának és bővítésének nélkülözhetetlen módja.

III. Az oktatás eszközei.

Az iskolai oktatás céljára az emberiség irodalmában a megfelelő tökéletes értelmi eszközök a működött lángszellemek jóvoltából már rendelkezésre állanak.

A) A *józanág* elvei igazi tankönyvi, de kristálytisza, rövid, világos előadásban megírva *Hufeland* dr. „Hosszú életében” (Makrobiotika).

B) A *becsületességről*, a társas együttélés elveiről mint pragmatikus könyv Jézus életének és tanainak 5-ik, *Tolsztoj* által írt, Evangéliuma szól legtökéletesebben.

Kiegészítik a két könyv tanításait: *Sokrates* beszélgetései, úgy, a mint azt *Plató* és *Xenofon* fentartották; *Plutarchos* „Párhuzamos életrajzai” szolván Róma és Görögország nagy államférfiairól és nagy harcosairólés *Cicero* „Kötelességekről” ez. művében. Mert, hiába, az ember ragadozó állatból fejlődven békés, kulturális lénynyé, a harczitények iránt, kivált ifjú korában, nagyon melegen érdeklődik. Végül, egészen a mai ipari, tudományos művészeti és költészeti élet cselekvésébe viszik át a becsület és józanág elveit. *Smiles* „Takarékoság”-ában és egyéb műveiben, *Mathews* „Hogyan boldogulunk”-jában megírták az ó- és újkori művelődés, főképen békés héroszainak bölcs, kitartó, erélyes, lelkes küzdelmeit és cselekvését, önmegtartóztató, munkás és dúsikerű életfolyását.

C) A *latin az oktatásból törlendő, mert*: 1. a tudománynak, a közigazgatásnak és diplomáciának nem volapükje többé, mint volt csak 60 év előtt is még; 2. szépirodalma határozottan alantas, erkölcs-telen jellegű a régi göröghöz, a modern némethez és angolhoz képest; 3. tudományos irodalmából csakis a történelem és a *jog* világtörténet! fontossága tűnik ki, ellenben műszaki irodalma, pedig ez a mai ember vagyonosságának fundamentuma, hasonlíthatlan alantas fokon áll a francia, német, még inkább az angol nyelvéhez képest; 4. magát a nyelvet egy nép sem beszéli többé; a leány-nyelveket beszélő népek jelentősége ma a germánhoz és szlávhoz képest erősen aláhanyatlott; 5. *A mi a latin nyelv irodalmában jó van, az megfelelő fordításokkal úgvis közkinccsé tehető, sőt egyedül így tehető igazán közkinccsé.*

D) A *történelem* oly modorban tanítandó, mint a hogy azt *Buckle* megállapította elveknek megfelelőleg *Herodotos* „Történelmi

könyve”, *Mommsen*, még inkább *Montesquieu* római története ténylegesen megvalósítják.

E) A nemi érettség korához elért tanulók a *gyermeknevelés* elveiben kioktatandók, a mire nézve mint hasonlíthatatlan tökélyű munka *Locke* „Gondolatai a gyermeknevelésről” kínálkoznak. Készüljünk rendeltetésünk helyes betöltésére.

F) A magyar tudományos, különösen és főként a *műszaki irodalom fordítások útján, állami támogatással* terjedelmessé, sokoldalúvá, olcsóvá és minden tekintetben hozzáférhetővé teendő. E tekintetben Róma halhatatlan bölcsességű Karthagóverő szenátusa, a nagy arab khalifák és Nagy Péter muszka czár sikeres történelmi példaadással már úgy is előljártak.

G) Az angol-szász és porosz-theuton példa nyomán a *népoktatás 25—30 ezer új néptanító* munkábaállításával belterjessé fejlesztendő.

E két utolsó helyt említett tennivalót a magyar nemzeti politika érdeke különösen követeli, mert, mint a porosz példa mutatja, sok és jó iskola, olcsó és terjedelmes irodalom nem csupán a közértelmességet, hanem egy egységes, hatalmas nemzet képződését is legnagyobb sikerrel szolgálja. *Ezekben fekszik tehát a nemzetiségi kérdés megoldása.*

II.

A munkástanfolyam rendező bizottsági ülése.

A munkástanfolyam rendező bizottság 1903 december 17-én este ½7 órakor ülést tartott. Jelen voltak dr. Pikler Gyula elnök, dr. Wolfner Pál titkár, dr. Friedrich Vilmos, Gerster Béla, dr. Hajós Lajos, dr. Harrer Ferencz, dr. Jászi Oszkár, dr. Meiler Simon, dr. Petrovits Elek, dr. Schein Mór, dr. Szabó Ervin és dr. Wildner Ödön bizottsági tagok.

Dr. Pikler Gyula elnök megnyitja az ülést és felszólítja a titkárt, hogy előterjesztését tegye meg.

Dr. Wolfner Pál titkár jelenti, hogy a rendes tanfolyamokon kívül a cipészek szakegyletében Hatvány Lajos és ő, a pékek szakegyletében dr. Teller Miksa és dr. Schein Mór tartottak egy-egy előadást. Ujabbán a fényképészek fordultak hasonló kéréssel a bizottsághoz. Gerster Béla bizottsági tag hajlandó is egy ilyen külön előadás megtartására, kéri a bizottságot, hogy egyes előadások megtartásában is közreműködjék.

A bizottság kimondja, hogy ezt kívánatosnak tartja.

Titkár jelenti tovább, hogy Komáromban a munkástanfolyamok megkezdődtek. Az első előadást megtartotta és két hónapra már vannak előadók.

A bizottság ezt helyeslőleg tudomásul veszi.

Titkár jelenti, hogy Turóss Lukács egy találmányát szeretné a bizottság által kijelölendő mérnökkel megbeszélni.

A bizottság kimondja, hogy e kérdés elintézése nem tartozik hatáskörébe.

Titkár jelenti, hogy Gerster Béla, dr. Hahn Dezső, dr. Hajós Lajos és dr. Dalmady Zoltán már beküldötték jelentéseiket. A szakegyletek — kettő kivételével — szintén már leszámoltak a kapott programokkal, az eddig befolyt pénz 172 korona 40 fillér.

Dr. Jászi Oszkár kevésnek találja ezt az összeget és kívánatosnak találná, ha valami módon a programvétel jobban lehetne ellenőrizni.

Dr. Szabó Ervin a programoknak az előadások szám szerint való lebélyegzését ajánlja.

Dr. Hajós Lajos lényegtelennek tartja ezt a kérdést, mert néhány korona differenciáért nem érdemes új rendszabályokat alkalmazni.

A bizottság ilyen értelemben határoz.

Dr. Pikler Gyula elnök, felteszi a kérdést, hogy a bemutatott syllabusokra van-e valakinek megjegyzése. Miután ilyen nincs, kimondja, hogy a végleges program a beküldött syllabusok szerint állapítandó meg. A bizottság beosztását a bizottság a titkárra bízta.

A bizottság ezután még dr. Bárczy István fővárosi tanácsost és dr. Máday Andor kereskedelem akadémiai magántanárt a bizottság tagjaiul választja.

Elnök az ülést bezárja.

III.

A Társadalomtudományi Társaság új munkástanfolyamai.

A Társadalomtudományi Társaság munkástanfolyam rendező bizottsága, 1904 január—február havában a következő tanfolyamokat rendezi:

1. *A származástan főbb tételei.* Előadó: Dr. Gorka Sándor, egyetemi tanársegéd. Minden kedden a nyomdászok szakegyületében (Stábley-utca 7.). Első előadás január 19.

2. *Chemia,* Előadó: Dr. Pfeifer Ignác, műegyetemi magántanár. Minden szerdán az asztalosok szakegyületében (Luther-utca 1/c). Első előadás január 13.

3. *Közegészségtan.* Előadó: Dr. Friedrich Vilmos, egyetemi magántanár, a betegsegélyző pénztár főorvosa. Minden pénteken a kőművesek szakegyületében (Aggteleki-utca 2/a.). Első előadás január 8.

4. *A nemi betegségek,* azok társadalmi jelentősége és az ellenük való védekezés. Előadó: Dr. Beck Soma, orvos. Minden szerdán a szabók szakegyületében (Dohany-utca 84.). Első előadás január 13.

5. *Közigazgatási jog.* Előadó: Dr. Harrer Ferencz. Minden hétfőn a cipőfelsőrész-készítők szakegyületében (Kazinczy-utca 3). Első előadás január 4.

6. *Történelem.* Előadó: Dr. Wolfner Pál. Minden szerdán a budapesti munkásképző-egyesületben. (Huba-utca 20.). Első előadás január 13.

7. *Képek az orosz irodalomból.* Előadó: Dr. Wildner Ödön. Minden hétfőn a bádigosok szakegyületében (Dob-utca 52.). Első előadás január 4.

8. *A nevelés köréből.* Előadó: Dr. Ember János, budapesti s. tanfelügyelő. Minden kedden a magyar tanítók otthonában (József-körút 8.). Első előadás január 5.

9. *A női kérdés.* Előadó: Dr. Máday Andor, kereskedelem-akadémiai magántanár. Minden pénteken a fehérnemű-tisztítók szakegyületében (Alsó-Erdősor 18.). Első előadás január 8.

10. *Élettan.* Előadó: Dr. Schein Mór. Minden második vasárnap Kispesten. Első előadás január 17-.

11. *Történelem.* Előadó: Dr. Wolfner Pál, Minden második vasárnap Újpesten. Első előadás január 10.

Az összes előadások — a 4-ik számú kivételével — este 8 órakor, a 4-ik számú este ½9 órakor kezdődik.